

Statsvetenskaplig tidskrift

Årgång 114 · 2012 / 3

Ny följd, årg 91. Utgiven av Fahlbeckska stiftelsen med stöd av Vetenskapsrådet.

REDAKTIONSSEKRETERARE *Magnus Jerneck* (ansvarig utgivare)

BITR. REDAKTIONSSEKRETERARE *Björn Badersten*

LITTERATURREDAKTÖR *Rickard Andersson*

FÖRBUNDSREDAKTÖR *Magnus Erlandsson*

REDAKTIONSRÅD *Karin Borevi*, Uppsala universitet, *Niklas Eklund*, Umeå universitet, *Mikael Gilljam*, Göteborgs universitet, *Mats Lindberg*, Örebro universitet, *Carina Lundmark*, Luleå tekniska universitet, *Ulf Mörkenstam*, Stockholms universitet, *Elin Wihlborg*, Linköpings universitet, *Rickard Andersson*, Lunds universitet, litteraturredaktör, *Björn Badersten*, Lunds universitet, biträdande redaktionssekreterare, *Magnus Jerneck*, Lunds universitet, redaktionssekreterare, *Magnus Erlandsson*, förbundsredaktör

TEKNISK REDAKTÖR *Bengt Lundell*

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.

PRENUMERATIONSPRIS 2012 400 kr, enstaka nummer 110 kr. Medlemmar i

Statsvetenskapliga förbundet och studenter erhåller tidskriften till rabatterat pris. Prenumeration sker via hemsidan, genom insättning på plusgiro 27 95 65-6 med angivande av namn och adress eller genom meddelande till tidskriftens expedition. Eftertryck av tidskriftens innehåll utan angivande av källan förbjudes.

ADRESS Statsvetenskaplig tidskrift, Box 52, SE-221 00 Lund, Sverige

TELEFON 046-222 97 77 (Jerneck) 046-222 01 59 (Badersten) 046-222 10 71 (Lundell)

TELEFAX 046-222 40 06

E-POST statsvetenskaplig.tidskrift@svet.lu.se

HEMSIDA www.statsvetenskaplig.tidskrift.se

TRYCK Mediatryck, Lund 2012

ISSN 0039-0747

**Statsvetenskaplig tidskrifts hemsida: www.statsvetenskapligtidskrift.se
Där finns bl. a.:**

- Utförliga anvisningar till författare om utformningen av manuskript för Statsvetenskaplig tidskrift (kan hämtas hem som pdf-dokument).
- Tidigare årgångar av Statsvetenskaplig tidskrift i fulltextformat – med sökfunktion till artikelarkivet.
- Information om innehållet i kommande nummer och en aktuell utgivningsplan för Statsvetenskaplig tidskrift.
- Information om prenumerationspriser och möjlighet att teckna prenumeration på Statsvetenskaplig tidskrift.
- Kontaktuppgifter till redaktionen och redaktionsrådet för Statsvetenskaplig tidskrift.

Uppsatser

PAUL TENNGART Tema: Litteratur och politik	329
PAUL TENNGART Litterära politikerliv. En litteraturvetenskaplig analys av biografisviten Sveriges statsministrar under 100 år	331
TORBJÖRN FORSLID Fredrik Reinfeldt och litteraturens (problematiska) värld.	369
LIVIU LUTAS Ceaușescu och litteraturen. Mellan antisovjetism och personkult	385
PETER HENNING Att komma ut som människa. Om politikernas läsningar av Gunnar Ekelöf under valhösten 2010	401
ANN STEINER Bok, litteratur och läsning som synonymer. Åsikter och yttranden om litteratur i riksdagen 2000–2010	413
JON HELGASON Och aldrig mötas de tu. Kulturdebatt och kulturpolitik i den svenska kanondebatten 2006	431
ÅSA BERGSTRÖM Att iscensätta det onämnbare. Bertil Malmbergs Excellensen och kontroversiella manifest	453

Statsvetenskapliga förbundet

MAGNUS ERLANDSSON Förbundsredaktören har ordet	471
LENA LINDGREN En utvärderare om Högskoleverkets system för kvalitetsutvärdering 2011-2014	471

Litteraturgranskningar

Söderström, Johanna: Politics of Affection: Ex-Combatants, Political Engagement and Reintegration Programs in Liberia. Anmälan av Terrence Lyons. Replik.	483
Engvall, Johan: The State as Investment Market: An Analytical Framework for Interpreting Politics and Bureaucracy in Kyrgyzstan. Anmälan av Henry E. Hale.	486

Öhberg, Patrik: Politiker med karriärambitioner – en omöjlig självklarhet.
En studie om karriärambitioner i den representativa
demokratin. Anmälan av Tommy Möller. 489

Tema: Politik och litteratur

Detta specialnummer är resultatet av ett projekt inom ramen för forskningsmiljön Forum för litteraturens offentligheter (FOLIO) på Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet. Utgångspunkten var observationen att litteraturvetare har ägnat mycket tid och möda åt att studera politikens betydelse för litteraturen men sällan ställt den motsatta frågan, nämligen vilken betydelse litteraturen har för politiken. Kring denna fråga samlades forskare från olika ämnen – litteraturvetenskap, filmvetenskap, franska, kinesiska och engelska – för att diskutera de olika sätt på vilka skönlitterära texter har använts i olika politiska sammanhang, hur skönlitteraturens villkor och värden har diskuterats i politiska debatter och hur litterära grepp och tekniker har använts i politiska sammanhang för att gestalta den sociala, ekonomiska eller historiska verkligheten. De viktiga exemplen under projektets inledande skede inkluderade Mao Zedongs egen poesi och hans politiska bruk av dikter, Olof Palmes många litterära hänvisningar i offentliga tal, användningen av litterära framträdanden vid partikongresser och den politiska betydelsen av Winston Churchills Nobelpris i litteratur. I detta skede verkade Anders Ohlsson, Michael Schönhals och Björn Larsson som viktiga inspiratörer och initiativtagare.

Idén att involvera statsvetare i processen kom tidigt. Vid ett seminarium fick Magnus Jerneck och Björn Badersten fria händer att kommentera projektets grundläggande tankar utifrån statsvetenskapliga teorier och forsknings-traditioner. Detta interdisciplinära möte befruktade processen med en stark inspiratorisk glöd. Vi insåg alla att här fanns ett frö som skulle kunna leda till en del vackra kronblad. Seminariet resulterade i det djärva förslaget att ägna ett specialnummer av *Statsvetenskaplig tidskrift* åt litteraturens plats i politiken.

Och här är vi alltså nu, med sju artiklar som utifrån olika perspektiv och undersökningsmaterial adresserar denna fråga. I Paul Tenngarts inledande artikel ges biografiboxen *Svenska statsministrar under 100 år från 2010* en litteraturvetenskaplig analys. I nästa bidrag undersöker Torbjörn Forslid medieberättelserna om Fredrik Reinfeldt med särskild tonvikt vid Henrik Montgomerys och Torbjörn Nilssons coffetablebok *Statsministern* från 2011. Liviu Lutas analyserar den litterära censuren i Nicolae Ceaușescus Rumänien, särskilt utifrån litteraturpolitikens roll i den rumänska frigörelsen från Sovjetunionen. I Peter Hennings bidrag undersöks den syn på politik och poesi som framträder i radioprogrammet *Toppolitiker läser dikt* från 2010, i vilket Mona Sahlin, Lars Ohly, Peter Eriksson, Andreas Carlgren, Lena Adelsohn Liljeroth, Erik Ullenhag och Maria Larsson sätts att reflektera över en dikt av Gunnar Ekelöf. Ann Steiner undersöker de motioner och riksdagsdebatter som handlade om litteratur under åren 2000–2010 och analyserar politikernas användning av begreppen bok, litteratur och läsning. Jon Helgason analyserar debatten om att införa en svensk litterär kanon i den svenska skolan, som med utgångspunkt

i en artikel av folkpartisten Cecilia Wikström fördes på svenska kultur- och ledarsidor under 2006. Med en analys av Bertil Malmbergs pjäs *Excellensen*, som framfördes på Stockholms Borgarskola, gavs ut i bokform och gjordes om till både radiodrama, film och roman under åren 1942-1944, avslutar Åsa Bergström numret med en diskussion om den svenska litterära censuren under andra världskriget.

En sak som man kan fundera över när man läser dessa artiklar är vilken syn på demokratins villkor en litteraturvetenskaplig förståelse av litteraturens grundläggande egenskaper och funktioner resulterar i. I flera av bidragen framförs en viss kritik mot politikernas och andra aktörers uppfattning om vad litteratur är och vad den kan ge. En annan återkommande fråga handlar om kulturpolitikens roll i den svenska politiska offentligheten. Kulturpolitiska frågor kanske betyder mer än vad vi tror, trots att de sällan diskuteras i öppna debatter utan hålls utom synhåll av den svenska konsensuskulturen. Annars hoppas vi att artiklarna inte bara säger något om politik utan också har politologisk relevans. Dessa litterära perspektiv på politik kanske kan inspirera till nya infallsvinklar på politiska fenomen som leder till att nya mönster och relationer uppmärksammas. De skulle i så fall utgöra början på ett mer långtgående samarbete mellan statsvetare och litteraturvetare. Inom ramen för ett sådant samarbete ligger, tror vi, många både intressanta och väsentliga fält som väntar på att bli utforskade.

Paul Tenngart
Gästredaktör

Litterära politikerliv

En litteraturvetenskaplig analys av biografisviten Sveriges statsministrar under 100 år

Paul Tenngart

Literary politicians. A literary analysis of the biographical book series *Svenska statsministrar under 100 år*

This article investigates the book series *Svenska statsministrar under 100 år* (2010) from a literary point of view. In this box of biographies, the lives of all the Swedish prime ministers from the last hundred years are told in 22 stories. A literary analysis of these linguistic structures makes clear what kind of literature these lives in politics have become in the hands of the 21 authors. The visual and linguistic elements surrounding the stories are analysed, as are the introductory and conclusive texts that frame the biographical accounts. The ways in which the prime ministers' personal backgrounds and careers are told are studied in comparison with literary models. The story patterns structuring the separate volumes and the whole series are studied, as well as the different narrators in the biographies. The aim of the investigation is to shed light upon the literary techniques used to represent separate prime ministers' personal lives, political efforts and the historical periods in which they lived and worked, as well as what conceptions of life, politics and history these techniques create.

I maj 2010 dök en speciell publikation upp på den svenska bokmarknaden. Albert Bonniers förlag gav ut en box med 22 volymer, skrivna av 21 författare, som porträtterade de senaste 100 årens svenska statsministrar. Det var valår, och de två politiska blocken låg i startgroparna inför en intensiv politisk sommar. Boxen skulle kunna betraktas som ett inlägg i debatten om den svenska politikens historia, samtid och framtid, inte minst som svitens sista volym – om Fredrik Reinfeldt – är en journalistiskt hållen bedömning av den sittande regeringens insatser och framtidsutsikter (Elmbrant 2010), och inte minst som denna regering hade vunnit valet 2006 genom att omdefiniera den samtida partipolitikens förhållande till det svenska politiska arvet. Men de 22 biografierna togs inte emot som debattinlägg utan som historieskrivning. Av de allra flesta välkomnades boxen som ett angeläget bidrag till folkbildningen.

Biografisviten är nu inte bara ett stycke historieskrivning med samtidsaktuell politisk relevans. Den är mer än så. Boxen innehåller 22 regelrätta biografier, det vill säga skrifter (på grekiska: *graphein*) om människors liv (på grekiska:

Paul Tenngart är docent i litteraturvetenskap vid Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
E-post: Paul.Tenngart@litt.lu.se

bios). Sviten gör anspråk på att beskriva 22 människoöden på den svenska politiska toppen under de senaste 100 åren. Här beskrivs de mänskliga villkoren för statsministerposten. Här beskrivs hur den politiska makten påverkar en enskild människa, och omvänt: hur politiken utgår ifrån enskilda människoöden.

Hur framställs dessa 22 statsministrar? Vad för slags litteratur blir deras liv i händerna på de 21 skribenterna? Den frågan utgör utgångspunkt för nedanstående artikel. Analysen är gjord utifrån ett litteraturvetenskapligt perspektiv på texter, vilket innebär att den utgår ifrån litteraturvetenskapliga normer för hur texter fungerar. Undersökningens raster är en begreppsapparat som i första hand har utvecklats för att analysera skönlitterära verk. Det är viktigt att påpeka att ett sådant raster inte ger en jämnt fördelad belysning av sakprosa-textens alla funktioner och poänger. En litteraturvetenskaplig textanalys lyfter i första hand fram *hur* texten gestaltar skeenden, situationer och personer snarare än *vad* som gestaltas och *varför* detta gestaltas. Med denna utgångspunkt bedöms den skönlitterära texten allt som oftast utifrån hur pass nyanserat den gestaltar tillvaron. Att vissa av de 22 biografierna kommenteras mer än andra har emellertid inte att göra med eventuella inbördes skillnader i kvalitet och betydelse mellan de olika volymerna, utan beror helt och hållet på att vissa texter tydligare än andra illustrerar grundläggande litterära drag. Exempelen är valda för att ge en representativ bild av de språkliga grepp som generellt används i sviten för att gestalta den personliga och politiska verkligheten.

Är biografiförfattarna då medvetna om de litterära grepp som här analyseras? Nej, det är de nog sällan. De språkliga grepp vi använder för att gestalta karaktärer, händelseförlopp och situationer har vi i första hand lärt oss spontant och osystematiskt, genom att vara en del av en språklig gemenskap, genom att läsa andras texter och genom att pröva oss fram. De allra flesta författare av facklitterära såväl som skönlitterära texter går på känsla. Textanalysens syfte är i mångt och mycket att systematisera resultaten av denna känsla. Poängen med nedanstående analys är således att lyfta fram, belysa och systematisera de litterära val som de 21 biografiförfattarna utan litteraturvetenskaplig medvetenhet har gjort i syfte att beskriva statsministrarnas liv och politiska gärningar. Därmed vill analysen komma åt de historiskt förankrade språkliga villkoren för att skriftligt gestalta politiska liv i Sverige på svenska 2010.

Biografierna är förstas skrivna utifrån huvudredaktörerna Per T Ohlsson och Mats Bergstrands riktlinjer och utifrån de enskilda författarnas omdömen, åsikter, intressen och kunskap. Men både redaktörernas och författarnas uppfattningar om de 22 statsministrarna ingår i allmänna, historiskt förankrade föreställningar om politik och politiska villkor, samt om hur man kan och bör återge, och därmed ge mening åt, ett människoliv. När man skriver en biografi är man beroende av sin samtids syn på mänskligt liv samtidigt som man sprider denna syn – eller ett alternativ till den – vidare till sina läsare. När man skriver 22 biografier samtidigt i en publikation som enligt förlaget själv är en av

Bonniers största satsningar på länge, är effekten förstås mycket större (Albert Bonniers förlag 2012).

Under de senaste åren har vi sett en storhetstid för biografins genre i den svenska kulturen, och statsministersviten är en central del av denna blomstring. Om vi till exempel jämför med anglosaxisk bokutgivning, där tegelstens-tjocka biografier under en lång tid rönt stor kritisk uppmärksamhet och sålt i stora upplagor, har biografier i Sverige under tidigare år fört en blygsam tillvaro på den nationella kulturella scenen. Det gäller också politiska biografier. Visst har det getts ut många porträtt av svenska politiker, men de har sällan rönt stor uppmärksamhet utanför den politiska sfären. Bonniers storsatsning på Bergstrands och Ohlssons projekt är därför representativ för en viktig litteraturhistorisk förändring. Det är talande att det enda tidigare försöket att göra något liknande är ett danskt projekt, nämligen den danske statsvetaren och författaren Johannes Lehmanns *Svenske statsministre* från 1971-1972, som i två volymer tecknar alla svenska statsministrars porträtt från Louis De Geer (den äldre) till Per Albin Hansson (Lehmann 1971-1972). En föregångare inom arbetarrörelsen är sviten *Banérförare*, som i tio volymer från 1949 till 1952 tecknar den egna rörelsens framgångssaga från det sena 1800-talet fram till Per Albin Hansson (Casparsson 1949-1952). De direkta förebilderna för Bergstrands och Ohlssons box var den brittiska *The 20 British Prime Ministers of the 20th Century* från 2006 och den amerikanska *The American Presidents*, i vilken 39 volymer har getts ut sedan starten 2001 (Beckett 2006; Schlesinger & Wilentz 2001-2012).

De flesta betraktar nog den politiska biografien som historieskrivning snarare än litteratur, och de flesta gör nog en stor åtskillnad mellan dessa två kategorier, inte minst som den svenska politiska biografien i så hög grad har varit en inomakademisk eller inopolitisk angelägenhet. Men litteraturbegreppet har under senare år vidgats en hel del, inom flera akademiska discipliner. En viktig utgångspunkt för denna utveckling utgör den amerikanske historikern och litteraturvetaren Hayden Whites numera klassiska artikel "The Fictions of Factual Representation" från 1976, som beskriver grundläggande likheter mellan en historieskrivande sakprosatext och en roman. Det skeende som återges i en historieskrivande text med högt sanningsanspråk är konstruerat med hjälp av samma språkliga grepp som en roman, menar White. Om man ska återge ett skeende på ett sammanhängande vis går det helt enkelt inte att undvika sådana grepp. Alla beskrivningar av verkligheten, oavsett hur objektiva de försöker vara, innehåller fikionaliseringar av denna verklighet (White 1976).

Varje språklig beskrivning av verkligheten är förstås endast en version av verkligheten, skapad med hjälp av utvalda språkliga grepp, skriven från ett visst perspektiv och med ett visst fokus. En annan beskrivning av samma verklighet – som bygger på andra grepp, berättas från ett annat perspektiv och har ett annat fokus – kan se helt annorlunda ut, utan att någon av dessa versioner är

mindre sanna eller mindre trovärdiga. Att detta också gäller för politiska biografier är kanske självklart, men det lyfts sällan fram som ett grundläggande faktum. Stora biografier ger sig ofta ut för att återge en uttömmande beskrivning av en människas liv, och de tas allt som oftast emot med en sådan förväntan som utgångspunkt i bedömningen. De 22 volymerna i Bergstrands och Ohlssons svit ger tydligt ett intryck av att vara heltäckande. Det höga anspråket framgår av rubriken på den presentationstext som står på sidan av boxen: vad läsaren får sig till livs är ”Tjugotvå personligheter. En historia.” Volymerna återger statsministrarnas personligheter, inte tjugotvå berättelser om deras personer. Och tillsammans bildar böckerna en enda historia, det vill säga historien om det svenska statsministerämbetet från 1905 till 2010. Redaktörerna och författarna tror förstås inte att det de har åstadkommit är den enda sanna historien om 1900-talets statsministrar, men presentationens retorik ger, på historieskrivningens klassiska manér, ett sådant intryck. Och det är ett intryck som ger läsaren en mycket viktig ingångsförståelse för läsningen av de enskilda volymerna. Här kommer man nära personer som har levt på riktigt. Här får man veta vad som har hänt.

Litteraturvetenskapliga teorier och metoder har inte bara visat sig fruktbara inom historieämnet. Det vidgade litteraturbegreppet har gått hand i hand med ett vidgat textbegrepp, vilket har gjort att det inte bara är skriftliga berättelser som kan analyseras med inspiration från litteraturvetenskapligt håll. Inom narratologin – läran om berättandet – har undersökningsmaterialet vidgats från romaner och noveller till alla sorters berättelser, skriftliga, muntliga, tänkta. Den schweiziska narratologen Monika Fludernik har till exempel utvecklat en ”natural narratology”, som går ut på att analysera de berättelser om den faktiska tillvaron som organiserar hur vi ser på våra liv (Fludernik 1996). Liknande teorier har utvecklats från kognitionsteoretiskt håll av Mark Turner, som hävdar att vårt tänkande i grunden är litterärt. Vi bearbetar erfarenheter, vi orienterar oss i tillvaron och vi planerar för framtiden med hjälp av kognitiva berättelser (Turner 1996). Även denna utveckling är relevant för den politiska biografien. Genren beskriver ju inte bara skeenden ur historien, utan också människors liv. Genom att beskriva framstående personers människoöden, framgångar, motgångar, erfarenheter och drömmar, skapas indirekt föreställningar om hur vi människor lever våra liv, vilka begränsningar, möjligheter och övriga villkor som styr vår personliga utveckling.

Paratexterna

Den litteraturvetenskapliga textanalysen utgår ifrån en grundläggande skillnad mellan textens värld och den omkringliggande verkligheten. Det som beskrivs och gestaltas i en text lever sitt eget liv och styrs av egna lagar. Varje text bygger på en unik selektion, skapar en unik koherens (ett förståelsesammanhang som

bara finns i den specifika texten) och framställer skeenden och situationer från ett specifikt perspektiv eller en specifik blandning av flera perspektiv.

Men gränsen mellan framställningen och dess kontext är sällan distinkt. Det finns nästan alltid en gråzon mellan dessa storheter. De tecken som i anslutning till den egentliga texten bildar en sådan gråzon kallas paratexter (Genette 1982: 9). I denna kategori finns allt sådant som omger den egentliga framställningen, som omslag, titel, författarnamn, titelsida, förord och baksidestext. Här sker en tillfällig överlappning mellan text och omvärld. Paratexterna fungerar som inramningar till de biografiska berättelserna i sig. Sådana inramningar aktualiserar grundläggande förståelsemodeller för berättelserna, de skapar kognitiva ramar för läsarens fortsatta litterära förståelse (Wolf 2006; Tenngart 2012).

Alla de traditionella paratexter som nästan alltid ackompanjerar en berättelse finns också i statsministersviten. På omslaget finns titel, författarnamn och omslagsbild, på fliken finns ett porträtt av volymens författare och en presentation av henne eller honom, sedan följer en titelsida som upprepar titel och författarnamn och som anger vilket förlag som ger ut boken, och en sida med upphovsrättslig information. I varje volym finns också sådana paratexter som hör sakprosan till: innehållsförteckning, förord, käll- och litteraturförteckning och personregister. Vidare finns sådana paratexter som är specifika för serieformatet. På omslag och titelsida står statsministersvitens titel, och på den bakre fliken finns en lista på alla volymer i serien. Även själva boxen utgör en sådan paratext, där sviten presenteras och fysiskt ramas in med hjälp av en bild på det svenska riksvapnet. Slutligen finns i sviten sådana paratexter som inte är lika vanliga i vare sig skönlitterära eller saklitterära publikationer. Bredvid titelsidan finns ett andra bildporträtt av den aktuella statsministern. Innan läsaren har hunnit till innehållsförteckningen har hon eller han alltså fått möta två olika fotografiska bilder av huvudpersonen. Mellan innehållsförteckning och författarens förord presenteras också den porträtterade statsministerns liv i en kronologisk lista av årtal och viktiga händelser.

Paratexterna är med andra ord många, vilket innebär att gränslandet mellan textens värld och den historisk-politiska omgivningen är omfattande. Denna tjocka gråzon bekräftar intrycket av att sviten gör ett stort anspråk på verklighetsåtergivning. Vad gäller den andra porträttbilden, den kronologiska listan och innehållsförteckningen är det dessutom lite oklart om de ska betraktas som paratexter eller som delar av själva framställningen. Men eftersom alla dessa tre står före författarens förord intar de en annan plats i volymen än själva berättelsen om statsministerns liv. Det är alltså inte bara gränsen mellan text och historisk kontext som är diffus, utan också gränsen mellan paratext och text.

Att författarna är namnkunniga och hämtade från den svenska akademiska och journalistiska eliten skapar också tyngd. Dessutom ger det ett neutralt intryck att det inte är ett skrå som dominerar, utan att det bland skribenterna finns lika många journalister som historiker och statsvetare. Däremot ger

författarnas olika förord – om man läser flera volymer i rad – snarare intrycket av variation och subjektiva utgångspunkter. Dessa förord kan betraktas som motsvarigheter till en skönlitterär författares *poetik*, det vill säga hans eller hennes idéer om litteraturens funktion och förmåga. Statsministersviten uppvisar härvidlag flera olika sätt att uppfatta den biografiska uppgift som ligger för handen.

Några författare ser det som sin främsta uppgift att beskriva en historisk period (Wetterberg 2010; Åman 2010; Elmbrant 2010). Av dessa sticker Johannes Åman ut när han i volymen om Louis De Geer ser historien som ett drama och jämför sin egen roll med den klassiska tragedieförfattarens (Åman 2010: 8-9). Två författare betonar relationen mellan individ och samhälle. Leif Lewin diskuterar sitt eget aktörsperspektiv på den politiska historien i sin skildring av Arvid Lindman, medan Peter Esaiasson intresserar sig för tudelningen mellan privat och offentligt liv hos Karl Staaff (Lewin 2010: 10-11; Esaiasson 2010: 8-9). De flesta skribenter betonar intresset för den specifika politiker som presenteras. Vissa är uttryckligen ute efter att ge en sanningsenlig bild av den aktuella personen (Svegfors 2010; Samuelsson 2010). Andra vill genom kritisk distans nå statsministerns person bakom myter, legender och hävdvunna föreställningar (Ilshammar 2010; Alsing 2010). Andra vill ge ett nytt perspektiv på den aktuella statsministerns gärning (Ohlsson 2010a), uppdatera bilden av statsministern (Ekdal 2010), eller lyfta fram en bortglömd statsminister (Johnson 2010). Åter andra ser det som sin uppgift att få grepp om statsministerns person bortom den allmänna politiska historien (Eklund 2010; Möller 2010). Vissa talar också om äreräddning (Svensson 2010; Bergstrand 2010). Slutligen är vissa förord mer personligt anstrukna och beskriver den enskilda skribentens fascination eller personliga intresse för den aktuella tidsperioden eller den aktuella statsministern (Ulvros 2010; Ohlsson 2010b; Gröning 2010). I förorden framstår alltså de olika författarnas utgångspunkter och infallsvinklar som ganska olikartade. Därmed ger också dessa förord olikartade kognitiva ramar för hur deras berättelser ska förstås.

Omslagsbilderna understryker det kända faktum att den svenska statsministerposten har varit en totalt enkönad historia, men det är inte vilka män som helst som porträtteras i hel- eller halvfigur på dessa omslag. Hattarna och ytterrockarna försvinner efter hand, men det statsmannamässiga och betydelsefulla betonas av alla kostymer, slipsar och flugor. Endast tre statsministrar saknar kostym – Fälldin, Ullsten och Persson – och endast två har varken slips eller fluga – Fälldin och Persson. En enda statsminister saknar kavaj: det är Fälldin, som ser ganska lätt och ledig ut med en hoprullad tidning i handen. Här finns förstås en bildberättelse om den svenska politikens utveckling. Men efter en paus på sjuttioalet verkar det som om den formella klädseln ändå står sig ganska väl.

Lite annorlunda är det med uppsyner och miner. De bistra och allvarliga minerna är allenarådande fram till 1930-talet. Per Albin Hansson är den första statsministern som ler, och därefter är det bara Olof Palme som ser allvarstygnd ut. Flera av dessa mer sentida ministrar ler och ser öppna och mottagliga ut, endast Carl Bildt ger intryck av att vara upptagen. Fredrik Reinfeldt sitter på en stol och ser rakt mot betraktaren, som om han är beredd att sitta ner och samtala en stund. Vissa av omslagsbilderna korresponderar på ett specifikt sätt med själva kärnberättelserna. Sålunda illustrerar omslagsbilden på Karl Staaff, där han står för sig själv och talar till den folksamling som skymtar i bildens bakgrund, den bild av isolering och utsatthet som volymen tecknar (Esaiasson 2010). Omslagsporträttet av Nils Edén vid talarstolen med ett manus i högsta hugg, korresponderar på samma sätt med Gunnar Wetterbergs beskrivning av statsministern som en mycket god talare (Wetterberg 2010). Att Per Albin Hansson ser ut att nyligen ha stigit av tåget, med ytterrock på arm, cigarett mellan fingrar och portfölj i hand, illustrerar den bild av folklighet som Niklas Ekdal tecknar (Ekdal 2010). Och att Ola Ullsten är något av en klädsnobb får stöd i omslagsbildens manchesterkavaj, pullover, slipsknut och randig skjorta (Bergstrand 2010). Ett speciellt intryck ger omslaget till Klas Eklunds volym om Olof Palme (Eklund 2010). Samma porträtt pryder nämligen Henrik Berggrens stora biografi *Underbara dagar framför oss*, som kom ut några månader senare under tidig höst 2010 (Berggren 2010). De två biografierna över Palme är alltså snarlika till det yttre, åtminstone om vi betraktar dem på distans. Att Berggrens volym är nästan sju gånger så tjock gör emellertid att den historieskrivande relativismen understryks: på den absoluta ytan ser biografierna likadana ut, men närmar vi oss dem bara en liten aning förstår vi hur olika de är.

Rubrikerna på de kronologiska listor som inleder varje biografivolym har, åtminstone för en litteraturvetare som har sysslat mycket med lyrik, en poetisk udd med livsexistentiell dimension. Det är kolonet i formeln "Karl Staaff: en kronologi" som skapar denna poetiska karaktär. Interpunktionen gör betydelsen svävande. Betyder kolonet att Karl Staaffs liv i första hand *var* en kronologi, eller betyder det att listan som följer tecknar bilden av Karl Staaff *som* en kronologi. Eller anger interpunktionen att teckenkonstruktionen "Karl Staaff", det vill säga samtidens och eftervärldens föreställning om personen Karl Staaff, förstås som en kronologi. Ja, hur betraktar vi ett människoliv? Vilka är de mest grundläggande egenskaperna i en levnad? Gravstenen och den historiska notisen om en människa sätter upp födelseår och dödsår som utgångspunkter för förståelsen. Nekrologen fyller på med mer information mellan dessa två årtal, men oftast gör den det med fler årtal som grundstomme. Den skönlitterära texten använder i första hand andra grepp för att karaktärisera ett enskilt människoliv: här står ofta känslomässiga situationer, betydelsefulla kausala samband och interaktionen med en mångfaldig social och historisk omvärld i främsta rummet.

Oavsett hur man tolkar det där kolonet, utgör listan av årtal och händelser ett slags buljongtärning för det aktuella människolivet: här finns det enskilda politikerlivets essens, här har livsödet kokats ner till ett koncentrat. En redan kort biografisk framställning är ytterligare koncentrerad i denna lista. Och det är detta koncentrat av den koncentrerade biografien som först möter läsaren. Här finns en rudimentär kronologisk stomme att hänga upp berättelsen vid. De kronologiska listorna ingår i och bekräftar en modell för hur ett människoliv struktureras och för vad som är det mest väsentliga i enskilda människors levnadshistorier. Som läsare frestas man att foga in sitt eget liv i denna modell. Hur ser min kronologi ut?

Hur är då listorna strukturerade? Jo, man kan dela in de årtalsbestämda uppgifterna i tre kategorier: privata händelser, politiska händelser och sådana händelser som har att göra med ett yrkesliv utanför politiken. Ställer vi samman alla 22 kronologier ser vi ett mönster för hur ett svenskt politikerliv i makens absoluta topp ser ut. Antalet händelser i dessa kronologier sträcker sig från 14 (Karl Staaff) till 53 (Hjalmar Branting). De flesta av volymerna innehåller ett tjugotal händelser. Andelen händelser som handlar om politikernas privatliv, inklusive uppgifter om födelse och död, är i genomsnitt 17 %. Det viktigaste i en svensk statsministers liv under de senaste 100 åren består alltså till 17 % av privata händelser, det är intrycket som denna statsministersvit ger. Minst andel privata händelser, 4 %, listas i Fredrik Reinfeldts kronologi, och det är kanske inte så konstigt. Villkoren för beskrivning av den sittande statsministerns privata göranden och låtanden är kanske andra än för äldre tiders statsministrar. Men den låga siffran har å andra sidan inte bara att göra med att Reinfeldt ännu är i livet. I kronologierna över både Ingvar Carlsson (26 %) och Göran Persson (22 %) ligger andelen privata händelser över genomsnittet. Vi finner också låga siffror långt bak i tiden, som hos Rickard Sandler (9 %), Nils Edén (13 %) och Carl Swartz (13 %). Snarare har kanske den låga siffran att göra med att Reinfeldt ännu är verksam som toppolitiker. Att även Carl Bildt har en låg andel privata punkter (7 %) tyder på detta. Högst andel privata händelser finns i listorna över Louis De Geer (35 %) och Hjalmar Hammarskjöld (35 %). Detta kan ha att göra med de respektive författarnas utgångspunkter. I Johannes Åmans förord till biografien över De Geer betonas släkten De Geers betydelse, både för statsministern i fråga och för den svenska historien, och i Mats Svegfors' förord till volymen om Hammarskjöld sägs utgångspunkten vara att ge en sanningsenlig, komplex bild av den biograferade. I den sistnämnda volymen intar också statsministerns son, Dag Hammarskjöld, en central position. Det hör till saken att Svegfors tidigare har skrivit en biografi över FN:s svenske generalsekreterare.

Vad gäller de händelser som handlar om yrkeslivet utanför politiken, dit jag också räknar sådant som har med högskole- och yrkesutbildning att göra, ligger genomsnittet på 22 %. Den högsta noteringen uppvisar kronologin över Oscar von Sydow (64 %), och den lägsta kronologin över Per Albin Hansson (3

%). Dessa ytterligheter har nog att göra med von Sydows och Hanssons respektive historiska betydelse för den svenska politiken. Oscar von Sydow var bara statsminister i åtta månader och anses enligt volymens baksidestext vara "en av Sveriges minst kända och mest kortvariga statsministrar" (Svensson 2010). Statistiken över kronologierna bekräftar denna uppfattning och talar emot baksidestextens utsaga om att Oscar von Sydow inte alls också var en av Sveriges minst betydelsefulla statsministrar. Hanssons stora betydelse för 1900-talets svenska politik är å andra sidan svår att förneka. Annars ser vi en tydlig tendens i kronologierna att yrkesverksamheten utanför politiken avtar mot slutet av 1900-talet. Förutom von Sydow ligger Lindman (40 %), Hammarskjöld (40 %), Swartz (48 %), Branting (32 %) och Trygger (32 %) alla långt över genomsnittet, medan Ullsten (7 %), Carlsson (9 %), Bildt (7 %), Persson (13 %) och Reinfeldt (4 %) ligger långt under. Att den svenske toppolitikern alltmer har politiken som sin helt dominerande sysselsättning får en tydlig bekräftelse i dessa kronologier.

Lika tydlig är inte denna tendens vad gäller andelen händelser i kronologin som avser konkret politisk kamp. Det tydligaste mönstret här är att politiska strider upptar merparten av de händelser som listas. Det har förstås med genren att göra. Det rör sig om *statsminister*biografier. Anledningen till att de biograferade porträtteras är att de befunnit sig i den politiska hetluften. Icke desto mindre sprider denna betoning en föreställning om vad det innebär rent livsmässigt att sikta mot statsministerposten: för den som når dit kommer livet att framförallt präglas av detta ämbete. Det svenska politikerlivet är just ett liv i politiken, med vissa andra livshändelser vid sidan om.

Intratextuella inramningar: inledningar och slutord

Efter författarnas förord tar så biografiernas egentliga berättelser sin början. De börjar alla med ett inledningskapitel. Till skillnad från efterkommande kapitel är dessa inledningar onummerade, vilket ger dem en tydlig karaktär av ramtexter. Liksom paratexterna skapar dessa texter utgångspunkter för hur de kommande berättelserna om statsministrarna ska förstås. De erbjuder var för sig en kognitiv ram på vilken läsaren sedan kan hänga upp beskrivningen av den aktuella statsministerns liv och gärning. De har däremot inte karaktären av paratexter, då de står efter författarens förord och tydligt är integrerade delar av själva berättelsen om statsministerns liv. De är intratextuella inramningar (Se Wolf 2006: 19-20), det vill säga de utgör en del av den egentliga framställningen, men en speciell del som ramar in de delar som följer. De olika inledningarna ser olika ut. I två volymer beskrivs här författarens relation till det biograferade subjektet. I andra presenteras på denna plats olika sorters sammanfattningar. Den tredje kategorin av inledningar är den vanligaste: inledningsord som beskriver avgörande ögonblick eller representativa episoder.

Lars Ilshammars och Niklas Ekdals inledningar till volymerna om Branting respektive Hansson handlar om författarens relation till den biograferade. Under rubriken "Monumentet" beskrivs eftervärldens föreställning om Hjalmar Branting, hur vi i efterhand har betraktat honom och vad det finns för brister i denna föreställning om personen och politikern (Ilshammar 2010: 11-12). Kapitlet beskriver därmed utgångsläget för hur volymen ska läsas, men framförallt för hur den är skriven. Det är härvidlag starkt kopplat till Ilshammars förord, där författaren beskriver synen på den egna uppgiften och på volymens syfte. Volymen börjar alltså med att ge en bild av Hjalmar Branting efter hans död, en bild som sedan ska revideras när biografien tar ett steg tillbaka i tiden och beskriver den levande Branting. Utgångspunkten är minnet av Branting. I det första nummerade kapitlet görs sedan en *analeps* (tillbakablick) till Brantings barndom. Att det är just Branting som karaktäriseras med detta litterära grepp måste betraktas som betydelsefullt. Greppet betonar att Hjalmar Branting var en pionjär som lämnade ett viktigt arv efter sig. I inledningen till volymen om Hansson tecknar Niklas Ekdal en personlig infallsvinkel utifrån sin uppväxt i en liberal miljö på 1960-talet. Denna distanserade utgångspunkt till trots går det inte att tvivla på den stora betydelse Ekdal tillskriver Hanssons gärning. Den unge Ekdal beskrivs växa upp i "landet han [Hansson] skapade" (Ekdal 2010: 11). Att det är just Branting och Hansson som beskrivs utifrån sina respektive eftermälen är talande. När vi närmar oss de två socialdemokratiska giganterna gör vi det från ett legendariskt efterhandsperspektiv.

De inledningar som har karaktären av sammanfattningar ser i sig olika ut. I volymen om Erlander sammanfattar Rolf Alsing under rubriken "Tiden" Sveriges utveckling under Tage Erlanders liv (Alsing 2010: 11-16). Till skillnad från denna historiska sammanfattning är de övriga mer personliga. I volymerna om Edén, Trygger, Hamrin, Pehrsson-Bramstorp och Fälldin sammanfattas statsministrarnas respektive gärningar (Wetterberg 2010: 11-129; Samuelsson 2010: 11-17; Johnson 2010: 11-16; Gröning 2010: 11-18; Svenning 2010: 11-12). I volymen om Ullsten sammanfattar Mats Bergstrand – under rubriken "Coola Ola" – snarare statsministerns personliga karaktär (Bergstrand 2010: 11-13).

De inledningar som är mest litterärt intressanta är de som beskriver avgörande ögonblick. Att börja en levnadsbeskrivning med sådana ögonblick eller kortare episoder som utspelar sig mitt i livet är ganska vanligt i biografi- och självbiografigenren, i synnerhet på senare år. Sådana expanderade ögonblick eller representativa episoder har tydliga skönlitterära föregångare. De bygger på en sådan relativistisk uppfattning om tid och livserfarenheter som ligger bakom William Wordsworths idéer om "spots of time" (Wordsworth 1994: 737). Det mest kända expanderade ögonblicket är väl annars Marcel Prousts gestaltning av hur protagonisten i *På spaning efter den tid som flytt* får hela sin barndom att återkomma i sinnet när smakerna av madeleinekaka och te förenas i

munnen. Ett enda ögonblick rymmer här flera år av händelser, situationer, tankar och känslor (Proust 1993: 53-57).

I Bergstrands och Ohlssons statsministersvit blir den litterära effekten av dessa inledande episoder tydligare än i både de skönlitterära föregångarna och de litterärt anstrukna biografierna och självbiografierna från senare tid. För det första sticker detta grepp ut i statsministerbiografiernas annars korrekta karaktär av historieskrivning och höga anspråk på verklighetsåtergivning. Greppet lyser med en mer intensiv litterär lyskraft eftersom omgivningen i de enskilda volymerna och i sviten har en så icke-litterär prägel. För det andra är volymerna i statsministersviten korta, vilket gör att de inledande ögonblicksbilderna utgör en ganska stor del av hela texten. För det tredje återkommer samma grepp i flera volymer, vilket gör att det blir mycket synligt just som berättartekniskt grepp för den som läser flera volymer efter varandra.

De inledande ögonblicken eller episoderna kan delas in i tre kategorier: representativa situationer, personliga peripetier och historiska peripetier. Berättelserna om Staaff, von Sydow, Sandler och Bildt tar sin början i representativa situationer. I den förstnämnda börjar inledningen *in medias res*, det vill säga mitt i ett dramatiskt skeende, med meningen: "Militären spottade efter honom på gatan" (Esaïasson 2010: 11). Egentligen är denna mening början på en summarisk bild av Staaffs belägenhet som statsminister år 1914, men det allmänna tillståndet beskrivs med en situation som framstår som ett konkret ögonblick. Läsaren placeras i en specifik situation där på gatan med spottloskan hängande i luften bakom ryggen. Att det är en summering framgår först när vi läser andra meningen. Men hela lägesrapporten från 1914 tecknar en dramatisk höjdpunkt på Karl Staaffs politiska karriär: hans politiska strävanden har lett fram till detta tillstånd av hat och missaktning. Bespottningen korresponderar på ett intrikat sätt med den bild som uppstår uppslagets hela vänstersida: ett askfat i formen av Staaffs ansikte. Man inte bara spottar på statsministern, man askar och fimpar på honom också. Inledningsmeningen korresponderar också med omslagsbilden, där Staaff står på en kullerstengata – eller kanske ett torg – med en stor samling män i bakgrunden. Männerna står på avstånd och betraktar honom med allvarliga miner. Biografin tecknar bilden av en man som är ensam mitt ibland människor. Han är jagad och hatad. Esaïassons inledningsmening är också första meningen i hela statsministersviten och anger därmed tonen för alla porträtt. Det är inte lätt att vara statsminister. På landets ledande position är man utsatt och ensam.

Den inledande framställningen av den bespottade Staaff korresponderar emellertid inte med en dramatisk höjdpunkt i berättelsen om statsministerns liv senare i volymen. Snarare utgör ögonblicksbilden från gatan och beskrivningen av läget 1914 en representativ bild av Staaffs politiska liv i stort. Den blir ett koncentrat av hans liv, dess essens. Mindre dramatiska är de representativa situationerna i volymerna om von Sydow och Sandler. Den förstnämnda börjar

med att politikerkollegan Hugo Hamilton anländer med tåget för att besöka von Sydow i Luleå 1913. Situationen är representativ för von Sydows relation till Hamilton, och därmed för von Sydows politiska belägenhet i stort (Svensson 2010: 11). I Per T Ohlssons bok om Sandler tar framställningen sin början på en studentafton i Lund den 2 oktober 1925. Richard Sandler står på toppen av sin politiska karriär. Studentaftonen blir en representativ bild av Sändlers politik, position och framtoning (Ohlsson 2010a: 11-19).

I volymen om Carl Bildt hämtas inledningsbilden från ett tidigt skede i den blivande statsministerns gärning och politiska liv. Under rubriken "Debuten" beskrivs den 17-åriga Bildts framträdande i tv i samband med lärarstrejken 1966. Denna inledande situation får en *proleptisk* (framåtblickande) karaktär i framställningen, då den förebådar Bildts kommande gärning, politiska inställning och framtoning som statsman och statsminister. Andra representativa situationer är proleptiska på ett mycket mer konkret sätt, då de kastar om berättelsens kronologi. Här hämtas inledningsögonblicken från ett sent skede i den politiska gärningen, vilket innebär att de mynnar ut i en analeps när inledningskapiteln är slut och de första numrerade kapitlen börjar. Volymen om Staaff är talande. Den intensiva ögonblicksbilden klingar av mot slutet av inledningen, som slutar med en analeptisk länk till kapitel 1. Sista meningen i inledningskapitlet – en mening som på ett dramatiskt sätt också utgör ett eget stycke – lyder: "Men det började lugnt" (Esaiasson 2010: 13). Staaffs liv började alltså lugnt, men allt som sedan hände skulle leda fram till hatet och bespottningen. Allt skulle leda fram till detta offer för Sverige och svenska folket. Den representativa situationen ger härvidlag ett deterministiskt intryck: alla händelser i barndomen, uppväxten, utbildningsgången och den politiska karriären leder fram till 1914 års horribla situation.

Den representativa situationen i de enskilda volymerna representerar i komprimerad form hela det aktuella politiska människolivet. Den blir en bild för det biograferade livet i stort, i formen av en *synekdoke*, där delen står för helheten. Och eftersom det är en statsminister som porträtteras blir denna symboliska situation ofta också en synekdokisk bild för en hel politisk period.

I merparten av volymerna beskriver inledningarna istället dramatiska vändpunkter, *peripetier*, i det skeende som biografierna gestaltar. Det handlar alltså inte om dramatiska vändpunkter i den biografiska framställningen som sådan, utan om en föreställning om peripetier i den biografiska eller historiska verklighet som beskrivs. Detta berättartekniska grepp bygger – outtalat och kanske omedvetet – på en uppfattning om verkligheten som ett drama. Det biografiska förloppet och det historiska skeendet ges en litterär struktur, i linje med det Hayden White skriver om historieskrivningens fikcionalitet, med Monika Fluderniks syn på en naturlig narratologi och med Mark Turners idé om människans litterära hjärna.

I hälften av dessa inledningar handlar det om personliga vändpunkter i den

biograferade statsministerns liv. Tydligast är härvidlag Johannes Åmans volym om Louis De Geer, som börjar i presens: ”Måndagen den 11 oktober 1920 är en vacker höstdag” (Åman 2010: 11). Därefter beskrivs hur Louis och Magda De Geer promenerar på Strandvägen i Stockholm och stöter på Hugo Hamilton, vän till paret och talman i första kammaren. Än så länge, skriver Åman, vet inte De Geer att ”livet denna dag ska ta en ny, överraskande vändning” (Åman 2010: 11). Hamilton avslöjar nämligen att De Geer är påtänkt att efterträda Hjalmar Branting som statsminister. Inledningskapitlet avslutas sedan med följande dramatiska mening: ”Han är redo” (Åman 2010: 16). Liknande vändpunkter inleder böckerna om Ingvar Carlsson och Göran Persson, om än inte med samma dramatiska närvaro som hos Åman. Även för Persson handlar vändpunkten om att bli statsminister (Ström Melin 2010: 11-15), för Carlsson gäller den beslutet att avgå från samma post (Gustavsson 2010: 11-16).

En nästan lika tydlig och specifik personlig peripeti som hos Åman återfinns i Per T Ohlssons inledning till volymen om Carl Gustaf Ekman. Biografin börjar in medias res:

Med tunga kliv stegade Carl Gustaf Ekman ut genom kanslihusets port. Det hade han i och för sig gjort var och varannan dag under sammanlagt fyra och ett halvt år som Sveriges statsminister. Allt hos Ekman kännetecknades av tyngd: kroppshyddan, rörelserna, språket, andhämtningen – och makten. Men denna sommarkväll, fredagen den 5 augusti 1932, var stegen särskilt tunga. Han lämnade Kanslihuset i sällskap med en outhärdlig insikt. Han skulle falla, falla hårt. (Ohlsson 2010b: 13)

Anledningen till Ekmans insikt är att han har ljugit om att han skrivit under en check från Ivar Kreuger. Det är en lögn som ska förändra hans liv i grunden, och det vet han när han med tunga steg går hemåt på fredagskvällen. Fram tills nu har hans levnadsbana gått spikrakt uppåt, mot maktens absoluta topp. Nu har han trillat över branten. Nu är han oundvikligen på väg mot avgrunden.

I volymen om Palme finns en speciell gestaltning av en personlig peripeti. I Klas Eklunds inledningsord uppmanas läsaren att ta en paus i läsningen och betrakta volymens omslagsbild. Så här inleds biografin:

Betrakta mannen på bokens omslag. Han är 41 år gammal; snart står han vid höjden av sin levnads bana. Han är utbildningsminister och dominant i den svenska politiken, av media och det egna partiet smord som efterträdare till den sittande gamle statsministern. Det är augusti 1968. (Eklund 2010: 11)

Här beskrivs ett avgörande läge i Olof Palmes levnadshistoria. Han är just på väg att ta den politiska toppen i besittning. Snart ska han efterträda Erlander, och snart ska han göra sig ett legendariskt namn i den internationella politiken. På nästa sida beskrivs Palme befinna sig ”på tröskeln till upphöjelsen” (Eklund 2010: 12). Eklunds dramatiska inledning tar hjälp av fotografikonstens förmåga att fånga ögonblick och befruktar den biografiska texten med samma intensiva

närvarokänsla. Beskrivningen är en *ekfras*, en verbal representation av en visuell representation, som tar fasta på vissa konkreta element i bilden – Palmes blick – men som också expanderar den visuella gestaltningen av ögonblicket i en riktning som den visuella informationen inte kan ta. Eklund contextualiserar nämligen det konkreta ögonblicket med det politiska läget 1968. Han beskriver också snabbt den framtid som den 41-årige Palme går till mötes. Dessutom spekulerar Eklund i vad som ”far genom hans huvud denna soliga augustidag” (Eklund 2010: 11). Samtidigt finns minst två allusioner i den citerade passagen ovan. Att Palme beskrivs som ”smord” aktualiserar en messiansk diskurs och upprättar en intertextuell länk till bibliska berättelser om Jesus, en koppling som senare bekräftas med ordet ”upphöjelsen”. Att han står vid höjden av sin levnads bana alluderar både på Dantes *Den gudomliga komedin* (”När jag nått halvvägs på vår levnads bana”) och Esaias Tegnér’s dikt ”Mjeltsjukan” (”Jag stod på höjden af min lefnads branter”) (Dante Alighieri 1965: 5; Tegnér 1921: 204). Inledningsorden tar alltså fasta på bildmediets styrka samtidigt som de lägger till det som är textens styrka: det elaborerade, det kronologiskt elastiska, det spekulativa, det psykologiska, samt förmågan att blixtnsnabbt koppla det konkreta och enskilda till stora mytiska och historiska sammanhang. Att alla läsare vet hur Palme slutade sina dagar bidrar förstås till att göra Eklunds ögonblicksbeskrivning dramatisk och ödesmättad. Mordet behöver Eklund bara antyda med orden om att Palmes slut blev ”det mest abrupta” (Eklund 2010: 12). I ett efterhandsperspektiv är den 41-årige Palme på väg mot sitt våldsamma öde. På andra sidan ”tröskeln till upphöjelsen” finns branten. Det är nästan som man vill läsa in en synsk insikt i Palmes dramatiskt allvarliga blick. Men det är ju en helt anakronistisk tolkning av fotografiet, och det är inget som Eklund skriver ut.

I två volymer är de inledande dramatiska vändpunkterna mer än bara personliga peripetier. Niklas Ekdals inledning till volymen om Hansson börjar, som tidigare har framgått, med en beskrivning av författarens relation till det biografade subjektet. Efter några sidor övergår denna beskrivning emellertid i en gestaltning av en peripetisk situation. Under underrubriken ”Morgonrocken” beskrivs hur Hansson klockan sex på morgonen den 28 oktober 1935 tar emot de första gratulanterna på sin 50-årsdag. Det som gör denna situation till en peripeti är det faktum att statsministern tar emot folkets gratulationer endast iklädd sin spräckliga morgonrock. Så här skriver Ekdal:

Den blivande landsfadern håller öppet hus i sitt blygsamma men moderna funkisem. Landet har kravlat sig upp på fastare mark efter världskrig, rösträttsstrid, depression och Kreugerkrasch. Även om molnen samlas ute i stora världen ser framtiden ljus ut för Sverige, där demokratin har slagit rot och exportindustrin varvar upp.

Denna arla morgonstund i förorten väster om Stockholm blir storpappan ett med sitt folk, och det är särskilt en detalj som ska gå till historien.

Den spräckliga morgonrocken. (Ekdal 2010: 15)

Situationen blir en dramatisk vändpunkt i Per Albin Hanssons liv. Det är här och nu som han blir ”ett med sitt folk”. Men denna personliga peripeti innebär samtidigt en historisk vändpunkt. Det är nu som Sverige blir ett enda stort folkhem, med en landsfader. Det är här och nu som en ny ordning i den svenska politiken och i det svenska samhället kommer till stånd. Och det är en historisk peripeti som inte bara har att göra med statsministerns offentliga relation till sina undersåtar. Den demokratiska förändringen går hand i hand med en ekonomisk förändring. Det är nu Sverige kravlar sig upp ur de senaste årens alla kriser, och medan resten av Europa går till botten reser sig Sverige och blir en modern välfärdsstat.

En liknande kombination av personlig och historisk peripeti återfinns i volymen om Fredrik Reinfeldt, som börjar med en beskrivning av ”En förtrollad natt”, nämligen natten till den 18 september 2006, då den borgerliga alliansen vinner valet (Elmbrant 2010: 11–13). Den dramatiska vändpunkten i den blivande statsministerns liv blir också en dramatisk vändpunkt i den politiska historien. Den historiska peripetin är här inte alls lika betonad och djupgående som den är i volymen om Hansson, men Elmbrants biografi avslutas med en spekulering som låter läsaren förstå att valets historiska betydelse kan bli omfattande. Inför 2010 års val spekulerar Elmbrant: ”Reinfeldt kan bli en kort parentes, men väljs han om betyder det förmodligen början till en längre stabil borgerlig regeringsperiod i Sverige” (Elmbrant 2010: 122). Vi som läser biografien efter 2010 vet hur det gick. Valnatten i september 2006 innebar – om vi litar på Elmbrants avslutande profetia – en varaktig förändring av balansen i den svenska politiken.

Den spräckliga morgonrocken 1935 och den förtrollade natten 2006 representerar alltså avgörande moment i det historiska dramat. I volymen om Lindman är vändpunkten inte lika historiskt specifik. Här är det ganska många år i början av 1900-talet som förs samman till ett politiskt skede där historien står och väger. Men denna mer utdragna situation är inte mindre dramatisk för det. Läget är akut: ”Hela Sverige höll på att rödfärgas. Altaret, tronen och svärdet var hotade; den uppstigande vänsterrörelsen bestod av gudsförnekare, republikaner och pacifister, som inte visade någon respekt för de värden på vilka gamla Sverige hade byggts. Samhällsupplösning väntade. Den styrande klassen höll på att förlora makten. Högerpartiet fruktade att utplånas” (Lewin 2010: 13). Mitt i detta peripetiska historiska läge placeras så det biografiska subjektet Arvid Lindman, ”en högerman som var villig att anta utmaningen” (Lewin 2010: 14). Vi har de dramatiska förutsättningarna, och vi har vår protagonist. Scenen är dukad för ett historiskt drama av största kaliber.

I Svegfors' volym om Hammarskjöld placeras peripetin den juli 1915, då Tyskland fortfarande är segerrikt i första världskriget men snart ska tappa mark. Den internationella politiken befinner sig i ett dramatiskt skede. Snart ska världsordningens balans omfördelas, och med den Sveriges relation till

övriga världen. Mitt i detta drama står den svenske statsministern Hjalmar Hammarskjöld. Hans omdömen, ord och gärningar kommer att vara avgörande (Svegfors 2010: 11). Till nästa volym sker ett litet hopp framåt i tiden. Rubriken på inledningskapitlet talar sitt tydliga dramatiska språk: "Sverige våren 1917 – på randen till revolution?" (Ulvros 2010: 11). Här har alltså perspektivet flyttats till Sverige och till det politiska hotet från hungerdemonstranter och vänster-socialister. Peripetierna i de båda volymerna är förstas intimt integrerade, men de olika dramatiska utgångspunkterna anlägger två olika perspektiv för biografierna. Tonvikten läggs vid olika historiska fenomen, och därmed blir dramats förutsättningar olikartade.

Den dramatiska prägel som dessa peripetiska inledningar ger sviten bekräftas av volymernas avslutande intratextuella inramning, biografiernas slutord. Dessa avslutningar kan med ett litteraturvetenskapligt språkbruk sägas formulera de respektive biografiernas *tema*, det vill säga den bakomliggande och sammanhållande idé som bygger upp porträttet av den specifika statsministern. I avslutningen sammanfattas helt enkelt framställningens tematiska klangbotten. Dessa teman är av lite olika karaktär. Vissa har helt enkelt med den porträtterade statsministerns grundläggande karaktär att göra. Sålunda rör sig temat i volymen om Felix Hamrin kring statsministerns egenskaper som frikyrklig, köpman och smålänning (Johnson 2010: 109-119). Temat i biografien om Palme kretsar kring statsministerns handlingskraft och stora talang som talare (Eklund 2010: 106-124), medan slutackordet i volymen om Ingvar Carlsson handlar om statsministern som ett politiskt proffs (Gustavsson 2010: 102-110). Ett mer negativt tema återfinns i Mats Bergstrands slutord, som beskriver Ullsten som en misslyckad statsminister (Bergstrand 2010: 115-117). Andra teman har med politisk praxis att göra. Volymerna om von Sydow och Pehrsson-Bramstorp mynnar ut i en positiv betoning av politiska kompromisser och politiskt samarbete (Svensson 2010: 117-119; Gröning 2010: 101-109). Den grundläggande idén i volymen om Edén kan utifrån slutorden beskrivas som att skicklighet leder till politiska resultat (Wetterberg 2010: 115-120). Elmbrant betonar i sina slutord om Reinfeldt snarare hur politisk retorik är något annat än politisk praktik (Elmbrant 2010: 113-122).

Vanligast är emellertid de teman som på något sätt har med dramatiska förlopp att göra. I volymerna om Trygger och Ekman återfinns en nederlags-tematik (Samuelsson 2010: 107-111; Ohlsson 2010b: 115-120), medan temat i porträtten av Hansson och Fälldin är framgång (Ekdal 2010: 107-117; Svenning 2010: 102-111). Även Bildt och Persson beskrivs som framgångsrika, men här har de politiska segrarna vissa reservationer. Bildts framgångar sägs vara små (Möller 2010: 114-117), medan Perssons framgångar är stora men mynnar ut i ett dystert slut (Ström Melin 2010: 113-119). I flera volymers slutord koncentreras det dramatiska förloppet kring individens relation till det historiska eller politiska sammanhanget. Louis De Geer beskrivs som en bricka i det politiska

spelet. Volymens tema kan förstås som den individuella politikerns begränsade handlingsutrymme visavi de politiska strukturerna (Åman 2010: 111-116). Ännu mindre individuellt utrymme tecknas i volymen om Staaff, som på ett grundläggande plan ger en bild av den enskilde politikerns omöjliga kamp mot kollektivet och strukturerna (Esaiasson 2010: 117-119). Mer positiv, åtminstone vad gäller politiska resultat, är biografien om Hammarskjöld, vars tema kan beskrivas som diplomatins stora betydelse för det allmännas bästa och höga pris för den enskilde (Svegfors 2010: 105-114). Volymen om Swartz är ännu lite mer positiv när den beskriver individens förmåga att genom samarbete undvika en historisk katastrof (Ulvros 2010: 115-122). Högst grad av individuell handlingskraft tecknas i biografien om Erlander, vars tema kan beskrivas som en individs stora bidrag till en gynnsam samhällsutveckling (Alsing 2010: 107-117). En lite annan infallsvinkel på temat individ-struktur finns i boken om Sandler, vars avslutning betonar Richard Sändlers kamp för individens självständighet i samhället (Ohlsson 2010a: 117-121). I biografien om Branting, slutligen, handlar den grundläggande problematiken snarare om individens förhållande till två olika strukturer. Hjalmar Brantings gärning beskrivs vara präglad av att han levde i en klass och kämpade för en annan (Ilshammar 2010: 120-122).

Ursprung och bildningsgång

I biografiernas första numrerade kapitel beskrivs statsministrarnas personliga bakgrund. Var kommer statsministrarna ifrån? Vad kommer de ifrån? Vilka sorters personligt ursprung lyfter man fram i en politisk biografi år 2010? Ja, vad är över huvud taget ett personligt ursprung?

I Leif Lewins volym om Lindman anges en historisk kontext som det biografiska ursprunget. Läsaren får en inblick i hur Sverige såg ut ekonomiskt och socialt vid Lindmans födelseår 1862. Klassamhället "togs för givet": den "sociala skiktningen motiverades i den officiella statsdoktrinen, i universitetsforskningen och skolundervisningen, i kyrkopredikningar, i statsorganens utlåtanden, i den konservativa pressen" (Lewin 2010: 17-18). Det historiska läget i landet vid den blivande högerpolitikerns födelse framförs nästan som en ursäkt för hans kommande politiska inställning och gärning. I sex av volymerna är det snarare släkten än det allmänhistoriska sammanhanget som beskrivs prägla den blivande statsministerns ursprung. Släkten von Sydow och släkten De Geer lyfts fram. Vi får också veta att det i släkten Swartz under 1800-talet fanns många lokalpolitiker som var "orienterade mot traditionella värden" men som också visade "liberala tendenser" (Ulvros 2010: 22). Mats Svegfors tecknar en linje från 1610, då Hjalmar Hammarskjölds anfader blev adlad. Sedan dess har släkten bestått av många betydande "krigare och ämbetsmän" (Svegfors 2010: 13). Släktens betydelse betonas också när Hammarskjölds hustru presenteras med hjälp av släkthistorik (Svegfors 2010: 18-19), samt av det faktum

att Hjalmar Hammarskjölds son ofta nämns i biografien. Släktens framträdande plats går på sätt och vis stick i stäv med Svegfors' beskrivning senare i volymen av Hjalmar Hammarskjöld som en "self made man" (Svegfors 2010: 94). Även i boken om Nils Edén tecknar Gunnar Wetterberg en lång släktlinje då han går tillbaka till statsministerns farfars farfar och nämner faderns, farfaderns och förfädernas yrken (Wetterberg 2010: 13-14). Släktens betydelse framstår som viktigare i biografierna om det tidiga 1900-talets statsministrar, men även i två volymer om senare tiders politiker lyfts släkttillhörigheten fram: det gäller Olof Palme, vars överklassursprung står i kontrast till den socialdemokratiska politikerns gärning (Eklund 2010: 19-21), och Carl Bildts släkt, vars adelskap och militära förankring istället bekräftar högerpolitikerns ideologiska utgångspunkt (Möller 2010: 17).

För von Sydow och De Geer är det inte bara släkten i allmänhet som lyfts fram, utan också de respektive politikernas föräldrar. I många andra volymer är det i mycket högre grad föräldrarna än släkten i allmänhet som beskrivs som de blivande statsministrarnas viktigaste personliga ursprung. Det gäller böckerna om Staaff, Branting, Trygger, Sandler, Ekman, Hamrin, Pehrsson-Bramstorp, Carlsson och Reinfeldt. I fyra av dessa (De Geer, von Sydow, Sandler och Hamrin) är det fadern som är viktigast, i tre (Ekman, Carlsson och Reinfeldt) är det modern som framstår som mest betydelsefull. I de övriga framställs båda föräldrarna som i stort sett lika betydelsefulla.

I sex av volymerna tillskrivs den geografiska platsen en mycket viktig betydelse. I de flesta av dessa handlar det om en hembygd långt utanför landets politiska och kulturella centrum: Edéns Norrbotten, Erlanders Värmland, Fälldins Ångermanland och Ullstens Västerbotten (Wetterberg 2010: 14-15; Alsing 2010: 17-19; Svenning 2010: 13-15; Bergstrand 2010: 15-16). Vad gäller Hjalmar Brantings uppväxt i ett borgerligt föräldrahem på Norrtullsgatan i Stockholm, vid gränsen till fattiga arbetarkvarter, och Ingvar Carlssons ursprung i Borås kopplas statsministrarnas geografiska ursprung snarare till social tillhörighet (Ilshammar 2010: 13-14; Gustavsson 2010: 17-19). För Brantings del gäller det en kontrast mellan det egna sociala ursprunget och de människor som finns i hans närhet, för Carlsson handlar det om att växa upp som en del av ett socio-ekonomiskt sammanhang. Den sociala miljön lyfts fram som mycket viktig i åtta andra volymer. Det handlar om Ekmans, Pehrsson-Bramstorps och Fälldins enkla lantbrukarursprung, om Hanssons proletära föräldrahem och Perssons rötter bland statarna (Ohlsson 2010b: 22-24; Gröning 2010: 19-22; Svenning 2010: 13-17; Ekdal 2010: 25-26). Det handlar om Erlanders ursprung i ett folkskollärahem och Reinfeldts i ett företagarehem (Alsing 2010: 17-19; Elmbrant 2010: 17-19). Och det handlar om Bildts ursprung i en officersklass och Palmes högborgerliga uppväxt på Östermalm (Möller 2010: 15-20; Eklund 2010: 19-21). Vad gäller relationen mellan socialt ursprung och politisk gärning finns det inga direkta deterministiska drag. Snarare har den sociala miljön skapat ganska

olikartade förutsättningar för de vuxna politikernas ideologiska grundinställningar. Tydligt är emellertid att den sociala tillhörigheten framställs som ett mycket viktigt inslag i de respektive statsministrarnas personliga ursprung. Det finns en viss historisk tendens att social tillhörighet ersätter släktursprung som det mest betydelsefulla inslaget i statsministrarnas ursprung under senare hälften av 1900-talet, men denna bild är inte helt entydig.

Så vad är det då för sorts ursprung som danar en blivande statsminister? Jo, först och främst föräldrarna och föräldrahemmets sociala miljö, i andra hand släkttillhörighet och geografisk förankring, och i sista hand den allmänna historiska kontext som politikern föds in i. Mönstret ger en bild av hur man 2010 identifierar vad som i grunden präglar ett liv i det svenska 1900-talets politiska toppskikt. Om vi analyserar politiska biografier från andra tider och andra länder, hittar vi säkert andra mönster.

Beskrivningarna av statsministrarnas ursprung ingår i ett eller – i undantagsfall – ett antal inledande kapitel som intar en speciell position i de respektive volymerna. Med något enstaka undantag är det här som hela framställningen av den aktuella statsministerns personliga bakgrund görs, en bakgrundsteckning som sedan utgör grunden för beskrivningen av den vuxne mannens politiska gärning. Själva kapitelindelningen gör alltså en strikt uppdelning mellan personlig bakgrund och politisk gärning. På detta vis skiljs olika biografiska segment från varandra. Detta förfarande ligger helt i linje med texten på boxens sida, där det framgår att volymerna tecknar statsministrarnas "liv och gärningar". Politikerns gärning är alltså något annat än hans liv. Sviten exemplifierar härmed en tudelad karaktär som är vanlig i biografiska sammanhang: man skiljer mellan den verksamhet som gör den biograferade speciell och hans eller hennes övriga liv. Denna tudelning är förstas av principiellt intresse då den upprättar en hierarki mellan olika biografiska segment: de gärningar som gör att personen biograferas över huvud taget ställs i fokus medan övrigt livsinnehåll sätts i bakgrunden och hanteras som utgångspunkter och förutsättningar för gärningen. Häri finns förstas en hel del av biografisgenrens politiska och kulturella implikationer. Varför förtjänar vissa människor biografier medan andra förblir i historisk glömska? En byggnadssnickares, en säljares eller en forskollärares gärning får ju sällan sitt liv och sitt verk porträtterat i biografier. Vi kan fråga oss vad biografisgenrens egentligen handlar om. Är det inte gärningen i sig som är både framställningens utgångspunkt och dess resultat? Handlar biografier egentligen så mycket om livet som sådant?

I statsministersviten står de politiska striderna, segrarna och förlusterna i fokus. I volymen om Hjalmar Branting tillåts visserligen den personliga bakgrunden breda ut sig över fyra kapitel, men detta är ett undantag som är talande för den legendariska position som Branting intar i den svenska politiska historien och som Lars Ilshammar också tar som utgångspunkt i sitt förord (Ilshammar 2010: 13-57, 11-12). I övrigt är mönstret att endast det första eller

de två första numrerade kapitlen utgör en personteckning i egentlig mening, medan de övriga till övervägande del beskriver politisk maktkamp inom regering och riksdag. Sviten som sådan skildrar därmed det svenska 1900-talets politik i högre grad än de människor som påverkar den.

Samtidigt talar volymernas uppläggning på åtminstone två olika sätt emot ett sådant intryck. För det första visar volymernas likartade omfång att det är personerna snarare än de politiska gärningarna som styr boxens disposition. Det är som människor dessa statsministrar är värda ett lika stort intresse, inte som politiska aktörer. Deras politiska insatser kan ju inte på något sätt anses vara jämbördiga. För det andra utgör volymernas första numrerade kapitel en alldeles särskild plats i biografierna, inte bara för att de handlar om statsministerns personliga bakgrund utan också för att de skiljer sig rent berättartekniskt från övriga kapitel. Livet skiljs från gärningen på ett sådant sätt att det framstår som intressant i egen rätt. Personteckningen blir därmed inte bara ett bakgrundsstöd till skildringen av den politiska gärningen, utan utgör en egen liten berättelse i varje volym. Varje volym i boxen kan därmed sägas innehålla både en skildring av statsministerns politik och en skildring av statsministerns person.

De första numrerade kapitlen följer en egen modell. I nästan alla fall innehåller de en berättelse om titelpersonens utveckling fram till dess att han gör entré i rikspolitiken. Här tecknas ett levnadslopp i högt tempo som omfattar ursprung, barndom och uppväxt. De efterföljande kapitlen har i de allra flesta fall ett lägre tempo (det vill säga de omfattar en kortare tidsrymd på ett större antal sidor) och skildrar inte lika tydliga sammanhängande förlopp. I bakgrundskapitlet omtalas dessutom den aktuella statsministern oftast med förnamn. När biografien övergår till att ha politiken snarare än personen i fokus ändras också hänvisningen till huvudpersonen från förnamn till efternamn. Det finns undantag från denna regel, men mönstret är tydligt. Kapitel 1 handlar om människan Karl, kapitlen 2-6 handlar om politikern Staaff. Volymernas respektive förstakapitel byggs med andra ord upp som en traditionell roman med ett distinkt sammanhängande förlopp bestående av personliga och privata händelser och situationer, och med ett intimt förhållande till huvudpersonen. Vi blir Karl med Staaff. I efterföljande kapitel blir vi så åter Staaff med Karl.

Mer precist är volymernas förstakapitel uppbyggda som bildningsromaner. Bildningsromanen – från tyskans "Bildungsroman" – är en subgenre som är intimt förknippad med en borgerlig litterär kultur och som framförallt utvecklades under 1700- och 1800-talet. Den ligger nära utvecklingsromanen men har mer specifika inslag. En bildningsroman tecknar en ung människas mognad, processen från barndom till vuxen människa. Det är en berättelse om blivande – protagonisten formas till färdig, hel människa. En central del i detta personliga blivande är strävandet efter någon form av konkreta resultat. Det kan vara bildning i bred bemärkelse, det vill säga någon form av kulturell mognad med

insikter om livet och samhället, men ofta har strävandet en mer specifik målsättning, till exempel en viss social position (Se Jeffers 2005: 1-8).

Det avgörande vuxenblivandet i statsministersvitens förstakapitel sker i de allra flesta fall när protagonisten tar steget in i rikspolitiken. När kapitel 1 slutar och kapitel 2 ska ta vid är förberedelsestiden avklarad. Den blivande statsministern har skaffat sig den kunskap och den position som krävs. Han är färdig politiker, mogen det viktiga politiska uppdraget. Den process som har tecknats i första kapitlet – protagonistens ursprung, barndom, uppväxt och utbildning – har lett fram till denna vuxenhet. Biografierna tecknar alltså en speciell form av vuxenhet som gör att huvudpersonerna framstår som alldeles speciella människor. De är ämnade åt stora, betydelsefulla uppgifter. Ett liknande mönster finns förstås i andra biografiska subgenrer. Läger vi till exempel en mängd konstnärsbiografier bredvid varandra framstår det färdiga konstnärskapet som mognadsprocessens frukt. Bildningsgången leder oundvikligen fram mot den stora konsten. Det speciella med statsministersviten är dels att den tecknar ett sådant mönster *en masse* i 22 intilliggande böcker, dels att den är historiskt heltäckande: här återges alla svenska statsministrars bildningsgång, inte några enstaka exempel. Volymerna tecknar därmed tillsammans den bildningsgång som krävs för att man ska bli statsminister i Sverige.

Men mönstret varierar förstås i de enskilda biografierna. I volymen om Staaff betonas hur titelpersonen bygger upp sin karriär innan han inträder i hetluften. Förberedelsestiden kallas "karriärbyggnadstiden" (Esaiasson 2010: 25). För Lindman och Hammarskjöld betonas hur de blivande statsministrarna avancerar socialt och skaffar sig etablerade positioner i samhället (Lewin 2010: 23; Svegfors 2010: 19). I volymen om Trygger får detta sociala avancement en speciell aspekt när protagonistens etablering sägs bygga på hustruns förmögenhet. Giftermälet med Signe Söderström blir det avgörande steget mot en betydande rikspolitisk position (Samuelsson 2010: 11-12). Annars betonar Samuelsson att Ernst Trygger under sin förberedelseprocess lägger "grunden för hela sin politik" (Samuelsson 2010: 24). För Sandler beskrivs detta grundläggande av den politiska inställningen som att protagonisten "vaknade politiskt". Rickard Sandler genomgår alltså ett ideologiskt uppvaknande som leder till att han hittar sin roll i världen. (Ohlsson 2010a: 22) I volymen om Edén är vägen mot liberalismen ett viktigt inslag i bildningsgången. (Wetterberg 2010: 22-23) För Brantings del sker det ideologiska uppvaknandet tidigt. Processen till mogen politiker kommer senare, när den unge radikalen erövrar ett slags besinning, en vuxen mans pragmatism. Rubriken på kapitel 4, "Ung man blir politiker" är talande. För att bli en riktig politiker krävs att den unge mannens idealism övergår i pragmatisk handlingskraft och kompromissvilja (Ilshammar 2010: 49-57). En sådan lärdom betonas också i volymerna om Hansson och Reinfeldt. När Per Albin Hansson kommer till Stockholm 1910 "lär han sig en läxa om hur makt erövrar och förloras och om vad Zeth Höglund går för" (Ekdal

2010: 27). I turerna kring Bo Lundgrens avgång och valet av moderaternas nye partiledare lär sig Fredrik Reinfeldt på motsvarande sätt hur politikens maktspel går till (Elmbrant 2010: 27).

För Hansson är bildningsgången också intimt förknippad med en geografisk förflyttning. Så länge han är kvar i Skåne odlas hans socialistiska engagemang, men det är först när han flyttar till Stockholm som ideologin omsätts i pragmatisk rikspolitik (Ekdal 2010: 27). Samma geografiskt förankrade bildningsgång beskrivs i rubriken till Perssons utveckling till statsminister: "Från Vingåker till Rosenbad". Det är två helt olika sorters platsangivelser som ingår i denna rubrik. "Vingåker" betecknar geografisk och kulturell periferi och ett ekonomiskt enkelt ursprung, medan "Rosenbad" betecknar både politiskt och geografiskt centrum och, förstås, regeringsmakt (Ström Melin 2010: 17). En liknande rubrikkonstruktion finns i volymen om Ekman, fast utan geografisk förankring. Carl Gustaf Ekmans bildningsgång går "Från vallpojke till 'Napoleon'", det vill säga från barndom i enklast tänkbara miljö till positionen som Eskilstunas starke man (Ohlsson 2010b: 22). Beskrivningen av Ekmans vuxenblivande tecknar i komprimerad form bildningsromanens typiska mönster: "Men han hade inte för avsikt att stanna i yrket. Han ville skaffa sig en utbildning. Han arbetade som grundläggare på dagarna, läste kvällskurser och sparade pengar för att i framtiden kunna finansiera en skolgång på heltid" (Ohlsson 2010b: 24). Vi känner igen berättelsen från många romaner om ambitiösa unga protagonister som tidigt bestämmer sig för att bli något här i världen.

De faktiska resultat som de blivande statsministrarna strävar efter, bildningsromanens *quest*, har föga överraskande oftast med samhällsförändring att göra. Starkast betonas denna strävan i volymerna om Pehrsson-Bramstorp, Erlander och Palme. För Palmes del lyfts protagonistens starka engagemang mot kolonialism och kommunism fram (Eklund 2010: 24). Vad gäller Erlander verkar det politiska uppdraget ta sin början när han som ung värmlänning läser i tidningen om hungerkravallerna 1917-1918 (Alsing 2010: 19). Lotta Gröning låter Axel Pehrsson-Bramstorp beskriva ursprunget till sin politiska kamp med egna ord: "Jag tillhörde dem som ville ändra på saker och ting, och därvidlag var jag nog påverkad av min far, som på sitt sätt var en framsynt man" (Gröning 2010: 29). Grönings beskrivning av Pehrsson-Bramstorps förändringsvilja kunde ha stått på baksidan av mången klassisk bildningsroman: "Han hade ett arv att förvalta och en dröm att leva upp till" (Gröning 2010: 22).

Tre av biografierna beskriver klassiska bildningsresor. Den unge Brantings resa i 1870-talets Europa – till Åbo, Helsingfors, Reval, Dorpat, Pulkova, S:t Petersburg, Berlin, Paris, Strasbourg, Frankfurt, Jena, Hamburg och Lübeck – beskrivs av Ilshammar som "en klassisk *grand tour*" (Ilshammar 2010: 28-29). Den unge socialistens möten med andra radikala unga män ute i Europa sätts därmed in i ett traditionellt bildningsmönster för de styrande klasserna med rötter långt tillbaka i tiden. Även för Brantings politiska motståndare Ernst

Trygger lyfts en europaresa i unga år fram som viktig för den blivande statsministerns bildningsgång (Samuelsson 2010: 27). Störst betydelse för den personliga utvecklingen har resorna i biografien om Olof Palme. Palme gör tre bildningsresor, en i ett krigshärjat Europa, en till Asien och en till USA. Framförallt lyfts den sistnämnda fram som avgörande för Palmes politiska inställning och levnadslöpp. Resan västerut utgör också ”de första stegen vänsterut” för den blivande socialdemokratiska statsministern (Eklund 2010: 22-23). Läsning och boklig bildning brukar utgöra ett väsentligt inslag i den klassiska bildningsromanen. I statsministersviten har denna sortens karaktärsdaning en mer undanskymd plats. För Palme lyfts *Det kommunistiska manifestet* och Norman Mailers roman *De nakna och de döda* fram som viktiga (Eklund 2010: 22). För Carl Bildt blev böcker ”tidigt en passion, liksom politik”, skriver Tommy Möller. Litteratur och politik ställs sida vid sida, och det är symptomatiskt att det är en doktorsavhandling i statsvetenskap – Gunnar Sjöbloms *Party Strategies in a Multiparty System* från 1968 – som utgör det enda konkreta exemplet på ungdomsårens viktiga läsefrukter (Möller 2010: 18-19). Huruvida den unge Bildt också tog intryck av skönlitteratur framgår inte. Den mest litterära bildningsgången tecknas i volymen om Thorbjörn Fälldin. Den blivande centerpartisten sägs ”etablera sig som medborgare” med hjälp av både dramatik, romaner och lyrik. Här nämns också enskilda författarskap och verk som viktiga: Olof Högbergs roman *Den stora vreden* och en dramatisering av Dan Anderssons dikt ”Helgdagskväll i timmerkojan” (Svenning 2010: 16-17).

Som brukligt är i bildningsromaner beskrivs protagonisternas väg mot statsministerposten långt ifrån bara som den enskildes personliga vägval. En stor del av dramatiken utgörs av mötet mellan individens strävanden och de historiska förutsättningarna. Om Reinfeldts position 2003 skriver Björn Elmbrant: ”Bordet var dukat. [- - -] Det var dags för den stora entrén.” Det är den nytilträdde partiledaren som ska göra entré, men det är inte bara han som har dukat bordet. Framförallt har det dukats av de historiska villkoren: av moderaternas valnederlag 2002, av kampen om partiets förnyelse, av personkonstellationen i partiets ledning (Elmbrant 2010: 27-28). Individens placering i historien är ett viktigt inslag i många skildringar av statsministrarnas personliga bakgrunder. Oftast ges intrycket av att den enskilde föds in i en tid och danas av den (se till exempel volymerna om Staaff, Lindman och Trygger). I andra fall beskrivs en mer dynamisk relation mellan den enskilde och de historiska krafterna, som hos Per Svensson: ”Här står Oscar von Sydow stillsamt och korrekt mitt i sin tids stridslarm och bataljbuller” (Svensson 2010: 21). I vissa fall beskrivs den unge individen inta en central position i tidens allmänna samhällsklimat. Så är det till exempel hos Lars Ilshammar, som betonar att Hjalmar Branting föds ”på tröskeln till en ny tid” då ”samhället befann sig i vänteläge” (Ilshammar 2010: 14). Det verkar som om det är just den nyfödde Branting som samhället väntar på, att det är han som ska ta historien över tröskeln. Det är ett intryck

som bekräftas av Ilshammars beskrivning av hur den 16-årige Branting och den ännu refuserade August Strindberg sitter på ett vagnstak en sommarnatt i Stockholm 1876 och diskuterar livets frågor. Personerna på det där flaket ska komma att förändra Sverige (Ilshammar 2010: 25).

Branting framställs i första hand som den som formar både sin egen historia och den allmänna historien. I andra volymer finns en konflikt mellan individens strävanden och samhällets strukturer. Louis De Geer blir till exempel toppolitiker mot sin vilja. Det är, enligt Johannes Åmans framställning, det starka trycket från släkten De Geer och från de förväntningar som detta efternamn för med sig som gör att protagonisten ger upp sin vilja att bli jordbrukare (Åman 2010: 14-15). Olof Palme blir socialdemokrat på tvärs mot släkten, föräldrahemmet och uppväxtens sociala miljö. Palme slår sig fri från de strukturer som De Geer underkastar sig. Istället formas han av de intryck han möter på sin resa i USA (Eklund 2010: 21-24). Palmes bildningsgång kan med fördel jämföras med den balans mellan social determinism och individuella val som präglar berättelserna om Nils Edéns och Oscar von Sydows vägar till statsministerposten. von Sydows vuxenblivande sätts in i en släktmodell. Om pappans verksamhet som magistratssekreterare och borgmästare i Kalmar heter det: ”Det är en för männen i släkten von Sydow typisk utbildnings- och karriärväg. Augusts son Oscar skulle komma att upprepa den.” Men Oscars upprepning av faderns livsväg föregås av en del förhinder – han blir föräldralös och växer upp i ett fosterhem i Östersund – som lyfter fram de unika förutsättningarna för varje enskild individ (Svensson 2010: 44-56). Något liknande återfinns i beskrivningen av Nils Edéns bakgrund i 1800-talets bildade medelklass. ”Den akademiska medelklassen fortplantade sig själv”, skriver Gunnar Wetterberg, och placerar därmed Edéns bildningsgång i ett kollektivt präglat livsmönster som upprepas i generation efter generation. Men individen Nils Edén lyckas ändå gå emot samhällsförväntningarna när han i Uppsala väljer att läsa historia istället för juridik (Wetterberg 2010: 16). Volymerna om von Sydow och Edén illustrerar härvidlag den balans mellan historiskt betingade samhälleliga strukturer och individuella val som utgör en så central tematik i bildningsromanens genre.

Intrigerna

Berättelserna om statsministrarnas personliga bakgrunder är viktiga delar av volymernas övergripande *intriger*, det vill säga de sätt på vilka livshändelserna arrangeras till sammanhängande berättelser. När bakgrundsteckningen väl är gjord är det den politiska striden som styr volymernas intriger, vilket exemplifierar en viktig skillnad mellan den politiska biografien och andra biografiska genrer. Där konstnärsbiografins intrig, till exempel, hämtar energi från konstens värld och ägnar stort utrymme åt att beskriva konstnärliga ambitioner, kreativa processer, konstpolitiska strider, estetiska ideal och konstverk, hämtar

den politiska biografien en stor del av sitt litterära arrangemang från den dramatik, de konflikter och de intriger som återfinns i den politiska kampen. Detta framgår inte minst om man ser till hur många sidor i volymerna som ägnas direkta politiska insatser och stridigheter jämfört med händelser utanför politiken. I genomsnitt ägnas 88 % av varje volyms sidantal åt politik, med lägst procentandel hos Oscar von Sydow (68 %) och högst hos Fredrik Reinfeldt (97 %).

När den betraktas från ett biografiskt perspektiv innehåller den politiska kampen minst två olika intriger eller dramatiska förlopp – allmänpolitiska skeenden och personliga strävanden. Ibland framställs dessa parallellt, ibland smälter de ihop. Statsministerserien är ett bra exempel på hur den politiska biografien kan hantera relationen mellan dessa förlopp på olika sätt. Här finns en skala från den sortens biografi som nästan uteslutande är ägnad det politiska spelet som sådant (till exempel volymen om Edén), via den biografi vars intrig framställer det allmänpolitiska och det personliga som parallella storheter (till exempel volymen om Palme) till den kategori där det politiska är intimt sammanvävt med det personliga (volymen om Branting). Volymen om Staaff är ett tydligt exempel på en intrig där individens öde och politikens skeende framställs som två parallella dramatiska storheter som hamnar i konflikt. Peter Esaiasson liknar uttryckligen Karl Staaffs liv vid ett ödesdrama. Den politiska verkligheten betraktas som ett antikt drama där betydelsefulla individers livsöden utvecklas till tragedier. Där den grekiska tragedins kungar och drottningar motsvaras av svenska toppolitiker, motsvaras de grekiska gudarna av samhällsstrukturer, historiska villkor som dömer de enskilda politikerna och avgör deras öden. "Ingenstans i Europa", skriver Esaiasson, "lyckades den borgerliga vänstern etablera sig som ett huvudalternativ i politiken. Strukturerna dömde liberalerna till en underordnad position i konfrontationen mellan socialistisk vänster och borgerlig höger." I detta historiska skede är Staaff "ute på ett strukturellt omöjligt uppdrag" (Esaiasson 2010: 11-12). Statsministern för en kamp som inte kan vinnas. Liksom Agamemnon, Fedra och Oidipus är han från början dömd till nederlag.

Att biografierna hämtar litterär energi från politikens dramatik blir tydligt om man analyserar det bildspråk som används i volymerna. Hur mycket bildspråk författarna använder varierar kraftigt, men två olika sorters metaforer och liknelser återkommer frekvent. Den ena upprättar direkta kopplingar mellan politik och dramatik. Här finns metaforer som scen, spel, kulisser, tiljor och roller. Trygger sägs till exempel stå i "slottskulisserna", Oscar von Sydow tvingas "ut på tiljorna för att där statera i huvudrollen" och regeringen De Geer beskrivs som ett drama i vilket statsministern själv inte spelar någon av huvudrollerna (Samuelsson 2010: 36; Svensson 2010: 16; Åman 2010: 56). Den andra sortens frekvent använda bildspråk liknar politikens dramatik vid andra dramatiska skeenden. Ibland liknas politiska förändringar och händelser vid drastiska naturfenomen. Det talas till exempel om "politisk jordbävning", om

”fascismens vilddjur” och om politiska konflikter som mötet mellan vind och eld: ”en liten pust och glöden hade slagit upp i våldsamma lågor” (Åman 2010: 19; Lewin 2010: 75; Svensson 2010: 25). Vissa metaforer kopplar politikens skeenden till sjukdom. Det råder ”feberfrossa”, det talas om ”revolutionär smitta” och att Lenin ska ”injiceras som ett politiskt virus i det döende tsardömet” (Svensson 2010: 36; Wetterberg 2010: 72; Ilshammar 2010: 71). Den politiska kampen beskrivs också ofta i krigiska termer: det talas till exempel om ”den vaknande, vänstersympatiserande arbetarklassens miljonarmé”, om att ”riksdagen hotade att sprängas” och om debattinlägg som ”verbalt vapenskrammel” (Lewin 2010: 38; Ulvros 2010: 82; Samuelsson 2010: 43).

Hur kan vi då karaktärisera de enskilda volymernas övergripande intriger? Vilka sorters berättelser blir de politiska liven? För det första måste vi konstatera att det ligger i genrens natur att dessa biografier innehåller någon form av framgångsberättelse. Alla protagonister blir ju statsministrar. Fram till tillträdet på landets högsta politiska post tecknar alla volymer en stigande rörelse mot stor framgång. Karriärerna går inte alltid spikrakt mot denna position, men alla volymer innehåller denna höjdpunkt någonstans i skildringen. Vad som sedan händer efter denna höjdpunkt skiljer sig ordentligt åt. I flera av volymerna är tillträdet på statsministerposten den stora vändpunkten. Efter denna händelse börjar bekymren och protagonisten går mot ett nederlag. Tillträdet blir i dessa böcker därmed en peripeti i biografins intrig där framgångsberättelsen övergår i sin motsats. Volymen om Staaff är ett tydligt exempel, liksom biografien över De Geer. Redan i Johannes Åmans inledningsord får läsaren veta att ”[r]egeringsäventyret slutade i fiasko” (Åman 2010: 12). Liksom det grekiska dramats publik vet läsaren redan från början att det kommer att gå åt skogen. Samma sak gäller förstås biografien över Palme. Vi vet att protagonisten går en ond bråd död till mötes, men i Eklunds intrig är det inte mordet som utgör peripetin. Karriären stiger spikrakt fram till statsministerposten. Sedan börjar de parlamentariska bekymmer som resulterar i ett tungt nederlag i valet 1976. Visserligen tecknas en återkomst vid valsegern 1982, men framgångarna kommer aldrig upp i tidigare nivåer. Intrigen är en nederlagsberättelse från 1969 och framåt. I alla dessa tre biografier beskrivs också Staaffs, De Geers och Palmes politiska livsöden uttryckligen som tragedier (Esaiasson 2010: 11; Åman 2010: 12; Eklund 2010: 121). Även berättelsen om Ola Ullsten följer detta mönster. Mats Bergstrand använder inte ordet tragedi, men kapitelrubrikerna kan ändå läsas som en mall för nederlagsmönstret i denna typ av intrig:

Coola Ola

1. Uppväxt
2. Politikern i opposition
3. I regering
4. Statsminister
5. Vägen utför

Exit Ullsten
(Bergstrand 2010: 5)

Uppför, uppför, höjdpunkt, utför, exit. Där har vi den peripetiska intrigen i koncentrat.

I tre andra volymer varar framgången en liten period in i statsministerämbetet för att därefter vändas i nederlag. Så är det för Ekman, vars inblandning i Kreugerkraschen abrupt avslutar en lång framgångsperiod. Intrigen övergår drastiskt i framgångsberättelsens absoluta motsats. Mindre dramatisk är berättelsen om Bildt, som åtnjuter viss framgång även som statsminister, men som faller tungt i valnederlaget 1994. En viss återkomst tecknas när Bildt tillträder som utrikesminister 2006, men liksom för Palme är det politiska livets höjdpunkt vid det laget sedan länge passerad (Möller 2010). Även för Färdin fortsätter framgången några år efter det att han tillträtt som statsminister. Men vid valnederlaget 1982 och i dess efterspel kommer det tunga fallet. Författaren Olle Svenning formulerar direkt volymens intrig: "en lång framgångsperiod förvandlades i riktning mot tragedi" (Svenning 2010: 109). Även här görs alltså en koppling till de grekiska tragödnerna och deras syn på betydelsefulla människors personliga undergång.

I sex av volymerna är tillträdet på statsministerposten bara ett steg i en större framgångsberättelse. Tydligast är Niklas Ekdals berättelse om Hansson, vars strålande framgångssaga sträcker sig från en tuff tillvaro i de fattigaste kvarteren utanför Malmö till en totalt dominerande position inom maktens absoluta centrum. Berättelsen om Tage Erlander är snarlik. Erlanders framgångar når successivt allt vidare cirklar – både geografiskt (regionalt, nationellt och internationellt) och vad gäller politiska resultat och popularitet. Berättelserna om Oscar von Sydow och Axel Pehrsson-Bramstorp tecknar också en ständigt uppåtgående kurva med utgångspunkt i den tidiga barndomens svårigheter. I biografierna över Branting och Carlsson sker något liknande, fast här återfinns också enstaka små bakslag längs vägen.

I tre av volymerna placeras avgörande förändringar postumt. Mats Svegfors' bok om Hjalmar Hammarskjöld bygger till stor del på vad läsaren vet om protagonistens son. Fadern lever vidare i sonen, sonens framgångar blir en förlängning av faderns gärningar. Intrigen om Felix Hamrin är till stora delar en framgångsberättelse, men under rubriken "Eftermäle" övergår framgångarna i ett postumt nederlag när Anders Johnson beskriver statsministern som bortglömd. "Inte ens i folkpartiet har hans gärning blivit särskilt ihågkommen", får vi veta (Johnson 2010: 109). Mer dramatisk är Ernst Tryggers postuma glömska. Under rubriken "Mot glömskan" skildras inte bara de politiska misslyckanden som Trygger upplevde under sina sista levnadsår. Nederlaget når bortom den egna döden när sonen Carls misslyckande som far och dennes egen väg mot historisk glömska beskrivs (Samuelsson 2010: 104).

I de sex övriga volymerna är intrigerna mindre drastiska. Här blandas

framgångar med politiska bekymmer och bakslag. Tydligt är ändå att kurvan i dessa – möjligen med undantag för volymen om Lindman – på ett övergripande plan går uppåt. Dessa statsministrar (Edén, Swartz, Sandler, Persson och Reinfeldt) framstår alltså som framgångsrika människor, vars solida politiska gärningar har varit värda mödan och uppoffringarna.

Kännetecknande för de 22 volymerna är alla de kronologiska hoppen. Intrigerna håller sig sällan vid ett här och nu utan åstadkommer många hänvisningar både bakåt och framåt i tiden. Analepserna är ofta personliga. En situation eller händelse belyses med hjälp av en tillbakablick till en tidigare händelse eller situation i protagonistens eller en bipersons liv. Denna sortens analeps är lika vanlig i den skönlitterära epiken, när vi får reda på en karaktärs tidigare erfarenheter, antingen successivt eller mer drastiskt i form av omfattande förflyttningar bakåt i textvärldens kronologi. I statsministersviten är emellertid en annan sorts analeps likt vanliga, nämligen sådana som inte blickar tillbaka mot en karaktärs förhistoria utan till ett tidigare skede av den kollektiva historien. Sådana historiska analeps är inte alls lika vanliga i skönlitteraturen, utan är kopplade till historieskrivningens genre.

Ännu ovanligare i skönlitteraturen är ett frekvent bruk av proleps. Det finns några kända skönlitterära exempel på sådana, men allt som oftast bygger den skönlitterära intrigen på en grundläggande kronologisk framåtrörelse, med vissa tillbakablickar under vägen. I statsministersviten är prolepserna däremot väldigt många. Situationen för stunden gestaltas ofta i ljuset av vad som kommer att hända senare, ibland som en konsekvens av hur protagonisterna agerar i den aktuella situationen. Den förväntan på vad som ska hända – läsarens nyfikenhet på hur intrigen ska utveckla sig – som är en så viktig del av många skönlitterära berättelser, är därmed betänkligt reducerad i dessa biografier. Liksom analepserna är prolepserna lika ofta historiska som personliga. Vad en statsministerprotagonist gör eller hur han resonerar, vad som beslutas eller inträffar, jämförs med senare tiders politiska händelser, diskussioner och klimat. Dessa historiska proleps är naturligt nog vanligare i de volymer som handlar om det tidiga 1900-talets statsministrar, och de ligger nära en typ av proleps som jag gärna vill betrakta i egen rätt och som kan kallas berättarproleps. En sådan inträffar när intrigen gör en snabb förflyttning till berättarens (och läsarens, så länge denne är någorlunda samtida med berättarens 2010) allmänna historiska perspektiv. Protagonistens historiska nu får en – ofta blixtnabb och ibland anakronistisk – belysning från 2010 års historiska, kulturella och politiska villkor. En särskild form av berättarproleps är språklig. När Per Svensson beskriver Oscar von Sydow och hans kolleger som ”hangarounds” och ”prospects”, jämförs 1920-talets politiska maktspel med den sociala ordning som präglar sentida motorcykelgäng. De flesta läsare på 2010-talet förstår denna jämförelse, men von Sydow själv hade nog ställt sig frågande till de där orden, och vem vet hur länge folk i allmänhet vet vad de betyder? Förhoppningsvis

försvinner kunskapen snart. På samma sätt kan Svensson beskriva politiker som "balansspelare" och "playmakers" och därmed skildra den politiska spelplanen under tidigt 1900-tal med ett språkbruk och med tankestrukturer som hör intimt samman med en förmodligen högst tillfällig fotbollsdiskurs runt 2010 (Svensson 2010: 53, 15-16).

De många kronologiska hoppen ger berättelserna ett tydligt drag av historieskrivning. De enskilda händelserna sätts ständigt in i större historiska sammanhang och jämförs med händelser som har inträffat eller kommer att inträffa vid andra historiska tidpunkter. Det innebär inte att berättelserna blir spretiga. Snarare blir de kronologiskt tjocka och komplexa. Historien – både den personliga och den allmänna – framstår som mångbottnad och svårbeskrivlig, fullmatad med signifikans.

Det är inte bara inom de respektive volymerna som intriger skapas. Även sviten som sådan utgör en sammanhållande intrig. Hela boxen presenterar en berättelse i tjugotvå delar om det svenska 1900-talet. Ja, mer än så: med skildringen av de tidiga statsministrarnas barndomar och uppväxter ger sviten också en bild av andra hälften av 1800-talet. Från Louis De Geers födelse 1854 och fram till det att Karl Staaff tillträder som statsminister 1905 presenteras den svenska historien från berättarperspektiv som befinner sig utanför regeringsmakten. Från 1905 och fram till Fredrik Reinfeldts uppväxt på 1970-talet återges berättelsen från dubbla håll: i barndoms- och uppväxtskildringarna från vanliga medborgares perspektiv, i skildringen av det rikspolitiska maktspelet från regerings- och riksdagsmaktens perspektiv. I gestaltningen av tiden från 1980-talet och framåt är perspektivet uteslutande den politiska maktens.

Perspektiven skiftar förstås också ständigt mellan de 22 biografierna. Den som läser sviten från volym till volym får följa en mängd omstarter, omtagningar och ständigt nya utgångspunkter utifrån vilka historien om Sverige berättas. Berättartekniken kan här påminna om den modernistiska romanen, inte minst dess anglosaxiska version hos till exempel James Joyce och Virginia Woolf. I Joyces *Ulysses* berättas om en dag – den 16:e juni 1904 – utifrån flera personers perspektiv, och i Woolfs *Mot fyren* skildras två separata dagar genom ständiga hopp mellan olika karaktärers medvetanden. Statsministersvitens författare använder inte helt olika berättartekniker, som Joyce gör i *Ulysses*. Däremot är det en stor skillnad i tempo mellan de olika volymerna. Berättelsen om Tage Erlanders 23 år på statsministerposten går mycket snabbare fram än berättelsen om de statsministrar som bara sitter på posten under några månader.

Elasticiteten i sviten som helhet har inte bara med perspektivskiften att göra, utan är också i hög grad kronologisk. De ständiga kronologiska hoppen inom och mellan volymerna bidrar till att vissa tidsperioder skildras mycket omfattande och perspektivrikt medan andra nästan inte finns med alls. Denna ojämna fördelning har delvis att göra med att det är statsministrarnas personer som styr uppmärksamhet och uppläggning. Att varje statsminister får samma

utrymme bidrar därmed till ett intryck av historisk relativism. Det intryck av jämn, heltäckande belysning av historiens gång som volymernas likartade omfång vid en första anblick ger, övergår – om man tittar lite närmare – i sin motsats. Vissa personer, situationer, händelser och skeenden får mycket mindre uppmärksamhet än de historiskt förtjänar, andra får mycket mer. Denna ojämbna belysning är inte bara ett resultat av att det är personerna i sig som styr uppläggnngen, utan också att det är personerna i egenskap av statsministrar som styr. Att det är statsministerämbetet som är utgångspunkten gör att varje volym tvingas lägga fokus vid vissa specifika perioder. Allt detta innebär till exempel att tidsperioden mellan 1945 och 1964 bara står i fokus i en enda volym, den om Erlander. Denna period kan ju inte på något sätt anses vara mindre viktig än andra i den svenska 1900-talshistorien, men här gör alltså den biografiska utgångspunkten att den endast tas upp en gång utifrån ett perspektiv: den sittande statsministerns. Motsatsen gäller för åren kring 1917. Vid denna tidpunkt var flera av 1900-talets statsministrar verksamma i rikspolitiken. Perioden står därmed i fokus i hela åtta volymer, de om Lindman, Hammarskjöld, Swartz, Edén, Branting, von Sydow, Trygger och Ekman. Riktigt så centrala är nog inte dessa år i den allmänna svenska 1900-talshistorien, men här utgör de av berättarteknisk nödvändighet den övergripande intrigens centrum. Den svenska rikspolitikkens agerande i anslutning till första världskriget, revolutionen i Ryssland och den inhemska hungersnöden på 1910-talet belyses alltså från en mängd olika håll, medan välfärdsstatens uppbyggnad på 1950- och 1960-talet ges en mer entydig bild.

En mängd enskilda händelser och skeenden relativiseras när de beskrivs på olika sätt i de olika volymerna. Dessa olikartade varianter av samma historiska fakta kan sägas vara av två olika slag: allmänhistoriska och personhistoriska. Ett exempel på en allmänhistorisk relativisering är Eva Helen Ulvros' skildring av hungerkrisen 1917 i biografien över Swartz. Detta historiska skeende har redan beskrivits i volymerna om Lindman och Hammarskjöld. Till dessa skildringar lägger Ulvros den centrala roll kvinnor hade i hungerdemonstrationerna, och läsaren får ett helt nytt perspektiv på händelserna (Ulvros 2010: 34-36). Att detta kommer just i volymen om Swartz kanske har att göra med att den är skriven av en kvinna. Det kan också bero på att Ulvros är historiker och inte statsvetare som Leif Lewin eller journalist som Mats Svegfors. Ett annat exempel återfinns i volymen om Olof Palme, där Klas Eklund skriver: "Vid 1900-talets början var Sverige ett av Europas fattigaste länder" (Eklund 2010: 13). Denna utsaga ger en bild av seklets början som inte alls framgår tydligt i volymerna om dem som då var statsministrar. Eklunds formulering utgör också ett tillägg till den uppgift som ges av Rolf Alsing i den föregående volymen om Tage Erlander: "I slutet av 1800-talet var Sverige ett av Europas fattigaste länder" (Alsing 2010: 11). I volym 15 och 16 nyanseras och utökas alltså bilden av de ekonomiska utgångspunkterna för det historiska förlopp som hela

sviten tecknar. Från Eklunds och Alsings perspektiv, vars historiska fokus ligger långt senare under 1900-talet, blir skildringen av det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet en annan än i de volymer som har sitt fokus vid denna tid.

Ett representativt exempel på personhistorisk relativism finns i volymen om Louis De Geer när Johannes Åman beskriver Arvid Lindmans göranden och låtanden från De Geers perspektiv. Läsaren får här nya uppgifter om den tidigare porträtterade statsministern. Lindmans relation till liberalerna under 1910-talets första hälft får en ny belysning, liksom hans roll vid utnämningen av De Geer som statsminister 1920. Att Lindman mitt under regeringskrisen i september 1920 helt plötsligt åker på semester till Biarritz och på det viset gör det parlamentariska läget mer komplicerat, är inget som framgår i biografien över Lindman själv (Åman 2010: 45-46). Åman fyller här i en *ellips* – en tom lucka i berättelsen – i Lewins levnadsteckning över Lindman. För De Geers livshistoria är Lindmans resa central, för Lindman själv är den inte lika viktig. En annan sorts nyansering sker i Lotta Grönings biografi över Axel Pehrsson-Bramstorp när bondeförbundets ledare lyfts fram som mycket viktig för folkhemsbygget. Gröning menar att Pehrsson-Bramstorp sällan nämns i detta sammanhang och att Per Albin Hansson nästan alltid oförtjänt får hela äran eller skulden (Gröning 2010: 11). Hon formulerar därmed ett direkt alternativ till det intryck som ges i svitens föregående volym, i vilken Niklas Ekdal slår fast att vi lever i det land som Hansson byggde (Ekdal 2010: 11).

Berättarna

Slutligen måste några ord ägnas biografiernas berättare och deras position gentemot det historiska skeendet och statsministrarnas personer. Berättarna har i regel ett örnperspektiv på händelserna. De är mer eller mindre allvetande och vet därmed mer om saker och ting än de karaktärer som porträtteras. Att statsministrarna och det politiska maktspelet ständigt placeras i ett historiskt sammanhang som de själva och deras kolleger inte kan överblicka, blir allra tydligast i de historiska prolepserna. Berättarna kommunicerar härvidlag med läsaren mer eller mindre över huvudet på protagonisten. Det allvetande perspektivet ger intrycket av att berättare och läsare sitter med facit i hand, vilket ju stämmer i många konkreta sakfrågor men kan bli problematiskt i mer komplexa historiska och moraliska frågor. Ganska vanligt är ett smått nedlåtande perspektiv på äldre tider som har sin grund i en framstegssyn på historiens gång. Resultatet är att 2010-talet framstår som en mer upplyst och klok tid än tidigare tidsperioder. Uttrycket ”med facit i hand” används också reservationslöst i flera volymer. Talande är Annika Ström Melins förord till volymen om Göran Persson, där författaren menar att hon inte är förmögen att ”slutgiltigt granska, sammanfatta och värdera Göran Perssons gärning” eftersom denna ligger för nära i tiden (Ström Melin 2010: 9). Med andra ord utgår Ström Melin

ifrån att man verkligen *kan* nå en slutgiltig, sann bild av en politisk gärning. Resonemanget ger intrycket att tidigare biografier i serien innehåller en sådan sanning.

Det finns många exempel på tvärsäkra yttranden från berättarnas sida. Ett är Leif Lewins kommentar till ett av Karl Staaffs uttalanden i riksdagen om folkmakt visavi herremakt: "I sak var detta precis vad striden gällde men formuleringen ansågs som ett oförskämt angrepp på förstakammarhögern och väckte stor uppståndelse" (Lewin 2010: 39). Berättaren vet "precis" vad striden handlade om men formuleringen "ansågs" vara ett angrepp. Berättaren har tillgång till sanningen, medan de historiska figurerna bara kan anse saker och ting från sin begränsade historiska horisont. Det händer förstås också att berättarna uppvisar en viss osäkerhet inför vad som verkligen har hänt, men denna osäkerhet är ganska sällsynt och framträder oftast i anslutning till protagonisternas inre bevekelsegrunder.

Berättarnas relation till sina karaktärer är varierande. Vissa är tydligt sympatiskt inställda till det biograferade subjektet (till exempel volymerna om Lindman, Hansson och Carlsson). Att Leif Lewin ägnar ett så stort utrymme åt Arvid Lindmans antipatier gentemot nazismen är ett exempel på en sådan sympatiserande inställning. Andra är i grunden kritiska (till exempel volymerna om Staaff, Trygger, Ullsten och Reinfeldt). Att berättaren i boken om Trygger vid upprepade tillfällen kallar protagonisten för en bakåtsträvare – ja, i flera fall till och med karaktäriserar honom som "aggressivt konservativ" – är nog det tydligaste exemplet (Samuelsson 2010: 15, 45, 108). Det finns också en stor variation vad gäller hur nära statsministrarnas personer berättaren ställer sig i skildringen av konkreta händelser och situationer. Vissa är överlag sväpande och ganska opersonliga, andra kryper mycket nära protagonisten. Ofta upprättas närheten till protagonisten med hjälp av en konstruerad psykologisk insikt. Många berättare vet precis vad protagonisterna har känt och tänkt i en viss situation. Här ligger biografierna nära den skönlitterära prosan, som ju ofta tar steget in i protagonisternas medvetanden. Så sker när Arvid Lindman beskrivs vandra hem längs Strömmen en sommarkväll 1917: "Han var på gott humör. Han var med i spelet igen. Han tyckte helt enkelt om att regera" (Lewin 2010: 66). Ibland använder berättaren en formulering som verkar vara hämtad från protagonisten, som när Karl Staaffs inställning till socialdemokraterna beskrivs: "Samtidigt tog han bestämt avstånd från deras omstörtande ambitioner; land skulle med lag byggas" (Esaiasson 2010: 85). Utan att det på något sätt anges glider berättarens ord efter semikolonet över i ett slags citat utan citationstecken. Ibland är det svårt för läsaren att avgöra hos vem formuleringarna har sitt ursprung, som när en anteckning av Hugo Hamilton i volymen om von Sydow kommenteras: "Kjolvälde var trots allt ett mindre ont än pöbelvälde" (Svensson 2010: 31). Vems är orden "kjolvälde" och "pöbelvälde", berättarens eller Hamiltons? Eller är de berättarens tolkning av vad karaktären egentligen

menar? Ibland sker en intressant blandning av stor säkerhet och osäkerhet i karaktärsteckningen, som när berättaren i volymen om Staaff vet att protagonistens far var "en vänlig och kompetent person som sökte en balans mellan Bergspredikan och konservativ konvention" men ställer sig osäker inför moderns karaktärsegenskaper och utseende: hon "tycks ha varit den praktiska i familjen" och både hon och sonen "får sägas ha varit attraktiva" (Esaiasson 2010: 14-15).

Karaktärsteckningen är annars överlag ganska balanserad mellan *direkt* och *indirekt karaktärisering*. Direkt karaktärisering sker när berättaren själv slår fast vad en karaktär har för egenskaper; indirekt karaktärisering inträffar när karaktärens egna ord, tankar och handlingar eller andra karaktärers ord ger en bild av protagonistens egenskaper. Ganska ofta dominerar dock den direkta karaktärsteckningen. Många av volymerna är fulla av egenskapsbeskrivande adjektiv. Arvid Lindman karaktäriseras till exempel av berättaren som bortskämd, prydlig, systematisk, noga med detaljer, kritisk-analytisk, ödmjuk, jordnära, rådig, pryd, finlemmad, kortväxt, fysiskt klen, barnslig, chosofri, lättsam, handlingskraftig, levnadsglad, välförberedd, älskvärd, slagkraftig, bestämd, realistisk, rastlös, talangfull, entusiastisk, slagfärdig, driftig, stridslysten, mjuknande med åren, direkt, dynamisk, mer "fransk" än "tysk" i sin uppföstran av barnen, handlingskraftig och exceptionellt klarsynt. Man får alltså en ganska tydlig uppfattning av Lindmans personlighet utan att några direkta belägg ges för att denna bild verkligen stämmer. Grundregeln är en löpande direkt karaktärisering av huvudpersonerna, men det finns varianter. I volymen om Nils Edén är till exempel framställningen i princip helt tom på direkt karaktärisering fram till sidan 115. Tidigare har Edén karaktäriserats indirekt, främst genom andras uttalanden om hans personliga egenskaper. På volymens sista sidor sammanfattar berättaren statsministerns personlighet: han är en god talare, har en fin röst, är analytisk, försiktig, skicklig, principfast, pragmatisk, en bra ledare som hittar medelvägar och nyanser (Wetterberg, 2010: 115-120). Vad gäller skillnaden mellan *platta* och *runda* karaktärer – där en platt karaktär är entydigt tecknad medan en rund är mångfacetterad – får man säga att de allra flesta av statsministrarna framställs som runda karaktärer. De är inga pappfigurer ur historiens karaktärskabinett utan framstår som mänskliga individer med både förtjänster, brister och ibland motstridiga egenskaper.

Vid en hel del tillfällen framstår berättarna i de 22 volymerna som högst subjektiva betraktare av det historiska skeendet. Denna subjektivitet sätter ingen grundläggande prägel på biografierna utan dyker snarare upp ganska plötsligt i vissa lägen och ger intryck av att subjektiva omdömen och intressen kanske styr mer än vad den i övrigt ganska neutrala stilen låter påskina. Så meddelar berättaren i volymen om Karl Staaff att "man häpnar över bristen på sekretess" när det beskrivs hur Arvid Lindman får information om Staaffs hälsa från dennes läkare. Den "man" som häpnar är förstås ingen annan än

berättaren själv, men reaktionen formuleras som vore den allmängiltig. Några sidor senare beskrivs hur man på en middagsbjudning vid det svenska hovet placerar statsministern mitt emot hans värsta fiende, ekonomiprofessorn Gösta Mittag-Leffler. Berättaren utbrister: "Den utstuderade nedrigheten känns i hjärtat ännu hundra år efteråt." Att det rör sig om en utstuderad nedrighet är kanske en rimlig tolkning, men att den känns i berättarens hjärta ännu hundra år senare där han sitter och skriver sin bok om Staaff är en subjektiv känsloutgjutelse. Läsaren får en inblick i berättarens känsloliv, inte i Staaffs (Esaiasson 2010: 89, 110). Berättarnas subjektivitet tar sig ibland raljerande uttryck. Ganska ofta drabbar det raljerande tonfallet inte den statsminister som porträtteras utan personer i dennes omgivning. Så sker till exempel när berättaren i volymen om Lindman beskriver Ernst Tryggers regering: den kommer tio år för sent med hänsyn till Tryggers roll i det politiska spelet och "femtio år för sent om man tänker på hans ideologi" (Lewin 2010: 81). Detta raljerande tonfall faller ofta in i ett framstegspräglad efterhandsperspektiv. Vi vet idag, där vi sitter 'med facit i hand', att Trygger var hopplöst förlegad. På motsvarande sätt kan berättaren i volymen om Staaff göra sig lustig på bekostnad av det tidiga 1900-talets medicinska kunskap: "medicinvetenskapen hade ganska nyss passerat den gräns där patienten hade större chans att tillfriskna om han eller hon *inte* sökte läkarvård" (Esaiasson 2010: 89).

Låt mig avsluta med ett sista exempel på subjektivitet i berättarperspektivet. För att teckna Hjalmar Hammarskjölds personlighet citerar berättaren en dikt som den blivande statsministern skrev när han på det svenska hovets uppdrag befann sig i S:t Petersburg 1914 för att förhandla med ryssarna. Dikten kommenteras: "Möjligen kan det te sig besynnerligt, till och med aningen överspant, av en hög ämbetsman, tillika juridikprofessor och internationellt ledande folkrättsexpert, att vid 52 års ålder ägna sig åt dylikt rimsmide" (Svegfors 2010: 44). För en litteraturvetare är berättarens kommentar mycket mer besynnerlig än dikten. Vad är det för märkligt med att en hög ämbetsman skriver en dikt, och varför blir det ännu märkligare av det faktum att Hammarskjöld också är professor i juridik och expert på internationell folkrätt? Och vad menar berättaren med "rimsmide"? Är det extra besynnerligt att ämbetsmannen har skrivit dikten på rimmad meter? 1914 var det regel snarare än undantag att dikter skrevs på rim, oavsett ämne och dignitet. Och vad har Hammarskjölds ålder med det hela att göra? Är viljan och behovet att uttrycka sig litterärt något man växer ifrån när man blir vuxen? Vad har berättaren då att säga om sonen Dag Hammarskjölds haikudikter i den postuma *Vägmärken*, skrivna under tiden som FN:s generalsekreterare? Är de också märkliga anomalier i den rationella handlingsmänniskans framstående personlighet?

Nej, uttalandet om den rimmade dikten säger inte lika mycket om Hammarskjöld som det gör om författaren Mats Svegfors' syn på poesi. Kanske säger det också något väsentligt om vår tids allmänna syn på högt uppsatta

politiker. De är människor som sysslar med verkliga ting, med förhandlingar och beslut i ideologiska sammanhang och konkreta sakfrågor. De skriver inte dikt. I synnerhet inte med rim.

Slutord

Vad för slags litteratur innehåller då boxen *Sveriges statsministrar under 100 år*? Jo, under den homogena och jämna ytan ges här en brokig, mångfacetterad och perspektivrik bild, både av de personer som innehaft den svenska statsministerposten under de senaste hundra åren och av de historiska perioder i vilka de levde och verkade. De 22 statsministrarna karaktäriseras på olika sätt, men ingen av dem görs entydiga. De bär alla på olika egenskaper, förmågor och brister som vetter åt olika håll och som ibland är motstridiga. Alla statsministrarna är män, och alla har de lyckats med något som få lyckas med: att bli utsedd att politiskt leda Sverige. Deras levnadshistorier följer därmed en tydlig modell, men i övrigt finns det inte någon grundläggande egenskap som för enar dem. Deras personliga bakgrunder är olika. Deras privata omständigheter är olika, liksom deras politiska och historiska villkor. Målsättningarna och ambitionerna är olika, liksom de politiska resultaten av deras insatser. Vissa liv är tragiska, andra beskrivs som framgångsberättelser. Flera av dessa statsministrar ges också olikartade karaktäriseringar i olika volymer i boxen, vilket relativiserar deras identiteter och insatser. Samma mångfald präglar boxens sammanlagda gestaltning av 1900-talet. Vissa perioder beskrivs detaljerat och nyanserat, andra nämns knappt alls. Liksom den personliga verkligheten skildras alltså historiens gång som något relativt, något som gestaltas på olika sätt beroende på vilket perspektiv man har. Utifrån kriteriet om nyanserad gestaltning av tillvaron, måste man alltså säga att boxen som helhet är ett exempel på god litteratur.

Men visst finns det vissa mönster i denna brokighet. Biografiernas utgångspunkter i och betoning av den politiska kampen gör att skildringen som helhet styrs av bekymmer, konflikter och svårigheter. Livet framstår som en lång kamp, i vilken vissa avgår med seger och andra lider nederlag. Själva biografisvitens genre leder till ett angränsande mönster: de tidsperioder under vilka olika statsministrar avlöste varandra i snabb takt framstår som innehållsrika och konfliktfyllda, medan de tidsperioder då en och samma statsminister satt länge på posten framstår som mer händelsefattiga och harmoniska. Så framstår åren kring 1917 som den både svåraste och mest intressanta perioden under 1900-talet, medan perioden mellan 1945 och 1964 framstår som harmonisk och av mindre historiskt intresse. Detta är förstås en chimär, det inser varje läsare som reflekterar över den historiska obalansen, men det är en chimär som faktiskt framställs av boxens uppläggning och som på ett oreflekterat plan säkert ger avtryck i många läsares uppfattningar om det politiska 1900-talet.

All litteratur ger en selektiv bild av tillvaron. Ingen bok, hur nyanserad den än är, kan ge en representativ bild av livet och världen. Detta faktum är snarare en truism, och i sig utgör det inget problem. Problematiskt blir det först om en och samma selektiva bild av tillvaron framställs i en dominerande mängd böcker. Föreställningen om det politiska livet som en enda lång dramatisk kamp män emellan, i vilken vissa segrar och andra förlorar, dominerar biografiska framställningar om politiker. Att ett liv i den nationella politikens toppskikt också måste bestå av en mängd andra, mycket mindre dramatiska – och rentav oändligt tråkiga – skeenden, situationer, möten och funderingar syns sällan i dess litterära versioner. Även föreställningen om att historiens gång styrs av infekterade och dramatiska konflikter snarare än långsamma och odramatiska processer, är förutsättningen för de flesta berättelser om världen. Statsministerboxen är en av alla de publikationer som bekräftar dessa hegemoniska men högst selektiva föreställningar.

Har då ovanstående analys gjort statsministersviten rättvisa? Ja, det har åtminstone varit min ambition att så rättvisande som möjligt belysa boxen utifrån ett litteraturvetenskapligt perspektiv. Naturligtvis är detta perspektiv också högst selektivt. Om svitens förmåga att ge en historiskt korrekt återgivning av vad som verkligen hände högst upp i den politiska processen under de hundra åren och vilka faktiska bevekelsegrunder och villkor som styrde de enskilda politikernas sätt att agera, har jag inget att säga. Det får andra bedöma.

Vad har då denna analys bidragit med? Jo, den har belyst de litterära mönster som tas i bruk när vi skildrar människoliv, även sådana som har verklighetsbakgrund. Dessa mönster säger mycket om hur vi betraktar våra egna liv och människor i vår omgivning. Undersökningen har också lyft fram allmänna föreställningar om politik, föreställningar som inte existerar utanför språket och dess förmåga att upprätta berättelser, beskrivningar och karaktäriseringar. Analysen har även kastat ljus över dominerande föreställningar om enskilda politikernas gärningar och villkor. Sådana föreställningar styr hur vi betraktar och bedömer den politiska verksamheten och hur vi ser på vår egen relation till dem som vi har satt att styra över oss. Vad kräver vi av dem och vad är rimligt att kräva av dem? Slutligen har studien visat hur vi föreställer oss det svenska 1900-talet och de olika utvecklingslinjer som har lett fram till den historiska situation vi befinner oss i idag.

Ett annat undersökningsmaterial hade kanske hittat andra mönster. Mycket återstår att göra för att teckna en mer allmängiltig bild av de litterära politikernas liv.

Referenser

- Albert Bonniers förlag, 2012. Hemsida. Tillgänglig: <http://www.albertbonniersforlag.se/sverigesstatsministerarunder100ar> Hämtdatum: 2012-03-26.
- Alsing, Rolf, 2010. *Tage Erlander*, i Mats Bergstrand & Per T Ohlsson (red.), *Sveriges statsministerar under 100 år*. Stockholm: Bonniers.
- Beckett, Francis (red.), 2006. *The 20 British Prime Ministers of the 20th Century*. 20 volymer. London: Haus.
- Berggren, Henrik, 2010. *Underbara dagar framför oss. En biografi över Olof Palme*. Stockholm: Norstedts.
- Bergstrand, Mats, 2010. *Ola Ullsten*, i Mats Bergstrand & Per T Ohlsson (red.), *Sveriges statsministerar under 100 år*. Stockholm: Bonniers.
- Casparsson, Ragnar (red.), 1949-1952. *Banérörare*. Volym 1-10. Stockholm: Folket i Bild.
- Dante Alighieri, 1965. *Inferno. Den gudomliga komedin*. Volym 1. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Ekdal, Niklas, 2010. *Per Albin Hansson*, i Mats Bergstrand & Per T Ohlsson (red.), *Sveriges statsministerar under 100 år*. Stockholm: Bonniers.
- Eklund, Klas, 2010. *Olof Palme*, i Mats Bergstrand & Per T Ohlsson (red.), *Sveriges statsministerar under 100 år*. Stockholm: Bonniers.
- Elmbrant, Björn, 2010. *Fredrik Reinfeldt*, i Mats Bergstrand & Per T Ohlsson (red.), *Sveriges statsministerar under 100 år*. Stockholm: Bonniers.
- Esaiasson, Peter, 2010. *Karl Staaff*, i Mats Bergstrand & Per T Ohlsson (red.), *Sveriges statsministerar under 100 år*. Stockholm: Bonniers.
- Fludernik, Monika, 1996. *Towards a 'Natural' Narratology*. London: Routledge.
- Genette, Gérard, 1982. *Palimpsestes*. Paris: Seuil.
- Gröning, Lotta, 2010. *Axel Pehrsson-Bramstorp*, i Mats Bergstrand & Per T Ohlsson (red.), *Sveriges statsministerar under 100 år*. Stockholm: Bonniers.
- Gustavsson, Rolf, 2010. *Ingvar Carlsson*, i Mats Bergstrand & Per T Ohlsson (red.), *Sveriges statsministerar under 100 år*. Stockholm: Bonniers.
- Ilshammar, Lars, 2010. *Hjalmar Branting*, i Mats Bergstrand & Per T Ohlsson (red.), *Sveriges statsministerar under 100 år*. Stockholm: Bonniers.
- Jeffers, Thomas L., 2005. *Apprenticeships. The Bildungsroman from Goethe to Santayana*. New York: Palgrave.
- Johnson, Anders, 2010. *Felix Hamrin*, i Mats Bergstrand & Per T Ohlsson (red.), *Sveriges statsministerar under 100 år*. Stockholm: Bonniers.
- Lehmann, Johannes, 1971-1972. *Svenske statsministre*. Volym 1-2. Köbenhavn: Nyt nordisk forlag.
- Lewin, Leif, 2010. *Arvid Lindman*, i Mats Bergstrand & Per T Ohlsson (red.), *Sveriges statsministerar under 100 år*. Stockholm: Bonniers.
- Möller, Tommy, 2010. *Carl Bildt*, i Mats Bergstrand & Per T Ohlsson (red.), *Sveriges statsministerar under 100 år*. Stockholm: Bonniers.
- Ohlsson, Per T, 2010a. *Richard Sandler*, i Mats Bergstrand & Per T Ohlsson (red.), *Sveriges statsministerar under 100 år*. Stockholm: Bonniers.
- Ohlsson, Per T, 2010b. *Carl Gustaf Ekman*, i Mats Bergstrand & Per T Ohlsson (red.), *Sveriges statsministerar under 100 år*. Stockholm: Bonniers.
- Proust, Marcel, 1993. *Swanns värld. På spaning efter den tid som flytt*, Volym 1. Stockholm: Bonniers.
- Samuelsson, MarieLouise, 2010. *Ernst Trygger*, i Mats Bergstrand & Per T Ohlsson (red.), *Sveriges statsministerar under 100 år*. Stockholm: Bonniers.
- Schlesinger Jr., Arthur M. & Sean Wilentz (red.), 2001-2012. *The American Presidents*. 39 volymer. New York: Times Books.
- Ström Melin, Annika, 2010. *Göran Persson*, i Mats Bergstrand & Per T Ohlsson (red.), *Sveriges statsministerar under 100 år*. Stockholm: Bonniers.

- Svegfors, Mats, 2010. *Hjalmar Hammarskjöld*, i Mats Bergstrand & Per T Ohlsson (red.), *Sveriges statsministrar under 100 år*. Stockholm: Bonniers.
- Svenning, Olle, 2010. *Thorbjörn Fälldin*, i Mats Bergstrand & Per T Ohlsson (red.), *Sveriges statsministrar under 100 år*. Stockholm: Bonniers.
- Svensson, Per, 2010. *Oscar von Sydow*, i Mats Bergstrand & Per T Ohlsson (red.), *Sveriges statsministrar under 100 år*. Stockholm: Bonniers.
- Tegnér, Esaias, 1921. "Mjeltsjukan", i *Samlade skrifter*, volym 5. Stockholm: Norstedts.
- Tenggar, Paul, 2012. "Simultaneous Multiple Frames in Charles Baudelaire's *Les Fleurs du Mal*", i Alla Kwiatkowska (red.), *Texts and Minds. Papers in Cognitive Poetics and Rhetoric*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Turner, Mark, 1996. *The Literary Mind*. New York och Oxford: Oxford University Press.
- Ulvros, Eva Helen, 2010. *Carl Swartz*, i Mats Bergstrand & Per T Ohlsson (red.), *Sveriges statsministrar under 100 år*. Stockholm: Bonniers.
- Wetterberg, Gunnar, 2010. *Nils Edén*, i Mats Bergstrand & Per T Ohlsson (red.), *Sveriges statsministrar under 100 år*. Stockholm: Bonniers.
- White, Hayden, 1976. "The Fictions of Factual Representation", i *The Literature of Fact*. New York: Columbia University Press.
- Wolf, Werner, 2006. "Introduction: Frames, Framings and Framing Borders in Literature and Other Media", i Werner Wolf & Walter Bernhart (red.), *Framing Borders in Literature and Other Media*. Amsterdam och New York: Rodopi.
- Wordsworth, William, 1994. *The Works of William Wordsworth*. Ware: Wordsworth Editions.
- Åman, Johannes, 2010. *Louis De Geer*, i Mats Bergstrand & Per T Ohlsson (red.), *Sveriges statsministrar under 100 år*. Stockholm: Bonniers.

Fredrik Reinfeldt och litteraturens (problematiska) värld

Torbjörn Forslid

Fredrik Reinfeldt and the (problematic) literary world

This article deals with the Swedish Prime Minister Fredrik Reinfeldt's problematic relationship to the literary world. Or rather: his difficulties with the many media narratives that point out his lack of interest for literature and culture. The fact that he spent the summer of 2011 reading the Swedish crime fiction queen Camilla Läckberg – whose literary reputation is not the best – was widely ridiculed in the press. As Prime Minister, however, the Reinfeldt persona also becomes part of the Swedish literature: as a fictional character in contemporary novels but also in the many biographies that portray Reinfeldt and his transformation of the conservative party. These biographies together with the on going media narratives clearly construct Reinfeldt as a celebrity politician.

Key words: Swedish Prime Minister, literature and politics, media narratives, celebrity politician

Reinfeldts sommarläsning

Fredrik Reinfeldt har under hela sin statsministerperiod – och även tidigare som oppositionsledare – fått ta emot kritik för sitt otillräckliga kultur- och litteraturintresse. Som något av en symbol för denna bristande kulturella bildning framstod den platt-tv statsministern överräckte till kronprinsessan Victoria när hon fyllde 30 år. Per Svensson kommenterade detta i en rundabordsdebatt i *Sydsvenskan*:

Det är inte så att säga Fredde från Täby som ger en present till den duktiga tjejen på försäljningsavdelningen. Det är statsministern och den blivande statschefen. Hon tar emot den i egenskap av blivande statschef och då måste hon låtsas vara intresserad av det som vi tycker är viktigt för att behålla nationens kulturarv, utveckla vårt kulturella kapital och så vidare. (Chukri, *Sydsvenskan* 30/12 2007)

Även Jan Guillou raljerade i sitt sommarprogram 2009 (15/8) över Reinfeldts bristande litterära fitness. Statsministern hade på frågan om sin favoritbok

Torbjörn Forslid är professor i litteraturvetenskap vid Lunds universitet.
E-post: torbjorn.forslid@litt.lu.se

svarat *Sagan om ringen*. Som eventuell flirt med unga väljare riskerar dock detta att vara en felsatsning, menade Guillou, ”eftersom de flesta som delar statsministerns litterära smak ännu inte har rösträtt”.

Efter sommarledigheten 2011 var det så dags igen. Under den sedvanliga sommarfikan med pressen förklarade statsministern att han bland annat ägnat semestern åt att läsa Camilla Läckberg.

Blev det flera böcker?

– Fyra stycken.

Du har bara läst Camilla Läckberg?

– Ja, men jag gör ofta så. Läser jag en författare läser jag ofta några stycken böcker. Och jag påminns än en gång om vilka begåvade kvinnliga deckarförfattare Sverige har. (Svensson, Expr 12/8 2011)

På landets kultursidor haglade kommentarerna och ironierna över denna statsministerns banala sommarläsning. I *Expressen* kommenterade Gunilla Brodrej:

Man kan tänka sig tre olika förklaringar till varför Reinfeldt deklarerade detta:

- 1) Han har ingen bildning. Han älskar dem.
- 2) Han har bildning och kan bättre, men slöläser för att markera avstånd från de kulturkonservativa gammelmoderaterna. Han fiskar alltså röster med en populistisk agenda som liknar Hägglunds två år gamla köksbordsreferens.
- 3) Han lever som han lär: Den som säljer mest är bäst. (16/8 2011)

Brodrejs kommentar synliggör de kulturella värdeskalor som här aktualiseras. Man kan notera att ekvationen är så uppställd att Reinfeldt i praktiken inte kan ”vinna” hur han än agerar. Det första argumentet gäller den laddade relationen mellan bildning och obildning: ”Han har ingen bildning. Han älskar dem”. Detta är ett påstående som är lätt att problematisera. Att någon är högt bildad innebär självfallet inte att denna inte samtidigt kan uppskatta populärlitteratur av olika slag. *Hamlet* utesluter inte Harry Potter, lika lite som Ingmar Bergmans filmer utesluter *Matrix*-trilogin – även om man sannolikt uppskattar dessa verk av delvis olika skäl.

Brodrejs tredje argument siktar in sig på en annan central värdekategori: relationen mellan försäljning och kvalitet: ”Han lever som han lär: Den som säljer mest är bäst.” Brodrej utgår här från en dominerande föreställning under 1900-talet: att det finns en omvänd relation mellan antalet sålda böcker och litterärt värde. Höga försäljningssiffror har framstått som kvalitativt suspekt. Inte heller det omvända är naturligtvis sant, dvs den åsikt Brodrej pådyvlar Reinfeldt: ”Den som säljer mest är bäst”. Att Guillou, Läckberg, Liza Marklund och andra säljer i stora upplagor innebär givetvis inte att de besitter den högsta litterära kvaliteten. Det innebär däremot att deras böcker får en viktig funktion i sin samtid – just genom att de läses av så många. Bästsäljande litteratur har en gemenskapsbyggande karaktär. Genom att läsa dessa böcker går du in i en social gemenskap. Omvänt kan det ha ett socialt pris att stå utanför. Jämför alla

de som åtminstone läser en Harry Potter-bok eller en Stieg Larsson-deckare för att kunna ”hänga med” i snacket.

Historiskt sett är det också tydligt att föreställningen om en omvänd relation mellan försäljning och kvalitet framför allt är ett 1900-talsfenomen. I det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet framgick Strindbergs mästernskap inte minst av hans höga försäljningssiffror. Detsamma gällde för Selma Lagerlöf. Idag ser vi hur denna föreställda polarisering mellan upplaga och kvalitet åter tonas ner. Idag säljer även ”tunga” författare som P O Enquist, Kerstin Ekman och Torgny Lindgren bra, om än inte i klass med Läckberg och Guillou.

Brodrejs andra argument gäller kravet på en autentisk läsning. Reinfeldt har visst bildning, han ”kan bättre” men ”slöläser” dålig litteratur för att på populistiskt vis fiska röster. Även detta är förstås ett problematiskt resonemang. Att försöka vinna väljarnas förtroende och därmed röster är en central del av en politikers arbetsbeskrivning och kan knappast betecknas som populism. Förutom anklagelsen om taktikläsning menar Brodrej således att ”dålig” litteratur med nödvändighet ”slöläses” och inte förmår ge något verkligt (själsligt och existentiellt) utbyte. Även populär litteratur ger emellertid en bild av och inblick i samhället. Det är exempelvis svårt att gå förbi Guillous romanserier om man intresserar sig för konstruktionen av manlighet i det moderna Sverige. På liknande sätt innebär det faktum att Läckbergs deckare i stor utsträckning handlar om medelklassens ”livspusslande” givetvis att de blir intressanta för en politiker som i det närmaste tagit politisk patent på medelklassens livspusslande.

Att kulturetablissemangen ser ner på Reinfeldts litteraturval är tydligt. För den som inte är insatt i de olika hierarkierna på det kulturella fältet kan allt detta framstå som märkligt. Landets folkvalde ledare, därtill en representant för det traditionella överklasspartiet, det forna högerpartiet, deklarerar att han på semestern har läst några böcker av en av landets mest sålda och lästa – och därigenom också uppskattade – kvinnliga författare. För detta kritiserar han hårt. Inte endast som man skulle kunna tro från konservativt bildningskrämmande håll utan även av kulturskribenter på vänsterkanten. Att de senare är verksamma i den ytterligt marknadsorienterade kvällspressen är bara ytterligare en paradox i sammanhanget. Mest kompromisslös i sin kritik av statsministerns kulturkonsumtion var Fredrik Virtanen i *Aftonbladet*:

Reinfeldt slår alla tiders svenska statsministerrekord i vulgaritet.

Han är en enmansorgie i banal medelklass. En dundersevenne.

Reinfeldt gav prinsessan Victoria en platteve i 30årspresent, han ägnade sommaren åt att läsa fyra Camilla Läckberg-deckare och han lyssnar inte på något svårare än Magnus Uggla och Da Buzz. (AB 24/9 2011)

Fredrik Reinfeldt har alltså problem med litteraturens och kulturens värld. Inte med litteraturen i sig själv, utan med de återkommande mediala attackerna mot hans alltför lättviktiga litteraturkonsumtion. Att de mediala berättelserna är av stor vikt för Reinfeldt, liksom för varje politiker, är givet. Hur dessa sedan tolkas

av väljarna är en annan sak. Att bli utskälld av medieeliten behöver inte enbart vara en nackdel för en politiker som strävar efter att nå ett brett väljarunderlag.

Politikerna och bildningen

Även om Reinfeldt som privatperson givetvis får läsa vad han vill – och även om det finns goda skäl för en statsminister att ta del av den litteratur en majoritet av befolkningen läser – är det likväl överraskande, närmast sensationellt, att han på detta sätt så öppet tar avstånd från det klassiska bildningsidealet.

Bildningstanken har anor bakåt till antiken men är i vårt land framför allt förbunden med tyskt 1700- och 1800-tal. Bildning i denna förståelse handlar om att tillgodogöra sig ett visst stoff – de kanoniska verken – men kanske i ännu högre grad om personlighetens omvandling och utveckling. I första hand gällde detta förstås borgerlighetens unga män. Det uttalade syftet var att producera dugliga ämbetsmän till statens tjänst. Även många av de folkrörelser som växte fram under 1800-talet i Sverige – nykterhetsrörelsen, frikyrkorna och, inte minst, arbetarrörelsen – anammade emellertid detta ideal. Som Torbjörn Nilsson konstaterar i *Statsministern* (2011), en bok om Reinfeldt och de nya moderaterna, strävade dessa folkrörelser efter att erövra den kultur som tidigare varit förbehållen överklassen: ”För de allra flesta bestod skolgången bara av en sexårig folkskola. Bildningen via föreningslivet, och senare också korrespondenskurser, blev ett medel för att lyfta sig i samhället, både som grupp och individuellt. Bildningstanken var viktig för både arbetarrörelsen och den lägre medelklass som [Tage] Erlander tillhörde. Alla ville de stiga mot ljuset” (Montgomery & Nilsson 2011: 41).

Detta bildningsideal har också varit tydligt hos senare socialdemokratiska ledare. Göran Persson kunde i olika sammanhang hänvisa till Sven Delblancs Hedebyserie eller Knut Hamsuns *Markens gröda*. I boken *Folkvald kultur* (2009) svarar Mona Sahlin på liknande sätt att hennes största scenupplevelse är Lars Noréns *Personkrets 3:1* på Dramaten och att den bästa bok hon har läst är Joyce Carol Oates *Blonde*. Att Sahlin sedan anger en Bruce Springsteenkoncert som sin största musikupplevelse förtar inte det faktum att både Norén och Oates tillhör den allra yppersta finkulturen.

Den stora ikonerna i Sverige vad gäller politik och kultur och är givetvis Olof Palme. Henrik Berggren tar fasta på detta i biografen *Underbara dagar framför oss* (2010), där han grundligt utreder förbindelserna mellan Palme och den svenska litterära modernismen, främst poeter som Karl Vennberg, Werner Aspenström och Ragnar Thoursie: ”Livet igenom skulle de ledande poeterna och författarna ur denna generation [fyrtioalisterna] utgöra den litterära kanon han vände sig till för att hitta både en värdegrund och ett passande citat när han ville höja sig ovanför prosaisk pragmatism” (Berggren 2010: 94).

I dagens internationella politik kan man istället peka på Barack Obama som

har en liknande stjärnstatus i kulturella kretsar. Obama kan även själv betecknas som författare. Inte bara för de politiska böcker han publicerat utan framför allt på grund av den hyllade självbiografen *Dreams from My Father* (1995). När Obama installerades som president i januari 2009 hade ceremonin likaså en tydligt kulturell prägel. Bland annat framförde poeten Elisabeth Alexander den för dagen specialskrivna dikten "Praise Song for the Day".

Bildningsidealets starka grepp om kulturvärlden innebär i praktiken att såväl kulturkonservativa som kulturradikaler i dessa frågor lutar åt det kulturkonservativa hållet: det är bra och viktigt att läsa litteratur och då särskilt en viss slags litteratur. In i detta kulturella och mediala minfält träder Reinfeldt. Han har inte odlat sina litterära intressen. Istället har han under studietiden utbildat sig inom psykologi och ledarskapsteori. Även om Reinfeldt (mot förmodan) ägnade kvällarna åt att fördjupa sig i Proust och Joyce skulle han knappast kunna berätta om det, eftersom han då omedelbart skulle anklagas för att vara elitist – eller en konservativ högerman i fårakläder. Eller som Sydsvenskans kulturchef Daniel Sandström uttryckte det 2007: "Att vara intellektuell i offentligheten idag är något per definition rätt så farligt eller skadligt för din karriär" (Chukri, Sydsvenskan 31/12 2007).

Med tanke på att det här rör sig om ledaren för de nya moderaterna – vilka har ambitionen att bli det nya arbetarpartiet – är det inte alldeles förvånande att Reinfeldt nämner boktitlar som inte främst appellerar till den samhälleliga och massmediala eliten utan snarare till befolkningen i stort. Rent politiskt kan det till och med vara en fördel för Reinfeldt att få kritik av etablissemangen för sitt kultur- och litteraturval. Han förvandlas då själv till en kulturell underdog och närmar sig därigenom "verklighetens folk", för att använda det begrepp allianskollegan Göran Hägglund myntat om "vanliga människor" i motsats till kultur-eliten. Att han skulle vara helt omedveten om att Läckberg inte räknas som en "fin" författare – och att han genom att nämna hennes namn skulle kunna dra på sig kritik – är svårt att tro. Som jämförelse kan nämnas hur Anders Borg vid samma tillfälle i betydligt vagare termer kommenterade att han läst "lite historia": "Det har handlat om världshistorien, och lite så där" (Svensson, Expressen 12/8 2011). Här framträder också en genusdimension i synen på vilka böcker en (manlig) politiker bör läsa. Historiska böcker är mer i linje med en traditionell "ämbetsmannakanon" än aldrig så populära deckardrotningar.

Reinfeldts uppseendeväckande sommarläsning är också en produkt av sin tid. Bildningsidealet har tydligt försvagats under senare decennier. Reinfeldt är den första sextiotalist som blivit statsminister. Den sextiotalistgeneration han tillhör är på ett helt annat sätt än tidigare generationer uppvuxna med populärkultur. Skillnaden mellan fin- och fulkultur har också gradvis blivit alltmer diffus. Hur karakteriserar man exempelvis Bob Dylans musik idag? Även en författare som Jan Guillou, som inledde sin författarkarriär med "mycket enkel äventyrsprosa", för att citera Göran Häggs litteraturhistoria (Hägg 1996: 558),

har efterhand fått en alltmer auktoritativ position i det svenska litterära fältet. I den senaste svenska litteraturhistorien jämförs tempelriddaren Arn Magnusson med riddargestalter i kanoniska mästerverk som Viktor Rydbergs *Singoalla* och Ingmar Bergmans *Det sjunde inseglet* (Olsson & Algulin m. fl. 2009: 24)

För en politiker är det idag – på gott och ont – inte lika nödvändigt som tidigare att framhäva sin bildning och beläsenhet. Beroende på vilken position en politiker kommer ifrån och framträder i, kan alltför omfattande bildning, som framgått, tvärtom uppfattas som snobbigt och elitistiskt, något som distanserar honom från den vanliga människan

*

Att Reinfeldt inte har profilerat sig politiskt som en litteraturmänniska innebär emellertid inte att han inte har en relation till böckernas värld. Litteraturen har helt enkelt en sådan position i dagens samhälle att så gott som alla, inte minst den strävsamma medelklassen, kommer i kontakt med litteraturen och måste förhålla sig till den. Att som fotbollsspelaren Tomas Brodin hävda ”att han aldrig varit så sjuk att han läst en bok” vore inte bara politiskt självmord för en ambitiös politiker utan överhuvudtaget ett märkligt uttalande i ett medelklasssammanhang. I tidiga intervjuer förklarar också Reinfeldt att han gillar att läsa men sällan har tid för detta. Om än på en lägre nivå än tidigare under 1900-talet har litteraturen fortfarande en viktig symbolisk funktion i samhället – och därmed inom politiken.

Reinfeldt har också i olika sammanhang gjort bruk av finkulturella klassiker, vanligen böcker med en tydlig samhällskoppling. I debattboken *Det sovande folket* (1993) utgick han bland annat från George Orwells *1984* och Karin Boyes *Kallocain* när han utvecklade sina tankar om hur samhället lämpligast bör organiseras. I Reinfeldts sommarprogram i Sveriges Radio 2004 (30/6) var det istället William Goldings *Flugornas herre*, som fick utgöra en dystopisk motbild att förhålla sig till (Kratz 2008: 45f, 220).

När Reinfeldt i partiledardebatten i riksdagen i januari 2011 skulle avtacka de avgående partiledarkollegerna Mona Sahlin, Maria Wetterstrand och Peter Eriksson gav han dem varsin mp3-bok. Tidigare hade han alltså fått kritik för sin platt-tv till kronprinsessan Victoria. Det ansågs vara en banal present utan något bestående värde. Denna gång valde han istället litteraturen som otvetydigt besitter det önskade symbolvärdet. Innehållet i en litterär text kan fortsätta verka långt efter det att den rent fysiska boken – eller som i detta fall: den digitala ljudfilen – har förstörts. Oavsett vem som valde dessa ljudböcker, om det var Reinfeldt själv, eller mer troligen någon av hans assistenter, kan man konstatera att de var väl avpassade för respektive mottagare. Sahlin fick Zack O’Yeahs biografi över Mahatma Gandhi, *Mahatma! Eller konsten att vända världen upp och ner*. Maria Wetterstrand fick komikerduon Filip Hammars

och Fredrik Wikingssons *Två nötkreme och en moviebox. Hisnande generaliseringar om vår uppväxt i DDR-Sverige*. Peter Eriksson, slutligen, med hemort i Kalix i Norrbotten, fick Torgny Lindgrens roman *Norrlands akvavit* (Mellin, AB 20/1 2011).

Sammantaget var det en väl komponerad bukett ljudböcker. En biografi över en central politisk gestalt och frihetsledare, en populärt hållen generations-skildring av det "socialistiska" Sverige på 70- och 80-talen samt en prestigeroman av en av landets mest uppburna författare. Reinfeldt kan uppenbarligen, när han så vill, använda och göra bruk av litteraturen på ett mer konventionellt vis. Både i detta sammanhang – och i det senare Läckberguttalandet, som alltså skedde i augusti 2011 – framgår det att Reinfeldt företräder vad som skulle kunna kallas en *kulturliberal* hållning till litteraturen: olika litterära verk kan vara värdefulla på olika sätt. Det är också tydligt att han, i motsats till 1900-talets dominerande modernistiska strömningar, prioriterar innehållet före formen. Det är bokens budskap och inriktning som avgör hans litteraturlöslighet, inte hur boken är skriven.

Reinfeldt i litteraturen

Det är emellertid inte endast så att Fredrik Reinfeldt i egenskap av strävsam medelklassmänniska omges av litteratur av olika slag. I positionen som statsminister glider han själv in i litteraturen. Det gäller inte minst i den realistiska samtidslitteraturen, där landets statsminister – och tidigare oppositionsledare – naturligt nog apostroferas i olika sammanhang, exempelvis i Viggo Cavlings politiska thriller *Rörmokaren* (2010) vilken utspelar sig under valrörelsen 2006. Detta är förstås inget unikt för Reinfeldt utan gäller ledande politiker i alla tider.

Men Reinfeldt träder också i en annan och vidare mening in som litterär gestalt i den samtida svenska litteraturen. Jag tänker då på hans roll i de många politiska biografier som utkommit sedan han tog över partiledarposten i moderaterna. Bland dessa kan nämnas Stig-Björn Ljunggrens *Högern att lita på! Om Fredrik Reinfeldt och de nya moderaterna* (2006), Ulf Kristoffersons *Fredrik Reinfeldt – i huvudrollen* (2006), Mats Wiklunds *En av oss? En bok om Fredrik Reinfeldt* (2006), Anita Kratz *Reinfeldt. Ensamvargen* (2008), Björn Elmbrants *Fredrik Reinfeldt* (2010), Henrik Montgomerys och Torbjörn Nilssons *Statsministern* (2011) samt Anders Pihlblad, *Ett partis fall och uppgång. Berättelsen om de nya moderaterna* (2012).

Om den biografiska genren finns det givetvis mycket att säga. Det är en av litteraturhistoriens mest anrika genrer med antikens Plutarchos som inflytelserik förebild. Som Lisbeth Larsson skriver kom Plutarchos sedelärande skildringar av grekiska och romerska hjältar att bilda skola i England under 1800-talet, en period då intresset för biografier växte explosionsartat. I denna

tradition handlar det om att med ett par uttrycksfulla scener och anekdoter fånga "karaktären" hos den porträtterade. Detaljer och kronologi är mindre viktiga. Mot detta viktorska distanserade och idealiserade biografiska ideal opponerade sig bland annat Bloomsburygruppen med Virginia Woolf i spetsen. Woolf punkterar i romanen *Orlando* grepp efter grepp i den traditionella biografen. Hon låter huvudpersonen Orlando upplösa tid och rum, kön och identitet. Den mest inflytelserika "antibiografen" stod emellertid en annan medlem av gruppen för Lytton Strachey med *Eminent Victorians* (1918) – en titel som formligen dryper av ironi. Snarare än att lyfta fram de porträtterade gestalterna som föredömen vill han avslöja deras brister och tillkortakommanden. Under 1900-talet har också insikten och kunskapens om genrens litterära och konstruerade karaktär blivit allt större. Larsson konkluderar: "Under 1800-talet lånade romanen från biografen, under 1900-talet kommer biografen i allt större utsträckning att låna från romanen" (Larsson 2001: 248).

Tag exempelvis undertiteln "Ensamvargen" på Anita Kratz biografi från 2008. Det är en karaktäristik med tydligt litterär prägel. Även om det här handlar om en död eller stelnad metafor finns det ursprungliga bildledet – vargen – med som klangbotten. Reinfeldt är uppenbarligen inte ett djur. Inte heller är han "ensam" i någon allmän betydelse av detta ord. När boken kom ut var han familjefar med hustru och tre barn (sedan dess har som bekant makarna Reinfeldt separerat). Rent professionellt har han under åren som riksdagsman från 1991 och framåt ständigt varit omgiven av parti- och arbetskolleger. När han blev partiledare 2003 och inledde ombildningen av partiet till de nya moderaterna var det därtill i en stark gruppering tillsammans med bland andra Anders Borg, Sven Otto Littorin, Per Schlingmann och Ulrika Schenström. Bilden av Reinfeldt som "ensamvarg" kommer också främst från hans motståndare inom partiet, vilka betraktar detta som något negativt (Kratz 2008: 266ff). I kulturella och konstnärliga sammanhang har epitetet ensamvarg tvärtom haft en positiv laddning: det utvalda geniet som går sin egen väg på trots mot det borgerliga samhällets trånga konventioner.

Att underrubriken "Ensamvargen" är laddad med alla dessa betydelser och fler därtill hindrar givetvis inte att denna metafor samtidigt säger något väsentligt om Reinfeldts politiska karriär. Som Kratz påpekar är det tydligt att han efter de tidiga personstriderna i Muf, vilka kulminerade i "Slaget i Lycksele" 1992, drog sig för att hamna i olika revirstrider och kottier.

Att Kratz biografi omvandlades till en två timmar lång scenisk monolog med Johan Rabéus i huvudrollen – *Ensamvargen* (2008) – vittnar om något om bokens litterära potential. (För en vidare diskussion av den politiska biografins litterära och narrativa drag se Paul Tennerts bidrag i detta temanummer)

*

Även journalister i dagspressen hämtar stundtals inspiration från skönlitteratur,

när det gäller att karaktärisera politiker och deras gärning. Per Svensson konstaterar således i samband med Alliansens valseger 2006 att han rent litterärt kommer att sakna Göran Persson: "Han var så tacksamt typisk. En politikens knipsluge, med tiden alltför självbelätne, Carlsson på Hemsö – och som sådan förvaltare av en slitstark svensk statsmannatradition." Reinfeldt har inte samma litterära potential, menar Svensson. Han framstår mer som en tom projektionsyta: "Fredrik Reinfeldt är blank av samtid, kommer från ett helt samtida Sverige av förortsvillor, Volvojeepar och barnkära vovvar. Ett Rhapsody in rock-Sverige som stolt svingar sina innebandyklubbor. Ett Sverige så vanligt att man kan förledas tro att det är ett Sverige utan egenskaper" (Svensson, Expr 18/9 2006).

Rent medialt borde ju det faktum att Reinfeldt är "blank av samtid" vara en fördel. Den ständigt pågående medieberättelsen om honom kan då utnyttja detta tomma tecken för att projicera in olika bilder och föreställningar. Det stora problemet för Svensson och andra är dock att Reinfeldt inte passar in i de traditionella litterära förlagorna. Hela hans roll som politiker handlar om balans och "vanlighet". Och detta är ingen god utgångspunkt för litteratur, som bygger på dramatiska konflikter och starka känslouttryck.

Jesper Högström visar emellertid i sin recension av Kratz biografi att även Reinfeldts gestalt har litterär potential – att även "vanligheten" finns representerad i litteraturen. Högström kombinerar i sin recension det faktum att Reinfeldt är storebror och att han läser böcker som *Sagan om ringen* och *Den långa flykten*:

Folk tror att vi storasyskon har det så lätt. Men i själva verket är det ett tungt jobb vi har. [- -]

Jag känner omedelbar sympati när jag läser om Fredrik. Fredrik är den som ordnar därhemma, han styr upp städscheman så att mamma kan jobba fast pappa har stuckit, han ser till att småbröderna följer systemet de har gjort upp i familjen och lägger sina grejer i de röda, gröna och blå boxarna. Fredrik engagerar sig i politiken, kanske för att mamma Birgitta har gjort ett test på honom som visar att han har ledaregenskaper, kanske för att snygga Filippa eldar på honom.

Kanske tycker han att det är hans Plikt.

Plikt är ett ord vi storebrorsor förstår.

Vi läser böcker som *Sagan om ringen* och *Den långa flykten*, där den Utvalde måste bära Ringen till Domedagsberget eller föra sin kaninflock till det förlovade landet. Uppdragen är långa och mödosamma, men den Utvalde belönas till sist med att få ta båten till de Välsignade landen eller tas upp i kaningudens egen himmelska flock.

Man kan ta oss för pragmatiker, man kan ta oss för uppoffrande arbetare i det tysta, men det är vi bara för att dölja vidden av vår utopism, för att dölja vårt hopp om att till sist bli belönade och sedda. De som kräver belöning, de som skriker och tar för sig, dem betraktar vi med indignation och hemlig avund. (Expr 19/10 2008)

Oavsett vad man tycker om Reinfeldts egen litteraturläsning är det alltså ett

faktum att hans person glider in i litteraturen, både i skön- och facklitteraturen. Inte minst de många biografierna om statsministern använder litterära grepp i karaktäriseringen av honom. Den här konstruerade litterära gestalten ”Fredrik Reinfeldt” utnyttjas i sin tur i – och blir en viktig del av – den pågående medieberättelsen om statsministern.

Reinfeldt i rollen som Statsministern

Den Reinfeldtbiografi jag här valt att sätta i fokus är inte Kratz *Reinfeldt. Ensamvargen* – som väl får betraktas som den mest genomarbetade biografin så här långt – utan praktverket *Statsministern* som utkom sommaren 2011 med Henrik Montgomery och Torbjörn Nilsson som upphovsmän.

Boken fick hård kritik när den kom ut. Inte minst genren framstod som ovanlig på den svenska bokmarknaden. Per Gudmundson kallade boken den första ”kaffebordsboken” någonsin om en sittande statsminister: ”Snabbskrivna politikerbiografier har ju blivit stapelvara, och med nyutkomna bildverket *Statsministern* [...] tar svensk bokbransch ytterligare ett steg närmare den amerikanska, om än inte fullt så glansigt eller flaggviftande” (SvD 5/6 2011).

Karin Olsson, kulturchef på *Expressen*, efterlyste framför allt en tydligare kritisk hållning i boken: ”Den högravande tonen börjar redan i kapitelrubrikerna: ’statsmannen’, ’partireformatorn’, ’härföraren’. Man tror att man har fått tag i en bok om Napoleon.” Hon jämförde också boken med en insmickrande och förhårligande kungabiografi:

För som prosaisk svensk är det lika plågsamt, men samtidigt fascinerande, att läsa *Statsministern* som det är för republikanen att titta på Året med kungafamiljen. Det är habilt hopsnickrat, men ohyggligt tillrättalagt. Var finns bilderna när Reinfeldt läser *Expressen* med bilderna på Sofia Arkelsten upplöst i tårar? Eller när han är på väg in på ett krismöte i det inre kabinettet? Jag vill åtminstone se de bistra ryggtavlorna efter att Sven Otto Littorin kastat in handduken. (Expr 20/6 2011)

Karin Pettersson, politisk chefredaktör på *Aftonbladet*, var än mer kategorisk i sitt omdöme: ”Boken liknar ett medeltida helgonporträtt i sitt tillrättalagda hyckleri” (AB 26/6 2011). Att Pettersson under den tid som skildras i *Statsministern* (november 2008 – november 2010) var kommunikationschef hos socialdemokraterna bör dock nämnas i sammanhanget.

Kritikerna ser alltså *Statsministern* som alltför mycket en tillrättalagd propagandaskrift, vilken inte i tillräcklig grad problematiserar det studerade objektet, dvs Reinfeldt i rollen som statsminister. I detta har de en poäng. Som Karin Olsson påpekar är det märkligt att det inte finns med fler ”krisfoton” – den politiska verksamheten är ju långt ifrån en obruten dans på rosor. Det stora undantaget är väl bilden från det krisande klimattoppmötet i Köpenhamn – en bild som också belönades med utmärkelsen Årets Bild 2010. Samtidigt är

det tydligt att journalisterna i sina kommentarer väl schematiskt likställer det biografiska uppdraget, som bokstavligen handlar om att skriva ett liv, med det journalistiska *kritiska* uppdraget. Som framgått är tvärtom mönsterexemplet den dominerande formen i genrens långa historia. Och detta gäller fortfarande för de flesta biografier, även politiska sådana. Olsson konstaterar också: "Förr kunde bara socialdemokrater bli föremål för en sådan näst intill officiös hjältedyrkan." På liknande sätt är den uppmärksammade "skandalbiografin" om kungen häromåret – *Carl XVI Gustaf. Den motvillige monarken* (2010) – en av få moderna antibiografier om det svenska kungahuset.

En annan viktig förklaring till kritiken mot *Statsministern* – förutom avsaknaden av en maktkritisk analys av regeringschefens verksamhet – är sannolikt att den består av ett antal olika diskurser som både samverkar och till dels bryts mot varandra. I den klassiska biografen möter vi, på gott och ont, en dominerande röst. Här möter vi flera. Den övergripande brödtexten om Reinfeldt och hans förvandling av moderaterna står historikern Torbjörn Nilsson för. Denna text är ytterst neutralt hållen. Olsson kritiserar hans skildring för att vara torr och utan analytiskt brett. Men det grundläggande resonemang Nilsson för är det svårt att invända emot. I en replik till Olsson skriver han: "Texterna bygger på många års forskning, och är knappast kontroversiella bland historiker. Att beteckna Reinfeldt som framgångsrik är en rimlig tolkning baserad på forskning" (Olsson, Expr 27/6 2011). Här framgår det hur viktig stilen och tonen är för mottagandet av och synen på en text.

Förutom Nilssons huvudtext har fotografen Montgomery skrivit bildtexter till de olika fotografierna samt interfolierat dessa med Reinfeldts egna kommentarer till bilderna. Olsson raljerar även över dessa bildtexter som hon upplever som "distanslösa och käcka". Den starka kritiken mot *Statsministern* handlar likväl inte om de eventuella textliga bristerna utan om att bilderna i så hög grad dominerar i boken. Att den bakomliggande analysen och berättelsen är aldrig så neutral spelar mindre roll om man samtidigt upplever att de uppblåsta glansiga färgbilderna förhärskar den presidentlike Reinfeldt.

Utmärkande för en biografi är relationen mellan närhet och distans. Biografen måste på en och samma gång söka närhet och upprätthålla en viss distans till det studerade objektet (Larsson 2001: 241ff). I *Statsministern* kan detta uppdrag sägas delas mellan fotografen Montgomery och skribenten Nilsson. Medan Nilsson står för den akademiska distansen och behärsksningen – och överhuvudtaget inte nämner något personligt möte med Reinfeldt – står Montgomery för den åtrådade närheten. Problemet för helheten är ju bara att fotografierna – och därmed närheten – dominerar i så hög grad i boken. Att även Montgomery i förordet bekänner sig till det journalistiska distanserade idealet ändrar inte detta faktum.

I det gemensamma förordet trycker Montgomery och Nilsson på att bokens olika diskurser – ”fotografens bilder och bildtexter, historikerns texter och statsministerns egna kommentarer” – sammantaget ger en delvis annorlunda historieskrivning än den gängse. Framst gäller detta givetvis fotografierna av Reinfeldt.

Ett fotografi liknas ofta vid ett fruset ögonblick av en historia. Men bilder av makthavare i svensk media visar många gånger en tillrättalagd historia. De visar ministrar bakom podier på presskonferenser, porträtt från uppställda intervjutillfällen eller bilder från politikerns besök på arbetsplatser, de senare ofta med speciella fototillfällen för att locka journalister. (Montgomery & Nilsson 2011: 15)

I detta har Montgomery & Nilsson en klar poäng. Om de flesta bilder av ledare visar ett representativt frontstage, för att använda Erving Goffmans välkända terminologi, befinner vi oss här mestadels i politikerns backstage, dvs bakom kulisserna. Detta är också en av bokens stora förtjänster. Att detta backstage på sitt sätt kan vara lika representativt och förhärliande har framgått av kritiken mot boken. Den bild *Statsministern* ger av politikerns inre liv fokuserar alltså inte i första hand på maktspelet och intrigerna – dvs det backstage politiska reportrar ofta uppehåller sig vid – inte heller på kriserna och motgångarna. Statsministern skrattar tillsammans med en medarbetare i hotellfoajén, pratar med sonen i mobilen från Bryssel, får tummen upp av en förbipassande fotgängare (och alltså inte tummen ned). Det övergripande perspektiv på Reinfeldt dessa fotografier frammanar är istället bilden av politikern som *professionell yrkesman*. Det är möten och åter möten, förberedelser inför och transporter mellan dessa många möten. Att Reinfeldt rör sig i storslagna miljöer är otvetydigt – och accentueras naturligtvis av att Sverige under denna period (hösten 2009) var ordförandeland i EU. Lars Linder kommenterar detta i *Dagens Nyheter*: ”Rummen kring statsministern är stora och representativa, och avståndet till de närmast stående väl avmätt. Det är en hovfotografers bilder av en civil monark; presidentlik” (13/7 2011). Den omvända bilden är emellertid lika tydlig. Den professionella politikerns liv är inte bara glans och glamour, vilket Per Gudmundson noterar i *Svenska Dagbladet*:

Det är inte precis några fursteporträtt. Att döma av boken har makten helt avlövats sina insignier i den moderna demokratin. [– – –] Fredrik Reinfeldts tillvaro verkar således mest kretsa kring olika konferenscentra, transporter däremellan och journalistfrågor därefter. Bildernas miljöer doftar antiseptiska rengöringsmedel. Måltiderna är snabba flingor och frallor. (5/6 2011)

Den bild av Reinfeldt som ges i *Statsministern* är alltså dubbel. Han är både landets upphöjde ledare som minglar med världens stora i praktfulla och exklusiva miljöer och en hårt arbetande politisk yrkesman. Även denna senare bild av politikern som ambitiös och duglig tjänsteman kan på sitt sätt framstå som kontroversiell. Vi är så vana att betrakta politikern utifrån föreställningen om

det romantiska geniet (konstnären) – tänk Winston Churchill, John F Kennedy, Olof Palme – att denna avsakralisering av det politiska ämbetet kan uppfattas som stötande.

Om än vi i *Statsministern* rör oss bakom de politiska kulisserna har vi inte tagit klivet fullt in i den privata sfären. Vi får ta del av det moderata kärngängets avslappnade restaurangbesök i Visby under Almedalsveckan, regeringens middag för kronprinsessparet dagen innan deras bröllop, Nobelfestligheterna i Stockholms stadshus etc. Men vi får ingen tillgång till familjen Reinfeldts privata julfirande. Graden av intimisering – för att anknyta till Habermas välkända föreställning om det offentliga rummets tilltagande intimisering – hålls alltså på en till synes rimlig nivå.

Ett undantag finns dock, men ett viktigt sådant. Även Filippa Reinfeldt, statsministerns hustru, är ett bärande element i boken. Bilderna av makarna Reinfeldt har till och med fått ett eget avsnitt, "Statsministerparet". Det speciella med Filippa Reinfeldt jämfört med många andra politikerhustrur är ju att hon själv är politiker i egen rätt, helt enkelt en av moderaternas ledande kvinnliga politiker. Ändå är det inte främst denna professionella roll som lyfts fram i boken. Karin Olsson skriver: "De flirtiga bilderna med Fredrik och Filippa känns, fullt påklädda, så intima att jag nästan rodnar. Hon är för övrigt ett av få undantag i denna orgie i mansmys. Trist då att hon mestadels porträtteras som den beundrande, tjänstvilliga hustrun."

Helt klart har bilderna av statsministerparet en särskild lyskraft i boken. Till dels handlar detta säkert om den "flirtighet" Olsson noterar. Reinfeldts vilande hand på hustrun fot i flygkabinen får en närmast sensuell laddning. Som läsare närmar man sig makarna Reinfeldts intimsfär. Fredrik och Filippa Reinfeldt porträtteras här som den svenska politikens *celebrity couple* fullt i klass med Bill och Hillary Clinton eller Barack och Michelle Obama (som de för övrigt möter på ett av fotografierna). Nilsson skriver:

Om en moderat partistrateg fick i uppdrag att konstruera ett statsministerpar skulle resultatet sannolikt bli närmast identiskt med dagens: Fredrik och Filippa Reinfeldt. Förutom att de är stiliga, skötsamma och samspelade har de tillräckligt många andra meriter på det gemensamma CV:t för att kunna bära en sådan roll. I en tid då personlighet och utstrålning har fått allt större betydelse i politiken, på både den inhemska och den internationella scenen, är lyskraften hos de politiska ledarna en åtråvärd tillgång i ett partis jakt på politiskt kapital. (Montgomery & Nilsson 2011: 32)

Ett sätt att mer konkret förankra resonemanget om makarna Reinfeldts lyskraft, den presidentlika porträtteringen av statsministern samt överhuvudtaget medieberättelserna om Reinfeldt är att utgå ifrån modern celebritetsteori (se vidare Forslid & Ohlsson 2011).

Vi lever idag i en kändis- eller, med ett finare uttryck, celebritetskultur. Det gäller för i stort sett alla samhällets sfärer; kultur- och nöjesindustrin,

idrottsvärlden, näringslivet. Politiken är inget undantag i detta avseende. Chris Rojek definierar kändisskap som en upphöjd och glamorös – eller tvärtom ökad – status i offentligheten. Kändisskap handlar i detta perspektiv om en persons inflytande och påverkan på det offentliga medvetandet (Rojek 2001: 10). För Graeme Turner är kriteriet på att en person håller på att konstrueras till celebritet istället att fokus flyttas från den offentliga rollen till privatlivet (från prestation till person) (Turner 2004: 8).

I båda fallen är naturligtvis medie- och kulturindustrin central. Celebriteten är i praktiken ett mänskligt varumärke som används för att sälja en film, en bok eller en tidning. Kändisskap handlar mindre om en persons inre kvaliteter och karisma än om att denna konstrueras till celebritet i och av medierna. Att många (kultur)journalister kritiserade de i deras tycke förhärlikande fotografierna i *Statsministern* hindrade inte heller pressen från att flitigt utnyttja dessa bilder. På liknande sätt använder politikern den mediala berättelsen för att nå ut till väljarna och skapa lojalitet hos dem.

Ur ett konsumentperspektiv ser situationen delvis annorlunda ut. Här handlar det snarare om identitet och gemenskap. När en mer naturlig samhällsgemenskap gått förlorad är det bland annat kring våra kändisar, eller snarare medieberättelserna om dessa, vi kan samlas. Att kändisskap i mycket är en mediekonstruktion innebär också att detta semiotiska teckensystem måste tydjas och uttolkas för att rätt förstås. Och då vi alla är olika läser vi också dessa tecken olika. Är Reinfeldt verkligen den plikttrogne storebror han utger sig för att vara, en medelklassens som folket likt läser deckare på semestern – eller handlar allt detta bara om yta och politisk strategi? Att dessa medieberättelser är viktiga för synen på en politiker – och för hur väljarna i slutändan lägger sina röster – är givet.

Fördelen för medierna är också att dessa celebritetsberättelser hela tiden utvecklas och förändras, vilket naturligtvis bidrar till att göra dem intressanta för läsarna. Att makarna Reinfeldt i mars 2012 meddelade att de separerat innebär långt ifrån slutet på berättelsen om detta kändispar. Tvärtom får vi nu två separata men också stundtals korsande medieberättelser att följa. Kommer plötsligen statsministern att uppträda med en ny partner vid sin sida – eller kommer Filippa Reinfeldt att göra det?

I denna fortgående celebritisering av politikern Reinfeldt är givetvis den dagsaktuella medieindustrin viktigast (tv, radio, press, internet). Även de många biografierna om Reinfeldt bidrar emellertid med viktigt fördjupningsmaterial, exempelvis om barndomen, uppväxten som storebror och den ständiga städmanin. Som framgått är coffeetableboken *Statsministern* mindre en antibiografi än ett klassiskt mönsterexempel. Den berättar om den strävsamme och plikttrogne yrkespolitikern Reinfeldt. Detta borde egentligen inte vara så kontroversiellt. Att boken bygger denna berättelse med hjälp av stora glansiga färgbilder gör emellertid att celebritiseringsprocessen blir så mycket tydligare

än brukligt. Därav kritiken och de häpna utropen från medievärlden. Att även denna kritik i förlängningen blir en del av medieberättelsen om statsminister Reinfeldt hör till saken. Det är svårt för att inte säga omöjligt att stiga ur den mediala virveln.

*

I den här artikeln har jag resonerat kring Fredrik Reinfeldts problematiska relation till litteraturens värld, där det problematiska egentligen inte har att göra med att hans egen litteraturläsning utan att han i medierna framställs som ointresserad av litteratur och kultur.

Att Reinfeldt till viss del har utmanat konventionerna för vilken typ av litteratur en statsminister kan säga att han läser är tydligt. Han är den första statsministern som är född på sextioalet och har en tydligt annorlunda, mer kulturliberal, syn på litteraturen och på relationen mellan högt och lågt. Att Reinfeldt sommaren 2011 enbart skulle ha läst Läckberg av taktiska skäl är svårt att tro. Ändå fungerade denna utsaga som ett slags kulturpolitiskt utspel, där Reinfeldt på en och samma gång distanserade sig ifrån kultureliten och appellerade till den läsande allmänheten, kanske framför allt till den dominerande kvinnliga läsargruppen.

Reinfeldt är emellertid även på andra sätt förbunden med litteraturens värld. I rollen som statsminister glider han själv in i litteraturen, både som romankaraktär i skönlitteraturen och – i kanske ännu högre grad – som politisk gestalt i den uppsjö av biografier som idag publiceras om ledande politiker. Även dessa biografier bidrar verksamt till att konstruera medieberättelsen om den politiske celebriteten Reinfeldt. Till inte ringa del styr dessa medieberättelser synen på en politiker, både i samtiden och i eftervärldens ögon. Med tanke på detta är det kanske inte så underligt om Reinfeldt håller en viss distans till litteraturen. Han kan när som helst dyka upp som romankaraktär i en bok nära dig.

Referenser

BÖCKER

- Berggren, Henrik, 2010. *Underbara dagar framför oss. En biografi över Olof Palme*. Stockholm: Norstedts.
- Bergdahl, Gunnar (red.), 2009. *Folkvald kultur. 349 riksdagsledamöter och 22 statsråd om kulturupplevelser*. Stockholm: Carlssons.
- Forslid, Torbjörn & Anders Ohlsson, 2011. *Författaren som kändis*. Malmö: Roos & Tegner.
- Hägg, Göran, 1996. *Den svenska litteraturhistorien*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Kratz, Anita, 2008. *Reinfeldt. Ensamvargen*. Stockholm: Norstedts.
- Larsson, Lisbeth, 2001. *Sanning och konsekvens. Marika Stiernstedt, Ludvig Nordström och de biografiska berättelserna*. Stockholm: Norstedts.

Montgomery, Henrik & Torbjörn Nilsson, 2001. *Statsministern*. Stockholm: Medströms bokförlag.

Olsson, Bernt & Ingemar Algulin m.fl., 2009. *Litteraturens historia i Sverige*. Femte rev. upplagan. Stockholm: Norstedts.

Rojek, Chris, 2001. *Celebrity*. London: Reaktion Books.

Turner, Graeme, 2004. *Understanding Celebrity*. London: SAGE.

ARTIKLAR I DAGSTIDNINGAR (I KRONOLOGISK ORDNING)

Svensson, Per, "Bokslut", *Expressen*, 18/9 2006.

Chukri, Rakel, "Kulturarbetarna vid runda bordet", *Sydsvenskan*, 30/12 2007.

Högström, Jesper, "Såna som vi?", *Expressen*, 19/10 2008.

Mellin, Lena, "Tack, men nej tack till tacken", *Aftonbladet*, 20/1 2011.

Gudmundson, Per, "Statsministern och Reinfeldt i samma bild", *Svenska Dagbladet*, 5/6 2011.

Olsson, Karin, "Inifrån cockpit", *Expressen*, 20/6 2011.

Pettersson, Karin, "Hellre nyval än fursteslickande", *Aftonbladet*, 26/6 2011.

Olsson, Karin, "Alltför sockrat", *Expressen*, 27/6 2011.

Linder, Lars, "Fader Fredrik. Bilder av statsministern i den svenska skötsamhetens klostert", *Dagens Nyheter*, 13/7 2011.

Svensson, Niklas, "Reinfeldt deckade under sin ledighet", *Expressen*, 12/8 2011.

Brodrej, Gunilla, "Litteraturlinjen", *Expressen*, 16/8 2011.

Virtanen, Fredrik, "Reinfeldt slår alla rekord i vulgaritet", *Aftonbladet*, 24/9 2011.

ÖVRIGT

Jan Guillou, "Sommar", *Sveriges Radio*, P1, 15/8 2009.

Ceaușescu och litteraturen

Mellan antisovjetism och personkult

Liviu Lutas

Ceaușescu and literature – Between anti-Sovietism and personal cult

The goal of this article is to examine what role literature played for Nicolae Ceaușescu, Romania's political leader between 1965 and 1989. I focus on the period between 1968 and 1974, when the basis was laid for a cultural policy which was to be applied until the end of Ceaușescu's reign in 1989. Such studies are easier to conduct today, when the archives of the Romanian Communist Party have been opened, and the protocols of Ceaușescu's meetings with Romanian writers after his so called "Little Cultural Revolution" in 1971 have been published. What is especially salient is that Ceaușescu saw literature, especially formalistically experimental literature, as a potential danger for his project of ideological repression of Romanian citizens. He also used literature and art in general in his struggle for independence from the Soviet Union and emancipation of Romanian identity. The results of Ceaușescu's ideological turn in cultural policy were not at all positive for Romanian literature.

Eftersom jag föddes 1969 i Rumänien, fyra år efter det att Nicolae Ceaușescu blev det rumänska kommunistpartiets generalsekreterare och därmed landets ledare, kan jag anses ha varit en integrerad del av det rumänska systemet fram tills jag lämnade landet 1985. Ändå är det med viss förvåning som jag nu betraktar den tid som denna artikel ska behandla: 1965 till 1989, det vill säga de år som Ceaușescu hade den politiska makten. Min förvåning orsakas bland annat av det faktum att jag via denna tillbakablick blir medveten om hur en diktators beslut inom något så specifikt som litteratur och kultur kan ha påverkat små detaljer i min vardag. För vad annat än Ceaușescus nationalistiska retorik kan förklara den utskällning jag en gång fick på en buss av en person som tyckte att jag var opatriotisk som uttryckte att rumänskt tuggummi var för hårt och smulades sönder när man tuggade? Och vad annat än Ceaușescus förakt för utländska influenser på rumänsk litteratur kan ha lett till att en rumänklärare på högstadiet skällde ut mig för att jag illustrerade mod med verket *Papillon* av den utländska författaren Henri Charrière?

Visst var jag medveten redan då, som barn, om att det inte var acceptabelt att kritisera Rumänien och dess ledare. Emellertid hade jag, som växte upp strax efter Ceaușescus liberalare period mellan åren 1965 och 1971, inte

Liviu Lutas är forskare i franska vid Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
E-post: Liviu.Lutas@rom.lu.se

insett vilka politiska evenemang och ideologiska övertygelser som lett till den överdrivna patriotism och framför allt den bisarra personkult som präglade Ceaușescus regim i allt högre grad från mitten på 1970-talet. Framför allt hade jag inte insett vilken viktig roll kulturen, med litteraturen som frontalfigur, spelade i Ceaușescus strategi att kuva ett helt land. Därför är det med nyfikenhet och inte helt utan obehag som jag läser det som nu skrivs om denna period, och framför allt de publicerade protokoll från det kommunistiska partiets olika arkiv som har öppnats på senare år.

Skulle något liknande kunna ske idag? Frågan är ständigt närvarande i mitt sinne när jag analyserar något som egentligen inte ligger särskilt långt tillbaka i tiden. Men mycket har förändrats på den korta tid som förflutit. För visst var det lättare för makten att påverka individerna i ett samhälle där information var en bristvara. Framför allt var det lättare att kontrollera informationsflödet före internets intåg, då dissidenterna hade svårt att sprida sina åsikter. "Idag hade man väl startat en blogg i stället" säger den rumänske författaren Mircea Cărtărescu i en intervju med Jan Arnald (Arnald 2011: 11). Var alltså litteratur ett viktigare medium inom politiken före informationssamhällets tillkomst? Säkerligen, om man ska tro samme Cărtărescu, vars replik nedan kan antyda varför så mycket vikt lades vid just litteratur i ett totalitärt samhälle: "jag läste böcker, sex sju timmar om dagen. Läsning var den tidens billiga underhållning. Det var Rumänien på sjuttioalet, det fanns inget annat, ingen underhållningslitteratur, teve visade en film i veckan. Alla var dömda att läsa god litteratur! Folk grät med Anna Karenina, skrattade med Cervantes. Alla hade läst samma böcker, referenserna var självklara, världslitteraturens hundra bästa böcker" (Arnald 2011: 11).

I ett sådant samhälle kan censuren bli mycket effektiv, vilket också skedde i Ceaușescus Rumänien, framför allt mot slutet av hans regim. Censuren blev så starkt förknippad med Ceaușescu att den fortfarande inte går att nämna i rumänsk kulturpolitik utan att behöva ta ställning till, och framför allt mot, den forne diktatorn. Låt mig illustrera detta med ett censurfall som uppmärksammades nyligen i rumänska medier. Den 14 maj 2011, dagen före premiären av pjäsen *Blonda, chiorul și piticul*, som kan översättas som *Blondinen, den halvblinde och dvärgen*, uppmanades regissören Ștefanis Lupu av Iustina Cornel, direktören för Dallessalen i Bukarest, att ändra titeln på pjäsen. Alltför många skulle nämligen kunna tolka titeln som en anspelning på Rumäniens president, Traian Băsescu (den halvblinde), premiärminister, Emil Boc (dvärgen) och regionalutvecklingsminister, Elena Udrea (blondinen), vilket skulle leda till att Cornel riskerade att förlora sitt jobb. Det intressanta i detta fall är mediernas och den politiska ledningens reaktioner. Dagstidningarna *Jurnalul* (Eduard, 2011) och *Adevărul* (Racheleanu, 2011) tvekade inte att dra en parallell mellan dessa händelser och Ceaușescutidens censur, genom att påminna om hur Lucian Pintilies uppsättning av Gogols pjäs *Revisorn* förbjöds redan

efter tre spelningar på Bulandrateatern år 1972. För att slippa associeras till Ceașescu reagerade Rumäniens president, Traian Băseșcu, med att låta teatersällskapet spela denna pjäs på själva presidentpalatset, Cotroceni.

Denna episod visar hur aktuella och traumatiska minnena från Ceașescutiden fortfarande är i Rumänien. Den censur som bedrevs under de åren var nämligen så effektiv att kulturlivet praktiskt taget hade förlamats mot slutet av hans regeringstid. Framför allt var litteraturen föremål för en hård propagandakampanj som startade år 1971, i syfte att använda den i uppfostringsyfte. Dessutom ansåg Ceașescu att litteratur kunde utgöra ett hot. Detta framgår med all tydlighet i de protokollförda mötena mellan presidenten och författarna, där dessa, åtminstone emellanåt, framstår som en av de få samhällsgrupper som vågade trotsa Ceașescu. "Jag är rädd för bra böcker", säger diktatorn vid de första av dessa möten, den 4 augusti 1971 (Malița, 2007: 65, min översättning).

Dock är situationen på intet sätt unik i Rumänien vad gäller censur av konst och litteratur, som använts i alla kommunistiska samhällen i politiska syften. Möjligen kan Hans-Georg Gadamer parallell mellan konst och religion förklara detta fenomen: "When a cultured society falls away from its religious tradition, it immediately expects more from art than art can offer according to its own 'aesthetic consciousness'" (Gadamer, 1993: 88). Enligt den tanken är det den estetiska formens vikt i konst som gör det svårt för den politiska makten att bemästra den. Risken att konst istället kunde bli det som Gadamer kallar en "secular savior", det vill säga samma typ av tillflykt från det politiska förtrycket som religionen kunde agera som tidigare, kan ha varit det som ledde till att de politiska ledarna tog den enkla vägen och förbjöd verk där den estetiska formen var för utpräglad.

Att Ceașescutiden varit traumatisk har inte lett till att den förträngts ur folkets kollektiva medvetande idag, som fallet verkar ha varit exempelvis med bombningen av Hiroshima (se nobelpristagaren Kenzaburo Ōe, 1997: 20) eller bombningarna av Tyskland under andra världskrigets sista del (se W.G. Sebald, 2011). Tvärtom verkar Ceașescu ha blivit en karaktär som säljer bra, om man ska döma av det stora antal verk i olika genrer som publiceras i Rumänien idag. Titeln på ett av dessa verk är talande i detta sammanhang: *Ce Ceașescu qui hante les Roumains*, det vill säga *Denne Ceașescu som spökar för rumänerna* (Cioroianu: 2005, min översättning). Nämnas bör även protokollen från kommunistpartiets möten, memoarerna skrivna av personer som stått Ceașescu nära, populärhistoriska böcker, vetenskapliga verk, samt även ett antal filmer: framför allt den sevärda pseudo-självbiografien *Autobiografia lui Nicolae Ceașescu* från 2010 i regi av Adrian Ujica, men även Corneliu Porumboiu två prisbelönta filmer *12:08 öster om Bukarest* från 2006 och *Polis, adjektiv* från 2009. Det är ett fenomen som kan jämföras med den "ostalgi", det vill säga den längtan tillbaka till kommunisttiden, som kan skönjas bland invånare i före

detta Östtyskland, och som präglar ett stort antal litterära och filmiska verk från Tyskland (se Hake, 2008: 208-216).

*

I denna artikel ska jag titta närmare på hur Ceaușescu förhöll sig till litteraturen under de år han styrde Rumänien, med särskild tonvikt på åren 1968-1974, då grunden lades till den nya kulturpolitik som kom att gälla fram till 1989. Jag ska redogöra för Ceaușescus officiella politik i frågan, som den uttrycks i officiella lagar och riktlinjer, men även genom att analysera den officiella och inofficiella censuren och förföljelsen av författare. En sådan undersökning har blivit möjlig att utföra bland annat tack vare de nyligen publicerade protokollen från Ceaușescus möten med rumänska författare, öppnandet av kommunistpartiets arkiv samt de memoarer och självbiografier som skrivits av vissa personer som stått diktatorn nära. På grund av det begränsade utrymme som en sådan artikel kan få kommer jag endast att koncentrera mig på några aspekter av Ceaușescus förhållande till litteraturen, de aspekter som framstår som mest iögonenfallande: hans syn på litteraturen som ett ideologiskt verktyg, hans manipulativa attityd mot författare, den starka nationalism som präglade hans litteratursyn samt hans syn på förhållandet mellan litteratur och verklighet.

Litteratur som politiskt verktyg

Det är viktigt att poängtera att synen på litteraturen som ett ideologiskt verktyg inte är något unikt för Ceaușescu. Denna ligger till exempel helt i linje med trotskismens regel att både konst och vetenskap ska vara politiskt engagerade och bidra till att forma den nya, socialistiska människan (se Trotskij, 1969: 175). Den utilitaristiska synen på litteraturen är ännu tydligare hos Lenin, vilket konstateras av forskaren i slavisk litteratur E. Možeiko: "Writers were now defined as 'workers of art' who must act hand in hand with the party and the political purpose of achieving the victory of communism. Literary material shaped by the creative talent of a writer ought to be turned into a 'thing' which would serve the revolution and communism" (Možeiko, 2007: 902).

A.U. Gabanyi konstaterade redan år 1982 att Ceaușescu tillämpade Trotskijs och Lenins föreskrifter att författare skulle skriva engagerad litteratur med praktiska syften samt att de skulle involvera sig i det offentliga livet (Gabanyi, 2000: 174). Detta bekräftas med all tydlighet av en närmare granskning av protokollen från möten mellan Ceaușescu och författarna. "Vi behöver en militant socialistisk litteratur, inte alla möjliga ... jag vet inte vad", säger han vid mötet den 4 augusti 1974 (Malița, 2007: 45, min översättning). Lika tydligt framgår hur viktigt det var för honom att litteraturen skulle användas som ett verktyg i socialismens tjänst. "Ni måste skapa en rad verk som ska tjäna och reflektera

vårt samhälles verklighet”, uppmanar han författarna vid samma möte (Malița, 2007: 49, min översättning).

Denna sovjetinspirerade syn på kulturen går på tvärs mot det antisovjetiska ställningstagande som präglade hela Ceaușescus regeringstid. Ceaușescu hade ärvt sin antisovjetiska attityd från föregångaren Gheorghe Gheorghiu-Dej, som på rumänska kommunistpartiets åttonde kongress år 1960 hade avrått från att följa marxism-leninismen alltför mekaniskt. I april 1964 utkom det som kom att kallas *Declarația din aprilie*, en förklaring där Dej officiellt tar avstånd från Sovjetunionen och utropar alla kommunistpartiers rätt att föra en självständig politik. Ceaușescu gick emellertid ännu längre än sin föregångare i sin anti-sovjetiska hållning, som fick sitt mest berömda uttryck i hans vägran att stå på Sovjets sida vid invasionen av Tjeckoslovakien år 1968. Det är nämligen det som kom att bli Ceaușescus ”finest hour” den 21 augusti 1968, när han inför det rumänska folket förklarade att Rumänien inte skulle ställa upp och invadera Tjeckoslovakien tillsammans med Sovjet och tre andra kommunistländer (Constantiniu, 1999: 475). I ett brinnande tal, där han förmodligen fick de ärligaste applåderna från det rumänska folket under hela sin ledartid, utropade Ceaușescu varje kommunistpartis rätt att välja väg. Detta ställningstagande ledde till att Ceaușescu även fick de intellektuella på sin sida. Ett stort antal författare valde exempelvis att gå med i kommunistpartiet för att visa sin sympati. Till och med tidigare dissidenter som hade fängslats för sina politiska åsikter, som Alexandru Ivasiuc och Paul Goma, gav Ceaușescu sitt stöd under den tjeckoslovakiska krisen (Constantiniu, 1999: 479). Litteraturtidningen *Gazeta literară* publicerade i augusti 1968 både Ceaușescus berömda tal och ett öppet brev där 23 unga författare, representanter för den nya, mer liberala och experimentella litteraturen, gav Rumäniens ledare sitt helhjärtade stöd.

För Ceaușescu var litteratur och kultur överhuvudtaget en viktig del i kampen för frigörelse från Sovjet. Redan den 19 maj 1965, det vill säga endast två månader efter att han blev vald som partiets generalsekreterare, hade Ceaușescu ett möte med kulturrepresentanterna, vilket visar vilken vikt han lade vid kulturen redan från början. Enligt historikern Florin Constantiniu visade sig Ceaușescu under detta möte benägen att lyssna och förändra (Constantiniu, 1999: 473). Samma öppenhet präglade hans tal under kommunistpartiets nionde kongress, i juli 1965. I sin självbiografiska roman *Ianus* minns Eugen Barbu entusiasmen som den nya öppenheten och vändningen bort från det våldsamma förtrycket väckte hos de författare som var med på kongressen: ”Nu hade våra känslor, vi som var inbjudna, ingenting gemensamt med skrällen från förr. Vi var inte överväldigade av den bestialiska rädsla som rådde på I.V:s, mustaschtypens tid, den tid då vi kunde kallas till sådana möten och alla kände sig som vid fronten, eftersom man inte visste var bomben skulle falla, när bomberna skulle falla. Vi känner ju alla krigets lag: en skärva kunde ju skada dig med” (Barbu, 2003: 13, min översättning).

Ceaușescus antisovjetiska hållning ledde i början av hans regeringstid till en liberalisering inom hela kulturpolitiken. Ett tydligt resultat av denna nyorientering var att Rumänien började återknyta kontakten med vissa västländer efter flera års avbrott (se Ionescu, 1994: 380). Premiärministern I.G. Maurer gjorde exempelvis ett officiellt besök i Paris i juli 1964 för att diskutera ett närmare ekonomiskt och politiskt samarbete med den franske presidenten de Gaulle (Constantiniu, 1999: 468). På det litterära planet innebar de nya kontakterna med Väst att en rad viktiga författare översattes till rumänska, så att en hel generation, som omfattade den ovannämnde Cărtărescu, fick möjlighet att bekanta sig med världslitteraturens viktigaste klassiker. Detta ledde i sin tur till en diversifiering av den rumänska litteraturproduktionen, där ett stort antal viktiga poeter som kom att kallas *Generația 60* (60-talsgenerationen) debuterade. Det handlar om personligheter som Nichita Stănescu, som varit nobelpriskandidat, Ana Blandiana, Marin Sorescu, Gabriela Melinescu och Adrian Păunescu, som alla har det gemensamt att de betonade det formellt-estetiska arbetet. Inom prosan dröjde det till slutet av 60-talet innan det formella experimenterandet gav sig till känna. Men när det väl gjorde det så blev det med besked, och några av Rumäniens mest kända romanförfattare publicerade sina främsta verk mellan 1968 och 1971: Nicolae Velea, Fănuș Neagu, Dumitru Țepeneag och Petru Popescu, för att bara nämna några.

Emellertid har allt fler statsvetare visat att den öppenhet som Ceaușescu verkade stå för i början av sin ämbetsstid endast var ett taktiskt drag, att den till en början liberalare synen på litteraturproduktion bara var ett sätt att vinna popularitet. A.U. Gabanyi menar att Ceaușescus dogmatiska kulturpolitik egentligen kunde skönjas redan i det vid en första anblick liberala talet till kulturrepresentanterna den 19 maj 1965. "I bisatserna, som till synes var mindre viktiga", konstaterar Gabanyi i sin diskursanalys av talet, "tog Ceaușescu bort de eftergifter som han gav i huvudsatserna, eller så använde han sig av vaga, tvetydiga termer som banade vägen för framtida tolkningar" (Gabanyi, 2001: 136, min översättning). Exempelvis sade Ceaușescu att "ingen kan tvingas till att skriva, måla eller komponera på ett visst sätt", för att genast lägga till "men visst kan vi begära att konstskaparna alltid ska uttrycka vår verklighet och livets sanning, att de ska tjäna det folk de tillhör" (se dagstidningen *Scinteia*, 20 maj 1965, min översättning). Likaså undvek Ceaușescu att i detta tidiga skede nämna det laddade begreppet "socialistisk realism", för att i slutet av talet ändå förorda en typ av konst som klart påminner om det som socialistisk realism står för, nämligen en konst med en funktion att uppfostra, en "realistisk konst" fylld av "optimism" och "livsstyrka" (citerat i Gabanyi, 2001: 137, min översättning). Han tog även ställning mot stereotypiska uttryckssätt som "hindrar skaparglädjen" och "minskar propagandans förmåga att övertyga", men inte utan att efteråt precisera att "detta främjande av skaparglädjen inte får leda till överdrivna formalistiska förvrängningar" (citerat i Gabanyi, 2001, s. 154, min översättning).

I sin analys bekräftar M.R. Mocanu hypotesen om en kontinuitet i Ceașescus dogmatiska kulturpolitik då han konstaterar att vad denne egentligen eftersträvade år 1965 var att få författarna att tjäna den socialistiska saken av en nationalistisk rumänsk typ i utbyte mot en lite större uttrycksfrihet (Mocanu, 2003: XIV). Vissa av Ceașescus uttalanden lite senare styrker denna slutsats. Exempelvis uttryckte han under partiets nationella konferens i december 1967 målsättningen att kommunistpartiet skulle få större kontroll över ideologiska och kulturella aktiviteter i landet (se dagstidningen *Scînteia*, 7 december 1967). Inte heller hade censuren släppt helt, något som tydligt framgår av de protokoll från censurmyndighetens arkiv som M. R. Mocanu publicerade 2003. Ett intressant censurfall ägde exempelvis rum i samband med franske presidenten Charles de Gaulles besök i Rumänien i juni 1968. Trots att besöket var ett inslag i det som verkade vara en öppnare politik så censurerades vissa citat av de Gaulle som tidskriften *Gazeta literară nr 20* hade tänkt publicera (Mocanu, 2003: 242).

Emellertid går det inte att förneka att censuren blev uppenbart mindre rigid i och med Ceașescus övertagande av makten, och att helt nya typer av litteratur som tidigare varit otänkbara gavs ut. Fler och fler författare vågade trotsa den socialistisk-realistiska modellen och gick så långt som till att ge ut anti-realistiska verk. Värda att nämnas är Ștefan Bănulescu, Nicolae Breban, Marin Sorescu, Cezar Petrescu samt en litterär grupp, "onirikerna" med Dumitru Țepeneag och Leonid Dimov som främsta representanter, som i sina böcker försökte skapa en värld som följde drömmens struktur. Det går överhuvudtaget inte att bortse ifrån att åren efter 1965 präglades av en allmänt liberalare attityd gentemot författare och andra kulturarbetare, ett avståndstagande från den tidigare litteraturpolitiken som bäst kan beskrivas med Anneli Ute Gabanyis ord: "primitiv materialism, vulgärt sociologiskt perspektiv, förkastelse av traditionella värden, reducering av konst till en enkelt kulturell uttrycksform [...] och en förkastelse av elitistisk kultur till förmån för amatörkonst" (Gabanyi, 2001: 38, min översättning). Det är ett avståndstagande från den marxist-leninistiska socialistiska realismen som alltför länge och alltför brutalt hade påtvingats författarna (se exempelvis Segel, 2008: 39).

Sett ur detta perspektiv kan det vara förvånande att konstatera att Ceașescu plötsligt ändrade sin ståndpunkt år 1971. Den 6 juli det året gav han nämligen startskottet för det som kom att kallas "den lilla kulturrevolutionen", med hänvisning till Maos kulturrevolution i Kina. Enligt ett beslut från kommunistiska partiets centralkommitté publicerades 17 teser, vars kontenta var att den politiska och ideologiska uppfostran av alla medborgarna skulle förbättras (Caravia, 2000: 33). Man tryckte på att det fortfarande fanns "vissa brister och luckor, som man absolut måste eliminera för att vårt samhälle ska utvecklas vidare i socialistisk riktning" (dagstidningen *Scînteia*, 7 juli 1971, min översättning).

Emellertid var denna understrykning av den ideologiska aspekten, som

vi redan poängterat, inte något nytt. Det som är nytt är den nya, aggressivare tonen i dessa teser. I sina memoarer skriver den rumänska författaren och litteraturkritikern Monica Lovinescu att denna kursändring innebar en återstalinisering av det rumänska kulturlivet, "ett manifest mot de intellektuellas liberalisering och yrkeskompetens" (Lovinescu, 1990: 510, min översättning). Detta märks tydligt i en formulering som: "Därför kommer man att stärka partiets kontroll och ledning av aktiviteter som berör politisk uppfostran, främjande av vårt partis ideologi bland massorna, av vårt partis marxist-leninistiska politik, i syfte att öka kampviljan mot den borgerliga ideologins influenser och mot tillbakablickande attityder som är främmande för den kommunistiska etikens principer och för vårt partis anda" (dagstidningen *Scînteia*, 7 juli 1971, min översättning). Och orden följdes av handling: kontrollen stärktes genom att man samma år inrättade *kommittén för ideologisk propaganda*, en ny och hårdare censurmyndighet som skulle vara verksam till 1977.

Dagens statsvetare är inte överens om anledningarna till denna kursändring i Ceaușescus tillämpning av sin kulturpolitik. Det som verkar ha blivit alltmer accepterat är att det inte är så enkelt som att denna nya politik var resultatet av Ceaușescus statsbesök i Kina och Nordkorea det året. Som F. Constantiniu konstaterar har det alltför länge tagits för givet att Ceaușescu bara kopierat Maos kulturella revolution rakt av, endast på basis av att ett besök som genomfördes till dessa länder precis före de 17 tesernas publicering (Constantiniu, 1999: 480). Som vi nämnde ovan hade Ceaușescu förmodligen lagt kursen för sin kulturpolitik redan 1965, och de eftergifter han hade gett författarna fram till 1971 var endast ett sätt att vinna popularitet. Tjeckoslovakienkrisen var förmodligen den viktigaste enskilda faktor som gjorde att denna kulturevolution inte inleddes tidigare.

Constantiniu försöker gräva vidare i det som orsakat denna kulturevolution (Constantiniu, 1999: 480-482). En yttre orsak kan ha varit att Ceaușescu ville visa sig lydigare mot Sovjet, för att dämpa den öppna kris som hade uppstått, genom att inta en hårdare attityd gentemot det rumänska folket. Men åtminstone två andra orsaker kan ha varit minst lika viktiga. Först och främst tror Constantiniu att Ceaușescu ändå blev inspirerad av sitt besök i Kina, men inte till en striktare ideologisk kontroll så mycket som till en personkult som kom att utvecklas till groteska former, framför allt under 1980-talet, och som jag återkommer till nedan. Dessutom kan syftet även ha varit att indoktrinera den nya arbetarklass som bestod av jordbruksarbetare som flyttat till staden, och som behövde en ideologisk uppfostran av kommunistisk modell. Det skulle förklara syftet med att understryka litteraturens och kulturens roll som politisk-ideologisk fostrare.

Relationen till författare – förtryck eller manipulation?

Det är viktigt att påpeka att trots den hårda tonen i teserna och trots den återstalinisering som Lovinescu såg i denna politik så använde sig Ceaușescu sällan av samma strategi som de våldsamma förföljelserna under 1950-talet. Dissidenter fängslades exempelvis sällan, i enlighet med den politik som inleddes i slutet av föregångarens regeringstid. De hade exempelvis befriat alla rumänska politiska fångar år 1964 (Constantiniu, 1999: 466). Ceaușescu använde sig istället av en manipulativ strategi, något som framgår tydligt i hans samtal med de författare som protesterade ljudligast mot hans kulturella revolution. I en analys av dessa samtal konstaterar L. Malița att det var just genom att ge dissidenterna möjlighet till ett samtal som han kunde ta bort den subversiva udden i deras revolt, genom en psykologisk nötning, samtidigt som han utåt gav ett intryck av samförstånd mellan ledning och intellektuella (Malița, 2007: 6-7). Manipulationen gick ibland så långt att Ceaușescu erbjöd de mest kända olik-tänkarna viktiga positioner i systemet för att tämja dem. Det var exempelvis vad som hände Petru Popescu, som i slutet på 60-talet hade blivit älskad av ungdomarna för sina frispråkiga romaner. I sin nyutkomna autofiktiva *Supleantul* berättar Popescu hur Ceaușescu, via sin dotter Zoia och genom att låta Popescu följa med på en officiell resa till Sydamerika, förmår honom att försvara den kulturella revolutionen inför ungdomarna (Popescu, 2009: 88-89).

Även om oliktankande författare sällan fängslades under Ceaușescu regim finns det undantag som bör nämnas. Paul Goma fängslades efter att ha publicerat romanerna *Ostinato* (1971) och *Ușa* (1972) på ett förlag i Tyskland, men släpptes efter påtryckningar från utlandet (Segel, 2008: 145-146). Ceaușescu föredrog att tvinga Goma att utvandra, år 1977, eftersom han brydde sig om Västvärldens anseende. Ett annat exempel på förtrycksformer är det som drabbade Nicu-Aurelian Steinhardt (1912-1989), vars dagbok *Jurnalul fericirii*, som handlar om åren mellan 1958 och 1964 som han tillbringade i de rumänska fängslägren Gherla, Jilava och Aiud, inte publicerades förrän 1991, dvs. tjugo år efter de första publiceringsförsöken, och valdes till årets bok i Rumänien 1992. Steinhardts första manus konfiskerades av rumänska säkerhetspolisen Securitate i början av 1970-talet (Segel, 2008: 149). Emellertid fängslades Steinhardt aldrig under Ceaușescus regeringstid. Förföljelsen handlade mer om ett sätt att omöjliggöra publicering och att tvinga författaren till tystnad eller exil. Steinhardt lämnade inte Rumänien utan blev munk och drog sig undan all litterär verksamhet fram till sin död (Segel, 2008: 150).

Det är svårt att förstå denna pendling mellan förtryck och manipulation i Ceaușescus behandling av författarna. Det är förmodligen en strategi som präglade Ceaușescus hela politiska gärning, och som kan ha sin förklaring i hans personlighet. En faktor som statsvetenskapliga analytiker emellertid är överens om är att Ceaușescu brydde sig om sitt anseende i Väst, och ville därför undvika

de mest brutala förtrycksmetoderna (se Gabanyi, 2000 och Cioroianu, 2005). Den uppskattning han uppnådde i den demokratiska delen av världen genom sin vägran att delta i invasionen av Tjeckoslovakien bidrog till att han uppfattades som den humanare av ledarna bortom järnridån. Många politiska ledare i Väst prisade Ceaușescu öppet för den demokratiska politik han verkade föra, och valde att ignorera de signaler på förtäckt förtryck som sipprade ut från Rumänien.

Antisovjetism, patriotism och personkult

Det som bättre än begreppet återstalinisering beskriver Ceaușescus dogmatiska kulturpolitik från och med 1971 är det motsatta: hans hårdnackade antisovjetiska hållning, som började ta alltmer nationalistiska former. Man skulle visserligen kunna hävda att den nationalistiska aspekten är viktig i all östeuropeisk litteratur. Litteraturkritikern Péter Krasztev konstaterar exempelvis att de första modernisterna i Öst önskade att den individuella frigörelsen skulle ske samtidigt som den nationella: "the search for the individual redemption went hand in hand with national and communal redemption" (Krasztev, 2007: 882). I Rumänien var detta väldigt tydligt även hos en estet som Titu Maiorescu, som under slutet av 1800-talet försökte förena *l'art pour l'art*-praktiken med nationalistiska ideologier (Krasztev, 2007: 881). Emellertid ledde det kommunistiska övertagandet år 1947 i Rumänien till att de nationella särdragen tonades ner till förmån för en sovjetisering, där de olika nationella litteraturerna smälte samman i den socialistiska realistiska mallen. Hur kan man förklara att Ceaușescu, trots den marxism-leninism han alltid hävdade var hans ledstjärna, valde att främja vissa former av litteratur som låg långt ifrån den socialistiska realismen?

Återigen kan den antisovjetiska hållningen bidra till en förklaring. Kort före Ceaușescus övertagande av makten formulerades nämligen en självständigare rumänsk kulturpolitik. I akt 20/1963 i arkivet för kommunistiska partiets centralkommitté kan man läsa att man vid stormötet den 3-8 mars 1963 väldigt tydligt uttrycker behovet av att anpassa marxism-leninismen till den rumänska verkligheten. Man anser inte längre att ett för snävt nationellt perspektiv är ett hinder för en kulturell utveckling (M. R. Mocanu, 2003: XIII). Vid det rumänska kommunistpartiets nionde kongress, 1 juli 1965, främjar Ceaușescu ännu tydligare en kommunism av nationell typ, vilket då entusiasmerar deltagarna. I den redan nämnda självbiografiska romanen *Ianus* minns Eugen Barbu hur denna nya ideologi togs emot: "Vi hade tröttnat på snack, broderskap, kramar, integrationer och samarbeten, vi ville faktiskt leva som vi ville, dåligt, eländigt, men utan att någon annan bestämde över oss" (Barbu, 2003:13, min översättning).

Från och med 1971 tryckte Ceaușescu allt mer på behovet av en patriotisk litteratur. Redan i februari det året, alltså fem månader innan de 17 teserna som kom att kallas starten för "den lilla kulturevolutionen" publicerades, uttryckte

han sitt stöd för den patriotiska poesin: "Vi hör ibland att den patriotiska poesin är föråldrad, att den hör ihop med Vasile Alecsandris epok [...]. Är det verkligen så, kamrater, att Alecsandri är föråldrad? Är verkligen de författare som genom sitt arbete bidragit till vår nations utveckling föråldrade?" (*Contemporanul*, 1971: 1, min översättning). Dessutom uttrycker Ceașescu allt oftare sin önskan att rumänsk historia ska bli ett viktigare motiv i skönlitteraturen. Historikern A. Cioroianu (Cioroianu, 2005: 95) analyserar hur den rumänska historien på det sättet blir ett propagandaverktyg, som huvudsakligen används till att legitimera presidentens maktposition. Genom att lyfta fram ett antal rumänska historiska personligheter som kämpat mot utländska inkräktare understryks Ceașescus olydnad mot Sovjet och hans roll i bevarandet av en rumänsk identitet. Framför allt rumänsk film, konstaterar Cioroianu, men även rumänsk litteratur, producerar ett stort antal exempel på episka verk "som alla är variationer på ett och samma tema: en tidlös ledare, som ofta är plågsamt lik Ceașescu själv" (Cioroianu, 2005: 97, min översättning).

Ett av de mest överdrivna resultaten av den nya nationalistiska inriktningen i litteratur och kultur blev den så kallade "protokronismen". Det handlar om en kontroversiell tes, formulerad av litteraturkritikern Edgar Papu först i en artikel från 1974 och sedan i en bok från 1977 (Papu, 1977), om att rumänsk litteratur varit föregångare till vissa litterära rörelser, som till exempel barocken, romantiken och existentialismen. Det är till och med så, anser Papu, att protokronismen är det som karakteriserar rumänsk litteratur i allmänhet i ett internationellt sammanhang. Sådana tankar ledde till att fler och fler kritiker och författare argumenterade för den rumänska kulturens överlägsenhet genom att förkasta begreppet "synkronism", som enligt en tidigare litteraturhistoriker, Eugen Lovinescu, betecknade en rumänsk egenskap att alltid komma på efterkälken när det gäller litterära innovationer (jfr Tomiță, 2007). Onekligen fick sådana tänkare legitimitet av Ceașescus uppmuntran att omvärdera och omtolka rumänsk historia samt använda den alltmer och på ett alltmer patriotiskt sätt i litterära sammanhang.

Den mest iögonenfallande formen av nationalistisk litteratur som utvecklades under Ceașescus regeringstid var emellertid den som var kopplad till hans egen person. På ett sätt som tveklöst påverkades av den kinesiska och nordkoreanska modellen uppstod nämligen en personkult kring Rumäniens diktator som lämnade många avtryck i den rumänska litteraturen efter mitten av 1970-talet. A. Cioroianus historik av detta fenomen är en intressant men skrämmande läsning. Genom att följa de publikationer som kom ut i samband med Ceașescus födelsedag, den 26 januari, visar Cioroianu på en snabb utveckling av personkulten. De sex första åren tog ingen notis om ledarens födelsedag, inte ens i kommunistpartiets främsta dagstidning, *Scinteia*. År 1973 däremot, ett och ett halvt år efter den lilla kulturrevolutionen, uppmärksammades Ceașescus 55-årsdag på ett sätt som "vida överskrider den marxistiska enkelheten och

uppnår mytologiska dimensioner”, med Cioroianus ord (Cioroianu, 2005: 231, min översättning). Inte bara *Scînteia*, utan alla dagstidningar ägnade flera sidor åt att hylla Rumäniens ledare. En hel volym med hyllningar från de främsta författarna gavs ut samma år, och den fick flera uppföljare från 1978 och framåt under hela 1980-talet. I alla dessa hyllningar förkroppsligar Ceaușescu landet Rumänien och det rumänska kommunistpartiet (Cioroianu, 2005: 237), samtidigt som han likställs med de mest berömda kungarna i den rumänska historien.

Antirealismen som potentiell fiende

Dessa panegyriska verk kan knappast anses tillhöra någon realistisk genre, och den historia som Ceaușescu vill att författarna ska skildra överensstämmer knappast med verkligheten, utan ligger mycket närmare mytens genre. Detta innebär ingalunda att Ceaușescu förordade en icke-realistisk litteratur i allmänhet. Tvärtom så kritiserar han ideligen alla former av avvikelser från realismens normer, utom just i personhyllningarnas fall. De antirealistiska och oniriska litteraturgrupperingarna som jag redan nämnt blev föremål för den hårdaste kritiken (Malița, 2007: 51), och den socialistiska realismen hyllades mycket öppnare i mötena med författarna efter 1974. Överhuvudtaget framträder en aversion mot alla formella experiment och mot modernismen överhuvudtaget i Ceaușescus tal till författarna (Malița, 2007: 36).

En möjlig orsak till denna motvilja är att Ceaușescu fruktar att en komplicerad form kan dölja ett budskap som undgår honom. Det tror L. Malița, som påstår att ”Ceaușescu anar den subversiva kraft som finns i dessa skrifers mångtydighet” (Malița, 2007: 38, min översättning). Således visar sig Ceaușescu vara lika skarpsinnig som litteraturhistorikern H.B. Segel när denne konstaterar följande om vissa östeuropeiska författare från efterkrigstiden: ”The writers’ stratagems generally involved the subterfuge of the absurd and the distortions of the grotesque. By transforming the everyday into the implausible and the surreal, the elements of truth concealed beneath the cloak of absurdity, could be made so much more difficult to discern. Distorting reality through the caricatures of the grotesque operated in a similar way” (Segel, 2008: 68).

Påståendena ovan bekräftas av en läsning av censurens protokoll, där man ibland nämner anledningarna varför icke-realistiska former stryks. Således uttrycker censorn följande beträffande George Bălăiță:s novell ”Palladion” från samlingen *Conversând despre Ionescu* 1966: ”På grund av den ständiga interferensen mellan det verkliga, det absurda och författarens egna kommentarer skapas förvirrande situationer, vilket leder till att texten kan tolkas på ett felaktigt politiskt sätt” (Mocanu, 2003: 174, min översättning.).

Ett exempel på vad som kunde ske när garden sänktes i sådana sammanhang är filmen *Glissando*, regisserad 1982 av Mircea Danieluc. Enligt filmkritikern Mircea Dumitrescu är filmen en allegori över den rumänska totalitarismen. Filmens utspelar sig nämligen i en byggnad som på grund av sin tvetydighet kan uppfattas som en symbol för Ceaușescuregimen: "an ambiguous building, a mix of bath, gambling joint, interrogatory room, torture room, concert hall, library, hospice, garrison house ... a vast multifunctional construction" (citerat i Preda, 2009: 291).

Kulturpolitikern Dumitru Popescu, som i egenskap av sekreterare i kommunistpartiets centralkommitté ansvarade för censuren, skrev i sina memoarer om hur paret Ceaușescu gick tillväga när Popescu själv inte vågade fatta ett slutgiltigt beslut beträffande filmen *Glissando*, som till formen verkade ogenomtränglig. "De pratade länge och gav, överraskande nog, grönt ljus åt filmen på Elenas förslag. Enligt informationer jag fått resonerade hon på följande sätt: 'Jag vet inte vad Danieluc ville säga, kanske kritiserar han något (detta hade säkert någon antytt åt henne), men man fattar ingenting. Och om inte vi fattar, hur ska då publiken fatta?' " (Popescu, 2006: 125, min översättning). På det sättet lyckades ett av de mest regimkritiska verken visas på biograferna i Rumänien. Visserligen lockade filmen inte någon större publik, men den skapade rykten som ledde till att den relativt kort efter premiären fick plockas bort från repertoaren (Preda, 2009: 290).

*

I denna artikel har jag analyserat hur Ceaușescus behandlade litteraturen under åren 1965 och 1989, då han hade makten i Rumänien. Genom att ta hänsyn till den historiska social-politiska kontexten har jag försökt att hitta en förklaring till den hårda styrning som litteraturen blev föremål för framför allt efter 1974, då de 17 teser som kom att stå till grund för den så kallade lilla revolutionen började tillämpas officiellt. En närmare läsning av Ceaușescus första uttalanden i kulturfrågor visar att den dogmatism som präglade hans litteraturpolitik efter 1974 kunde skönjas redan i samband med att han tillträdde som landets ledare. Jag har visat att den liberalisering som skedde i rumänsk litteraturproduktion under åren 1965 och 1971 kan ha två förklaringar: att litteraturen var ett verktyg i den antisovjetiska kamp som blev Ceaușescus signum, och att han ville få författarna på sin sida i sitt försök att befästa sin politiska makt. En noggrann läsning av protokollen från de möten där Ceaușescu försökte övertyga författarna om behovet av att implementera de 17 teserna visar att författarna som grupp var en svår nöt att knäcka för den rumänske ledaren, som behövde använda sig av sina manipulatoriska talanger för att till slut få sin vilja igenom. Visserligen följde den litteratur som producerades efter 1971 i Rumänien allt närmare Ceaușescus normer, men till och med under det hårt styrda 1980-talet

kan man hitta exempel på verk som genom formella innovationer och tvetydigheter kunde kritisera den politiska ledningen.

Förhoppningsvis har denna korta genomgång gett en överblick över hur litteratur och kultur allmänt kan användas i politiska syften i ett totalitärt land. Det skulle behövas ett mycket mer omfattande arbete för att bättre analysera effekterna av denna ödesdigra kulturpolitik, som ledde till att det mesta av litteraturproduktionen i slutet av Ceaușescus regim hade förlamats på grund av den hårda censurprocess som tillämpades för att ett verk överhuvudtaget skulle få publiceras. Som vi sett, lyckades man emellertid publicera till och med under de år av hårdast styrning vissa verk som trotsade de rigida socialistisk-realistiska och nationalistisk-patriotiska regler som gällde. Detta visar att det faktiskt var svårt att fullständigt kuva litteraturens subversiva potential. Författarna lyckades hitta olika sätt att kringgå censuren och nå fram till en befolkning som hade genomskådat den officiella litteraturens brister. Dessutom konstaterar allt fler bedömare att den lilla kulturrevolution som Ceaușescu startade år 1971 förmodligen var den största enskilda anledningen till hans slutliga fall. Det rumänska folket hade nämligen lättare klarat av vardagslivet under kommunismen om man hade haft en ventil i form av en okuvad, frispråkig litteratur som inte bara hyllade landets ledare. Den rumänska statsvetaren Caterina Preda anser exempelvis att konst och litteratur under ett antal år i slutet på 1960-talet erbjöd möjligheten för det rumänska folket att hitta en tillflykt från den kvävande offentliga sfären (Preda, 2009: 22). Att ideologiskt fostra människor genom att detaljstyra deras läsning var ett ödesdigert intrång i den privata sfären som fick bågaren att fyllas över.

Referenser

- Arnald, Jan, 2011. "Intervju med Mircea Cărtărescu", *Dagens Nyheter*, 27 november 2011, Kultur, s. 10-11.
- Barbu, Eugen, 2003. *Ianus*. Bukarest: Editura Gramar.
- Cioroianu, Adrian, 2005. *Ce Ceaușescu qui hante les Roumains. Le mythe, les représentations et le culte du Dirigeant dans la Roumanie communiste*. Bukarest: Curtea Veche Publishing.
- Caravia, Paul, 2000. *Gândirea interzisă scrieri cenzurate. România 1945-1989*. Bukarest: Editura Enciclopedică.
- Constantiniu, Florin, 1999. *O istorie sinceră a poporului român*. Bukarest: Univers enciclopedic.
- Contemporanul*, 1971. Tidskrift om litteratur, 12 februari 1971, nr 7 (1266).
- Eduard, Sebastian S, 2001. "Blonda, chiorul și piticul se joacă pe scenă, la Cotroceni", *Jurnalul.ro*, 20 maj 2011, tillgänglig på <<http://www.jurnalul.ro/special/blonda-chiorul-si-piticul-se-joaca-pe-scena-la-cotroceni-578617.htm>>.
- Gabanyi, Anneli Ute, 2000. *The Ceaușescu Cult*. Bukarest: The Romanian Cultural Foundation Publishing House.
- Gabanyi, Anneli Ute, 2001. *Literatura și politica în România după 1945*. Bukarest: Editura Fundației Culturale Române (översättning från tyska, först publicerad 1975, R. Oldenbourg Verlag München).
- Gadamer, Hans-Georg, 1993. *Truth and Method*. 2nd rev. London: Continuum.
- Hake, Sabine, 2008. *German National Cinema*. Second edition. New York & London: Routledge.
- Ionescu, Ghiță, 1994. *Comunismul în România*. Bukarest: Litera.
- Krasztev, Péter, 2007. "Central and Eastern European Symbolist Literature and Its Projects", i Eysteinnsson, Astradur & Liska, Vivian (red), *Modernism*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, s. 879-891.
- Lovinescu, Monica, 1990. *Unde scurte. Jurnal indirect*. I. Bukarest: Humanitas.
- Malița, Liviu, 2007. *Ceașescu, critic literar*. Bukarest: Editura Vremea.
- Mocanu, Marin Radu, 2003. *Literatura română și cenzura comunistă*. Bukarest: Albatros.
- Możejko, Edward, 2007. "Russian Modernism", i Eysteinnsson, Astradur & Liska, Vivian (red), *Modernism*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, s. 891-909.
- Ōe, Kenzaburo, 1997. *Hiroshima Notes*. New York and London: Grove Press.
- Papu, Edgar, 1977. *Din clasicii noștri. Contribuții la ideea unui protocronism românesc*. Bukarest: Editura Eminescu.
- Popescu, Dumitru, 2006. *Cronos autodevorându-se: Angoasa putrefacției. Memorii IV*. Bukarest: Curtea Veche Publishing.
- Popescu, Petru, 2009. *Supleantul*. Bukarest: Curtea Veche Publishing, Editura Jurnalul.
- Preda, Caterina, 2009. *Dictators and Dictatorships: Artistic Expressions of the Political in Romania and Chile (1970s-1989). No pasó nada...?. Boca Raton, Florida: Dissertation.com*.
- Racheleanu, Oana, 2011. "Cenzură în teatru: Comedia *Blonda, chiorul și piticul*, interzisă pe Magheru", *Adevărul*, 20 maj 2011, tillgänglig på <http://www.adevarul.ro/cultura/Cenzura-Comedia-Blonda-interzisa-Magheru_o_484151586.html>.
- Sebald, Winfried Georg, 2011. "Luftkrieg och litteratur", i *Dikt, prosa, ess.*, Panache, Albert Bonniers Förlag, s. 1005-1082. Översättning av Ulrika Wallenström.
- Segel, Harold B., 2008. *The Columbia Literary History of Eastern Europe since 1945*. New York: Columbia University Press.
- Tomiță, Alexandra, 2007. *O istorie "glorioasă". Dosarul protocronismului românesc*. Bukarest: Editura Cartea Românească.
- Trotsky, Leo, 1969. *Litteratur och revolution*. Malmö: Partisan.

Att komma ut som människa

Om politikernas läsningar av Gunnar Ekelöf under valhösten 2010

Peter Henning

Rather human than politician? Appropriations of Gunnar Ekelöf during the Swedish general election of 2010

In the extensive media coverage of the general election in 2010, one feature made a particularly lasting impression. Swedish Radio invited seven prominent members of parliament, each prompted to read and reflect upon modernist Gunnar Ekelöf's 1941 poem "En värld är varje människa". In an attempt to examine a key aspect of the mutual relation between literature and politics, this article analyses the show and its reception in media, identifying the dichotomization of politics and literature as a central characteristic. Literature – both from a consumer's and a producer's perspective – is depicted as independent from, and in every way contrasting, everyday political life. I will thus argue that while Ekelöf isn't appropriated ideologically in a traditional manner, e.g. using his poems to support a political argument, he (and literature in general) becomes a means to step out of an official position, instead assuming the role of a fellow man. This should in turn be understood as a claim for political legitimacy stemming from the 1800th century European reinterpretation of public relations in intimate terms.

”– Det var inte den lättaste dikten att läsa och analysera. Men jag tycker om poesi för att den är komprimerad, för att den lär en något om livet” (Ullgren 2010: 42).

Den 6 september 2010 intervjuades den dåvarande äldre- och folkhälso- ministern Maria Larsson (kd) av *Dagens Nyheter*. Detta föranleddes av hennes medverkan i *Toppolitiker läser dikt*, en specialupplaga av Sveriges Radios *Biblioteket* som sändes samma dag. Programmet stod ut som ett av de mer originella inslagen i radions bevakning av det antågande riksdagsvalet: sex framträdande namn i det politiska etablissemanget hade bjudits in för att var för sig diskutera Gunnar Ekelöfs ”En värld är varje människa”, en dikt hämtad ur samlingen *Färjesång* från 1941. I programmet medverkade förutom kristdemokraternas representant även miljöpartiets språkrör Peter Eriksson, kultur- och idrottsminister Lena Adelsohn Liljeroth (m), miljöminister Andreas Carlgren (c), folkpartiets partisekreterare Erik Ullenhag, socialdemokraternas partiordförande Mona Sahlin samt vänsterpartiets ledare Lars Ohly.

Peter Henning är doktorand i litteraturvetenskap vid Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
E-post: peter.henning@litt.lu.se

Till det intressanta med *Toppolitiker läser dikt* hör dess något oklara genre-tillhörighet: är det en diskussion om poesi, en presentation av riksdagspartiernas kulturpolitik eller rent av en sorts personvalskampanj? I koncentrerad form aktualiseras här frågan om litteraturens och politikens inbördes relationer, och i det följande kommer jag närmare att undersöka detta förhållande såsom det yttrar sig i de medverkande politikernas agerande och i pressens reception av programmet. Studiens tillvägagångssätt är alltså att betrakta som diskursanalytiskt i meningen att mitt primärmaterial består av språkliga utsagor vilka antas eka, och i sin tur cementera, vissa föreställningar om verklighetens beskaffenhet. Dock är de omständigheter och förutsättningar som inramar radiohändelsen lika viktiga för undersökningen. Utmärkande för sändningen är att den rör sig i gränslandet mellan det informella och det representativa, och för att förstå politikernas agerande i detta sammanhang krävs därför också att situationen tolkas mot bakgrund av den politiska offentlighetens historiska utveckling.

Men låt oss nu återvända till Maria Larsson. Med anledning av *Toppolitiker läser dikt* undrar DN:s Malin Ullgren hur ”mycket Verklighetens folk” Gunnar Ekelöf egentligen är. Det vill säga: hur kan man läsa den av smakdomarna upphöjde Ekelöf och samtidigt propagera för den folkliga kulturens revansch? Den av kd varumärkesskyddade termen ”verklighetens folk” åsyftar enligt partiets hemsida de människor ”[s]om tycker det är okej med familj, att arbeta, ta semester, ha fredagsmys och titta på ’Så ska det låta’ på TV.” Att lyfta fram denna grupp är i sin tur en markering gentemot den politiska och kulturella elit som man menar har ”förbehållit sig rätten att diktera villkoren för hur människor ska leva sina liv” (Kristdemokraterna, 2009). Kärnfamiljsideal, lättsam TV-underhållning och borgerlig individualism rimmar dock på flera sätt illa med Ekelöfs intelligensaristokratiska hållning och hans status som modernistisk portalgestalt.¹ Likväl menar jag att det spänningsförhållande som Ullgren sätter fingret på har mindre att göra med ett specifikt förhållningsätt till Ekelöf än om en inställning till litteraturen i vidare mening – något som jag nu ska gå närmare in på.

I intervjun med Larsson finner vi en rad referenser till litteratur och kultur vars symboliska status och konnotationer delvis tycks kontrastera varandra. Larsson säger sig till exempel gilla både jazz och dansband, och anger vidare att hon gärna läser dikter av Tomas Tranströmer, Karin Boye och Bo Bergman. ”Just nu”, påpekar hon sedan, ”läser jag franska Anna Gavalda *En dag till skänks*” (Ullgren, 2010: 42). Den finkulturella klangen i de övriga namnen står i bjärt kontrast till Gavalda bästsäljar-image. Hennes bok, en småfilosofisk

1 Lika främmande ter sig förvisso Ekelöf inom ramarna för till exempel den socialdemokratiska politiken; hans kritiska inställning till folkhemmet och den påstått konformistiska välfärdsstaten är i själva verket väl dokumenterad (se t.ex. Andersson, 2004). En sammanfattande redogörelse för Ekelöfs (ambivalenta) politiska hållning med vidare referenser återfinns i Conrad Thing (2011: 131–145) samt Åström (1998: 73–79).

fransk feelgood-roman, har bara en dryg vecka tidigare blivit föremål för en syrlig anmälan av *DN*-medarbetaren Maria Schottenius (2010: 84): "Man associerar till en ungdomsbok: 'Vi Fem på nya äventyr' i trettioårsåldern. Eller en ungdomsfilm full av impulsivitet. Hahaha, nu drar vi. [...] Men som vanligt är den här sortens upptåg lite roligare för dem som är med än för oss som tittar på." Att Larsson underförstått jämför författarskapen kan förstås som en markering gentemot storstadspressens snobbism i enlighet med verklighetens folk-konceptet: "Vi [kristdemokraterna] är ute efter att kritisera kultursidor-*nas* analyser av världen, när de påstår att en sak ska gälla för alla" (Ullgren, 2010: 42). Larssons pluralistiska hållning handlar emellertid mindre om den kristdemokratiska kulturpolitiken än om ett mer generellt motsatsförhållande som upprättas mellan politik och litteratur; en dikotomi som också kommer till uttryck hos merparten av radioprogrammets gäster. Samma idé återfinns även i intervjun. "Det gäller nog för många politiker att de inte är kulturkonsumenter i den utsträckning de skulle vilja, för att de inte hinner. Men jag behöver något som bryter av kanslivenskan", understryker Larsson (Ullgren, 2010: 42). Citatet ger vid handen att politiken och litteraturen föreställs existera och verka i två autonoma samhällsliga sfärer. Litteraturen – och det spelar här mindre roll om det rör sig om Anna Gavalda eller Gunnar Ekelöf – tillskrivs rollen av ett humanistiskt bränsle, en injektion av fantasi och vitalitet i den stelbenta byråkratiska vardagen. Som Larsson påtalar är också litteraturen avhängig konsumentens fria tid – något som placerar den, och definierar den utifrån dess hemhörighet i, privatlivets sfär.

Betraktat utifrån detta perspektiv står det klart att den speciella relation mellan politik och litteratur som etableras i intervjun inte främst är av partipolitiskt slag, och därmed också svårare att fixera i ideologiskt avseende. Snarare handlar det om hur det politiska livet som sådant ska definieras i förhållande till litteraturen – något som i sin tur medför att vi måste förhålla oss till litteraturens roll i politiken på ett nytt sätt. Som intervjun med Larsson exemplifierar har det blivit allt svårare att sätta likhetstecken mellan ideologiska och kulturella preferenser, och inte heller är beläsenhet längre att betrakta främst som en potentiell retorisk arsenal i det politiska spelet.² Snarare framstår litteraturen här som ett sätt att manövrera mellan en privat och en officiell roll, en mellanrumsposition som dock i sig bär på en stark politisk laddning. Om Larsson i intervjun är mån om att betona det politiska livets negativa sidor till förmån för litteraturens uppfriskande kraft så gör hon det alltjämt från en utsäggelseposition, det vill säga *DN*:s kultursidor, som i allra högsta grad är en del av den offentliga politiska scenen. Som vi nu ska se är detta en dubbelhet som är bestämmande också för *Toppolitiker läser dikt* i stort.

2 Olof Palme utgör ett bra exempel på detta förhållande till litteraturen. Se t.ex. Berggren (2010: 277 ff.).

Det personliga samtalets scen

Toppolitiker läser dikt ingick i den breda satsning på kulturpolitisk bevakning som Sveriges radio genomförde inför 2010 års riksdagsval. Under rubriken "kulturens roll i valdebatten" samsades radiodebatter av mer traditionellt snitt med temaprogram såsom *Partipolitiken och musiken* och *Vad skiljer högerkultur från vänsterkultur?*³ Ett underförstått mål var att sätta den marginaliserade "kulturfrågan" på agendan, och även om detta aldrig realiserades så bidrog september månads kulturradio till att i ovanligt hög utsträckning belysa politikens och kulturens inbördes relationer.⁴

Genom sitt avslappnade tonläge upprättade dock *Toppolitiker läser dikt* ett märkbart avstånd från de uppskruvade stämningar som tenderar att prägla debatter och politikerutfrågningar. Pressens bemötande av programmet var också entydigt positivt: "I veckan skar ett radioprogram rakt igenom den larmande valrörelsen, fick tramset i elfte timmen att lösas upp som en septemberdimma i gryningen och bjöd frid över politikerföraktet", konstaterade Gunnar Bergdahl med lyrisk schvung (2010: 3). *Kommunalarbetarens* chefredaktör Liv Beckström instämde i en krönika: "I går uppstod en [...] magisk stund i radion när sju politiker i maktens topp pratade personligt utifrån en dikt av Gunnar Ekelöf" (2010). *Aftonbladets* Jenny Tunedal gick i sin tur så långt som att påstå att kulturradios Marie Lundström hade lyckats göra "den hittills finaste och mest originella valbevakningen" (2010: 5).

Som Bergdahls intervju med Lundström avslöjar spelades *Toppolitiker läser dikt* in redan under våren 2010 – det vill säga en bra bit "innan valrörelsens malströmmar gjorde alla politikernas almanackor fulltecknade" (Bergdahl, 2010: 3). Man kan visserligen anta att färre av makthavarna hade accepterat inbjudan längre fram i valruschen, men detta understryker också att syftet med intervjuerna inte främst var att pressa gästerna på deras kulturpolitiska ståndpunkter. Istället handlade det om att möta politikerna i en miljö som tydligt skiljde sig från den gängse politiska scenen – något som även de iscensättande åtbörder vi nu ska studera pekar på.

Politikerna i programmet axlar inte några entydigt officiella roller, men vi möter dem heller inte i det privata.⁵ Oundvikligen måste gästernas yttranden

3 I detta sammanhang bör även radioteaterns samarbete med *Studio ett* under namnet *Public politik!* nämnas. På programseriens webbplats beskrivs det enligt följande: "Vart och ett av våra sju riksdagspartier står bakom en kvartslång pjäs skriven av en av dem utvald dramatiker. Vilket parti som står bakom vilket manus vet inte ens skådespelarna och regissören. Var med och gissa du också!" Programserien sändes mellan den 12–19 juli samma år (Sveriges radio, 2010).

4 I en sammanfattande radiokrönika från den 17 september gav *Kulturnyttis* egen Mårten Arndtzén följande bild: "Redan i våras uttrycktes förhoppningar, både från vänster och höger, att kulturen skulle bli en valfråga. Blev den det? Nej. Inte som något som diskuterats i partiledardebatterna eller skrivits om på nyhetsplats. Vilket det kanske aldrig blir; det finns trots allt frågor av mer omedelbar vikt i människors liv än portföljmodellen och fri entré på Nationalmuseum" (Arndtzén, 2010).

5 Förhållandet relaterar till vad sociologen Joshua Meyrowitz (1985: 46–51) har diskuterat i termer av "middle region"- eller "side-stage view"-beteende.

förstås inom ramarna för det politiska spelet, men på samma gång äger samtalen rum i en miljö som ger upphov till helt andra associationer. Som lyssnare betraktar vi intervjusituationen "från sidan". Inspelningarna är rika på pappersprassel och rumsljud och vi får höra när programledaren instruerar gästerna. Själva intervjuerna tycks dessutom vara fulla av spontana, tämligen oplanerade yttranden. Vidare inramas intervjuerna av ett soundtrack – Hans Appelqvists respektive Tapes drömskt konstpopiga electronica – vars lekfulla karaktär ytterligare bidrar till att ge programmet en informell prägel. Situationen påverkas också av att intervjuerna sker i enskilda samtal med programledaren. Det är alltså inte fråga om något egentligt meningsutbyte politikerna emellan, men klippningen tillför en tematisk koherens som ger illusionen av att ett större samtal pågår. Återigen upprättas ett mellanläge – här i form av en debatt som i själva verket saknar debattens grundläggande förutsättningar.

Det är uppenbart att även dikten valts med omsorg. Språket i *Färjesång* är, för att tala med litteraturvetaren Anders Olsson (1999: 211), på en gång enkelt och slagkraftigt – dess tankelyrik både abstrakt och distinkt. Dikterna är "filosofiska" snarare än "politiska". Läsaren fjärras inte av ett svårbegripligt eller allusionstyngt språk, men ges heller inga uppenbara tolkningsmöjligheter. Hade man istället vänt sig till en av Ekelöfs många "esoteriskt refererande dikter" (Mortensen, 2000: 165), eller för den skull hans mer uppenbart politiskt kommenterande sådana, är det möjligt att resultatet av tolkningsövningen hade blivit ett annat.

"En värld är varje människa" hör till det ekelöfska författarskapets mest kända alster, och inom forskningen har dikten berörts på flera håll. Carl Olov Sommar (1989: 255 f.) menar att den skildrar "människans komplicerade väsen" och "bräckliga identitet, där det undermedvetnas drömmar och drifter nätt och jämnt hålls i schack av vilja och medvetande." Vid sidan av denna jagsyn, rotad i den freudianska psykologin, läggs den mer spekulativa tanken om att också vårt överjag "är en undersåte, en beståndsdel i en större varelse, vars väsen vi inte fattar". Lars Gustafsson (1976: 43 f.) har framhållit att Ekelöf i detta avseende knyter an till Hegels idé om en världsande, men framhåller samtidigt att ett inflytande från de arabiska medeltidsfilosoferna Ibn Sinas och Al-Gazalis religiösa poesi inte heller kan uteslutas. Att Ekelöf hursomhelst dristar sig att bli metafysisk sätter Gustafsson i samband med de tyska arméernas triumfatoriska erövringståg i Europa under det tidiga 1940-talet. I en tid "när diktare, politiker och vanliga människor tycktes dra av sig sina vanliga ansikten [...] för att plötsligt visa andra och skrämmande ansikten" (Gustafsson, 1976: 43) blir det lättare att tänka sig att de – som det heter i dikten – själva är fångna "i någon större varelse, vars jag och väsen / vi lika litet fattar som vår överman / sin överman" (Ekelöf, 1991: 168).

Som synes öppnar dikten för en rad olika tolkningsmöjligheter. Gemensamt är dock att de kretsar kring det mänskliga subjektets konstitution; en fråga vars

fundamentala karaktär gör den, om inte nödvändigtvis lätt, så tämligen självklar för läsaren att relatera till. I detta avseende är diktvalet idealiskt: de påståenden som dikten ställer om människan kräver varken filosofisk beläsenhet eller litteraturvetenskaplig kompetens för att kunna bemötas. Saknas dylika kunskaper "räcker" det med att rannsaka det egna jaget, något som gör att det personliga tilltalet faller sig naturligt. I detta sammanhang är alltså läskompetensen inte en expertkompetens; istället är den avhängig förmågan att möta texten som en kännande, självreflekterande människa.

Politiker som läser Ekelöf

Trots att *Toppolitiker läser dikt* kunde stoltsera med några av Sveriges mest inflytelserika makthavare föranledde startfältet likväl kritiska kommentarer i pressen. "Återigen tackade alltså statsminister Reinfeldt nej trots upprepade förfrågningar (och därefter förstås finansminister Borg), återigen visade sig utbildningsminister Björklund skamlöst utan kulturintresse (vem kan påminna sig att han någonsin har använt en kulturell koppling i sitt tjtat om rottingskolan) och återigen undvek Maud Olofsson det oförutsägbara", skriver Bergdahl (2010: 3). Frågan om de politiska blockens kulturella engagemang aktualiseras också i själva radioprogrammet. Redan tidigt i intervjuerna markerar oppositionspolitikerna en förtrogenhet med Ekelöfs dikt och med poesiläsning generellt: "Den här har jag läst många gånger förut", inleder Sahlin. Ohly kommenterar i sin tur: "Jag har aldrig känt någon rädsla för lyrik, eller för att närma mig dikter, det har jag inte gjort. Om det kommer hemifrån – kanske – mera kanske för att jag faktiskt vände mig till poesin i stor utsträckning när jag var tonåring och försökte hitta svaren på de eviga frågorna". (*Toppolitiker läser dikt*, 2010 [hädanefter *TLD*]). Litteraturintresset betraktas med andra ord som en självklarhet. Adelson Liljeroth har en motsatt framtoning och bekänner istället att hon inte är särskilt van vid att läsa lyrik. Programledaren Lundblad noterar dock att kulturministerns kopia av dikten innehåller en rad blåa understrykningar, och möjligen bör även detta betraktas som ett politiskt ställningstagande. Den gode interpreten är här en flitig läxläsare.

Fler exempel på hur programmets utsagor – dess "avslöjande tonfall" (Knutsson, 2010: 12) – mer eller mindre tydligt kan sättas i relation till "en viss ideologisk kompass" (Beckström, 2010) är möjliga att anföra. Ullenhag framhäver sin tilltro till individen och Larsson citerar aposteln Paulus; Jenny Tunedal (2010: 5) ser även de deterministiska idéer som Adelson Liljeroth framför som uttryck för en moderat politik. Ändå är det slående i vilken liten utsträckning programmets gäster låter sina partipolitiska ståndpunkter skina igenom. De pratar helt enkelt mest om sig själva! Kulturministern berör sin ungdoms klerikala drömmar, Eriksson talar om sin "nästan syndiga" passion för golf, Carlgren

om sin homosexualitet och Sahlin om det terapeutiska värdet av att läsa Ekelöfs dikter.

Genom att på detta sätt förknippas med det privata blir diktläsningen ett sätt att oavsett partitillhörighet närma sig livet självt.⁶ I sin tur medför detta att frågan om organiseringen av det privata vis-á-vis det offentliga livet aktualiseras – något som särskilt tydligt kommer till uttryck i av radioprogrammets inledande intervju med Peter Eriksson. Eriksson beklagar sig över det faktum att han inte läser lika mycket som i sin ungdom, och detta visar sig i sin tur handla om en längtan efter det litterära språket:

En av de allra jobbigaste sakerna med det här politiklivet är ju att språket som finns där är ofta så fyrkantigt och tråkigt och hemskt så att man känner att man krymper ihop som människa. Och det tycker jag verkligen skulle kännas skönt att få mer tid att läsa bra romaner med människor som har språket, äger språket och kan förmedla det. (TLD)

Dikotomin som upprättas känner vi igen från intervjun med Maria Larsson: den politiska diskursens torftighet ställs mot poesins vederkvickande spänst. Dock kräver litteraturen tid av sin läsare, något som också Adelson Liljeröth understryker: till skillnad mot ”dagliga handlingar” vilka gärna läses ”på tvärs” kräver poesi uppmärksamhet och eftertanke (TLD). Det skönlitterära läsandet hör alltså med nödvändighet till fritidens aktiviteter.

Eriksson karaktäriserar vidare den gode författaren som en språklig förmedlare, ett uttalande som bör förstås mot bakgrund av den kritiska syn på det politiska samtalets slutna karaktär som han också framför i programmet: ”Risken med politiken och byråkratin och hela det språket som skapas i den här [politiska] världen är att det blir [...] någonting långt bortom människorna. Man pratar inte med och till människor utan man pratar ovanför dem med någonting annat.” Finns det då inget sätt låta dessa världar mötas undrar Lundblad. ”Jo”, svarar Eriksson något uppgivet, ”det har varit ett mål för mig som jag har lyckats mer eller mindre bra [med]”. Resonemanget utvecklas inte, men Lundblad kommenterar därefter själv en av svårigheterna med att förena lyrikens och politikens respektive sfärer: ”Den här dikten är ju inte så enkel, eller så lättolkad. Du måste ändå gå ut med ett budskap som folk kan förstå sig på. Det kan man ju inte med den här dikten [...] man kan inte klistra upp den som en valaffisch” (TLD).

Som Lars Ohly visar är dock problematiken inte enbart av semantiskt eller hermeneutiskt slag. Även diktens avsaknad av tydliga svar gör den svår att omsätta i den politiska tankevärlden:

Jag tänker på rasismen som ett fenomen till exempel, där vi ibland ser fattiga människor vända sig mot andra fattiga människor bara därför att man inte

6 Jfr Anders Johanssons resonemang (2010: 6 f.) om den samstämmiga föreställningen om litteraturens godhet: ”Skillnaden mellan det idealistiska och det positivistiska, mellan borgerlighet och arbetarrörelse, är inte alltid så stor som man lätt föreställer sig.”

kan vända sig mot dem som egentligen är överordnade eller mäktigare. Och där är ju den här hierarkin [d.v.s. den som kommer till uttryck i dikten] ett hinder. Hade jag velat någonting så skulle det varit att Ekelöf hade utvecklat det, att tala om hur han hade sett [på] möjligheterna att faktiskt göra uppror. För det skriver han ju om, men han tangerar det bara (TLD).

Liksom man inte kan göra valaffischer av Ekelöfs dikter gör Ohlys resonemang gällande att man heller inte fullt ut kan *tänka* politik genom poesi. Den saknar handlingsplan. Trots den märkbara frustrationen med det politiska språket och livet är det alltså gemensamt för de medverkande partirepresentanterna att de uppfattar litteraturen och politiken som två sinsemellan skilda sfärer – något som paradoxalt nog får konsekvensen att konsten berövas sin subversiva potential.

Det personliga är politiskt

Litteraturen antas tala om det mänskliga varat, men med detta följer också en avgörande begränsning: dess funktion är att liva upp och förnöja, dock inte att påverka och förändra. Litteraturens logik är således heller inte applicerbar på politikens tankevärld och vice versa. Med utgångspunkt i Jürgen Habermas' begreppsapparat skulle man kunna säga att diktläsningen av de medverkande politikerna definieras som en privat angelägenhet. Privat skall i denna mening inte i första hand förstås som någonting dolt för offentligheten, utan som en sfär betraktad som autonom i förhållande till det övriga samhällslivet. Vi kan ytterligare precisera förhållandet och säga att radioprogrammets diktläsningar associerar litteraturen med den så kallade intimsfären. I sitt klassiska verk *Borgerlig offentlighet* (1962) beskriver Habermas hur den framväxande borgarklassen i 1700-talets Europa bildar en kritisk ekonomisk-politisk motpol till den dominerande kungamakten. En förutsättning är dock att en motsvarande "psykologisk frigörelse" äger rum. Denna har "sin upprinnelse i en specifik subjektivitet" vars hemort är kärnfamiljen och dess intima umgänge (Habermas, 2003: 51, 49). Här har frågor om känslor, innerlighet och moral sin plats, och "[i] kärnfamiljens intimsfär uppfattar sig privatpersonerna som oberoende av t o m sin ekonomiska verksamhets privatsfär. De uppfattar sig just som människor vilka kan träda i en 'rent mänsklig' förbindelse med varandra" (Habermas, 2003: 53) – inte minst med litteraturens hjälp. Habermas är dock noga med att poängtera att intimsfärens autonomi i högsta grad är illusorisk: i själva verket "står den i ett beroende till arbetets och varuutbytets sfärer – t o m föreställningen om oberoende kan förklaras ur detta intima områdes beroende av marknadens privata område" (2003: 51).

Mot bakgrund av detta resonemang blir det tydligare vad som egentligen förbinder de diktläsande politikernas utsagor – vad som gör att de, som Bergdahl (2010: 3) påpekar, hakar i varandra i en gemensam rörelse. I samtliga av fallen konstrueras en avpolitiserad utsägelseposition – en kommunikationsled

för det oförställt mänskliga. En mild schizofreni gör sig dock ofrånkomligen påmind: det talande subjekt som härigenom definieras är ju på en och samma gång en "egendomsägare med förfoganderätt över ting och personer" och "en människa bland andra, såväl 'bourgeois' som 'homme'" (Habermas, 2003: 60). Denna ambivalens, karaktäristisk för den borgerliga offentlighetens aktörer, ges dock en ytterligare knorr eftersom subjektet ifråga inte står i opposition till makten utan tvärtom är en av dess representanter. Situationen tycks alltså vara exemplarisk för den "intimisering" av politiken som Habermas anser är kännetecknande för 1900-talet: det som en gång utmärkte privatsfären låter sig nu skönjas i det offentliga livet och tvärtom. Dock måste förhållandet även betraktas mot bakgrund av samhällets krav på ett mer oförställt politiskt subjekt, och av denna anledning kan det vara belysande att se till några av de konsekvenser som den franska revolutionens brott mot monarkins tankevärld skulle bringa till stånd.

Trots att den gamla ordningen sedermera återställdes framhåller statsvetaren Erik Ringmar (1998) vissa bestående förändringar i den europeiska offentlighetens utformning efter revolutionen. Den politiska offentligheten i tiden för *l'ancien régimes* kan, menar Ringmar, beskrivas i termer av sceniskhet och teatralitet: "Man's public *persona* – from the Latin for theatre mask – had very little, or nothing, to do with who he or she was in private life, off-stage. [...] It was never a question of 'expressing oneself' in public, but instead a question of creating a public self which was expressive" (Ringmar, 1998: 539). Revolutionen skulle dock ställa detta förhållande på ända. Vid sidan av demokratiska och egalitära ideal framträdde idén om ett samhälle vars medborgare levde "autentiska" liv. "The distinction between the public and the private had to be erased, and the public sphere had to become as intimate and true as the interaction taking place in a company of friends" (Ringmar, 1998: 542). Konsekvensen av denna intimisering var att det offentliga livet

became a sphere where politicians could be assessed not only on the basis of their policies, but also on the basis of their personal qualities [...]. Anyone can embrace a popular policy, but only an honest man can be trusted. In modern politics, the measure of your legitimacy is, ultimately, who you are as a person (Ringmar, 1998: 542).

Personpolitikens ökade betydelse vidgade inte bara den politiska arenan utanför hovet, utan innebar också ett misstänkliggörande av det politiska språket som sådant. Samma slags misstro återfinner vi såväl i *Toppolitiker läser dikt* som i pressens bemötande av programmet:

Jag är ingen stor anhängare av personval annat än som en möjlighet att påverka det könsstrukturella förtrycket. Men efter denna dos av Ekelöf-läsning, där rösterna hakade i varandra i en gemensam rörelse, uppmanar jag ändå att kryssa just dessa politiker. De gav plötsligt ett existentiellt djup

åt en ideologivattning valrörelse med slöjor av kortsiktiga vallöften (Bergdahl, 2010: 3).

De explicit ideologiska uttrycken bemöts med skepsis – de är urvattnade, de representerar ett falskt kortsiktigt tänkande – medan det ”mänskliga”, det ”existentiella”, uppvärderas. Bergdahl blir till och med så gripen att hans kritiska inställning till personval omintetgörs.

Det är också mot denna bakgrund vi bör förstå programmets medvetna brist på djupare litterär analys. Gästerna hade lång tid på sig att förbereda sitt framträdande, och att någon av dem skulle komma till studion väl inläst i Ekelöfforskningen var alltså en möjlighet åtminstone på det teoretiska planet. Likväl var ingen ute efter att vederlägga Ekelöfs beroende av T. S. Eliots intighetskänsla, eller för den delen att damma av någon annan klassisk stridsfråga – något som säger mer om den funktion som litteraturen tillskrivs än om de medverkande politikernas litterära kompetenser. Att framträda som amatörläsare är med andra ord ett medvetet val. Diktläsningen erbjuder möjligheten att ta av sig den politiska masken men ändå bibehålla kontrollen – att framträda som en kvalificerad medmänniska snarare än som en opålitlig byråkrat. Av denna anledning får man heller inte riskera att göra litteraturen till en expertfråga.

Trots att Ekelöf själv i allra högsta grad såg litteraturen som en fråga för proffs bör det avslutningsvis påpekas att även han tillskrev konsten ett förmänskligande grundsyfte. I en kort artikel från 1933 – ett försvarstal för den samtida, svårtydda poesin – klagör han att diktens mål är ”att göra propaganda för människan.” Detta kan i sin tur ske på olika sätt – genom den ”lättfattliga tyska och ryska proletärdikten” lika väl som via den ”perfida och djupt symboliska surrealismen”. Central är dock föreställningen att ”även om dikten bara är en krydda i livets måltid är den ändå en del av själva kvintessensen”. Mer precist utgör den ”det goda och vackra som för oss fram mot en större och mer bindande allmänmänsklighet än tankens och hjälper människan att ta ett steg närmare människan” (Ekelöf, 1992: 290). Underförstått är dock att denna ekelöfska humanism etableras i en sfär fundamentalt skild från den politiska verklighetens repressiva livsvillkor. En återkommande tankefigur, såväl i brev och anteckningar som i dikter, är landsflykten från Sverige med dess outhärdliga ”socialbюrokrati” och ”folkhemska” välfärdsideologi. I ett diktutkast från slutet av 1940-talet heter det till exempel:

Jag avskyr detta land – nu säger någon:
Flytta då härifrån: javäl ge mig pension
att göra det
Min gärning har dock varit att berika er språkskatt
mer än ni betalt mig för i hela mitt liv.
(Cit. efter Åström, 1998: 75)

I likhet med statsmännens försök att bryta sig loss från det politiska livet präglas Ekelöfs ambitioner i denna riktning av en viss tvetydighet – något som inte

minst det ovanstående citatet antyder. Något definitivt utbrytningsförsök skulle heller inte komma till stånd i realiteten; dock förblev själva gesten en nödvändig del av hans livshållning. Åström (1992) anför en rad exempel på detta, och bland de mest talande återfinns följande intervjuutdrag från 1960: "Jag vill emigrera, har försökt var femte år. Nu hoppas vi kunna slå oss ner i Provence. Grekland ligger för långt borta. Jag står inte ut med att var morgon slå upp min DN och läsa om politikernas käbbel" (cit. efter Åström, 1992:77).

Med Marie Bergmans berömda slagdänga kan man undra om det överhuvudtaget är möjligt att komma undan politiken. Vad som däremot står klart är att förhållandet mellan politik och litteratur i sig utgör ett avgörande spänningsfält inom båda dessa världar; om det så gäller konstens oberoende eller nödvändigheten att framträda som ett oförmedlat "jag" i den offentliga debatten.

Sammanfattande reflektioner

I *Toppolitiker läser dikt* blir handlingen att läsa och tolka Ekelöf inte främst en kamp om att införliva "En värld är varje människa" i en specifik ideologisk kontext; om något så approprieras dikten i syfte att framhäva den egna personen. Detta bör förstås som ett uttryck för den genomgående dikotomisering av litteraturen och politiken som äger rum i programmet – något som vi utifrån Habermas' teorier kan associera med idén om intimsfärens autonomi i förhållande till det övriga samhällslivet. Litteraturen föreställs vara skild från den politiska tankevärlden, och dess komplexitet och mångtydighet gör den – som till exempel Lars Ohly understryker ifråga om Ekelöf – svår att omsätta i handling. Flera av de medverkande framhåller också skönlitteraturen som en nödvändig kreativ motpol till det byråkratiskt genomsyrade språk som präglar den politiska vardagen.

Att på detta vis upprätta ett avstånd gentemot den yrkessfär som samtliga ingår i måste i sammanhanget betraktas som en medveten markering. Istället för att använda sig av litteraturen i syfte att framhäva partiernas profilfrågor bildar den utgångspunkten för en rad avideologiserande talhandlingar. Förhållandet griper tillbaka på den personpolitiska vändningen i den europeiska offentligheten som kom till stånd i den franska revolutionens efterdyningar. Politisk legitimitet blev en fråga om personliga kvaliteter samtidigt som det politiska språket misstänkliggjordes. Av denna anledning blev det också allt viktigare för politikern att fjärma sig från den traditionella ämbetsmannatollen. Det är också detta syfte litteraturen tjänar i *Toppolitiker läser dikt*. Genom att definieras utifrån sin hemhörighet i det privata blir den ett medel för att träda ut i den politiska offentlighetens centrum i en dubbel roll: både som representant för statsmakten och som en medkännande medmänniska.

Referenser

- Andersson, David, 2004. *Poeten och sophelikoptern. Gunnar Ekelöf, folkhemmet och vetenskapen*. Stockholm: Atlantis.
- Arndtzén, Mårten, 2010. "Blev kulturen en valfråga?", *Sveriges Radio*, 17/9, tillgänglig på <<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=478&artikel=4019195>>, citerad 16/1 2012.
- Bergdahl, Liv, 2010. "Politiker borde läsa mer poesi!", *Kommunalarbetaren*, 8/9, tillgänglig på <<http://www.ka.se/index.cfm?c=93933>>, citerad 17/1 2012.
- Bergdahl, Gunnar, 2010. "Poesins intåg i valrörelsen", *Landskrona Posten (Helsingborgs Dagblad)*, 11/9, s. 3.
- Berggren, Henrik, 2010. *Underbara dagar framför oss. En biografi över Olof Palme*. Stockholm: Norstedts.
- Conrad Thing, Ashley Neal, 2011. "'Du kommer att få ett stort sällskap' Gunnar Ekelöfs paradoksale humanisme", i Bibi Jonsson, Magnus Nilsson et al. (red.), *Från Nexø till Alakoski. Aspekter på nordisk arbetarlitteratur*, Skrifter utg. vid Språk- och Litteraturcentrum i Lund, Literaturvetenskap, 29, s. 131–145. Lund: Absalon.
- Ekelöf, Gunnar, 1991. "En värld är varje människa", i Reidar Ekner (red.), *Skrifter*, Bd. 1. Stockholm: Bonniers.
- Ekelöf, Gunnar, 1992. "Diktens medel och mål", i Reidar Ekner (red.), *Skrifter*, Bd. 7. Stockholm: Bonniers.
- Gustafsson, Lars, 1976. *Strandhugg i svensk poesi. Femton diktanalyser*, FIB:s Lyrikklubbs bibliotek, 194. Stockholm: FIB:s lyrikklubb/Tidens.
- Habermas, Jürgen, 2003 [1962]. *Borgerlig offentlighet. Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*, 4:e översedda uppl., övers. Joachim Retzlaff. Lund: Arkiv.
- Johansson, Anders, 2009. *Göra ont: litterär metafysik*, Glänta Hardcore, 3. Göteborg: Glänta.
- Kristdemokraterna, 2009. "Frågor och svar verklighetens folk", 12/10, tillgänglig på <<http://www.kristdemokraterna.se/artiklar/Verklighetensfolkfragorochsvar.aspx>>, citerad 19/1 2012.
- Knutsson, Ulrika, 2010. "Osminkat i Hofors", *Fokus*, 1–7, s. 12.
- Meyrowitz, Joshua, 1985. *No Sense of Place. The Impact of Electronic Media on Social Behaviour*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Mortensen, Anders, 2000. *Tradition och originalitet hos Gunnar Ekelöf*, diss. Lund. Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion.
- Olsson, Anders, 1999. "Gunnar Ekelöf", i Delblanc, Sven, Göransson, Sverker & Lönnroth, Lars (red.), *Den svenska litteraturen*, Bd. 3, s. 207–219. Stockholm: Bonniers.
- Ringmar, Erik, 1998. "Nationalism: the idiocy of intimacy", *British Journal of Sociology*, 4, s. 534–549.
- Ullgren, Malin, 2010. "Tre frågor till Maria Larsson (KD)", *Dagens Nyheter*, 6/9, s. 42.
- Schottenius, Maria, 2010. "Charmig bagatell", *Dagens Nyheter*, 28/8, s. 84.
- Sveriges Radio, 2010. "Public politik", tillgänglig på <<http://sverigesradio.se/sida/grupp-sida.aspx?programid=1637&grupp=11852>>, citerad 16/1 2012.
- Sommar, Carl Olov, 1989. *Gunnar Ekelöf. En biografi*. Stockholm: Bonniers.
- Toppolitiker läser dikt [TLD]*, 2010. Sveriges Radio, 6/9.
- Tunedal, Jenny, 2010. "Dikterna lyfter fram toppolitiker i radion", *Aftonbladet*, 5/9, s. 5.
- Åström, Paul, 1992. *Gunnar Ekelöf och antiken*. Jonsered: Paul Åströms förlag.

Bok, litteratur och läsning som synonymer

*Åsikter och yttranden om litteratur i riksdagen
2000–2010*

Ann Steiner

Books, literature and reading as synonyms: opinions and statements on literature in the Swedish parliament 2000–2010

The article is a study of politicians' views on literature based on motions and debates in the Swedish parliament 2000–2010. The aim is to investigate the political agenda for literature and the functions ascribed to literature, reading and books during the period. The first part examines the uses of the concepts literature, reading, and books and these notions are traced into ideology as well as theoretical traditions within literary studies. The ways these concepts are used has political consequences for regulations and support of literature and book trade as a whole. Literature is throughout the period and by most speakers credited with a particular value and becomes a symbol of a better and more democratic world. This utopian vision of literature is significant as it is transformed into real-life politics and regulations.

Litteratur, böcker och läsning utgör en central del av dagspressens kulturdebatt. En genomgång av de stora svenska dagstidningarna visar ett brett intresse för hur litteraturen stöds och regleras politiskt. De flesta som skriver inom området är journalister och frilansande kritiker medan debattinlägg eller liknande skrivna av politiker är sällsynta. Förutom journalistiska skribenter hörs även röster från aktörer inom bokbranschen såsom författare, förläggare och bokhandlare. Även politiker har rimligen åsikter om litteratur men dessa är inte synliga i dagspress eller i andra medier. Man kan också notera att information om kulturpolitik saknas helt eller är ytterst kortfattad på partiernas webbplatser.¹ Om politikernas syn på litteratur, böcker och läsning är så pass osynlig i

1 Undantagen är två. Folkpartiet som anger att de vill återupprätta bildningsidealet och satsa på kvalitetslitteratur, men det framgår inte hur. Moderaterna skriver att "[b]oken är en viktig kulturbärande, men den är också en symbol för det fria ordet och tryckfriheten." Denna formulering återkommer också i flera motioner från de senaste tio åren. I praktiken betyder detta att moderaterna vill ha litteraturfrämjande stödinsatser för barn och att litteratur ska bli en naturlig del av skolundervisning.

Ann Steiner är docent i litteraturvetenskap och lektor i förlags- och bokmarknadskunskap vid Lunds universitet.

den mediala offentligheten finns det goda skäl att undersöka vilka åsikter som framträder i parlamentariska sammanhang.

Den följande artikeln är en undersökning av politikernas uttalanden och uppfattningar om litteratur utifrån motioner och debatter i riksdagen 2000–2010. Avsikten är att tydliggöra den politiska agendan för litteraturen och att därmed synliggöra den funktion politiker tillskriver litteraturen, läsningen och boken. Det är inte debatten i sig jag är intresserad av, utan snarare de grundläggande uppfattningar som syns i inlägg och motioner och de möjligheter och förväntningar som finns på vad litteraturen och läsningen kan göra både på individnivå och på ett strukturellt samhällsligt plan. Det blir därmed även en fråga om huruvida det finns ideologiska skiljelinjer och om man kan se politiska konsekvenser av olika sätt att betrakta litteratur.

Vid några få tillfällen har det funnits en mer intensiv debatt i riksdagen kring litteratur; det gäller framför allt år 2000 kring sänkningen av bokmomsen, debatten år 2003 om avskaffandet av bibliotekslagen och 2007 kring avskaffandet av stödet till *En bok för alla*. Samtidigt bör man vara medveten om att litteratur i det stora hela framstår som en politisk icke-fråga. Alla politiker är överens om att det är viktigt med litteratur, böcker och läsande och denna studie gör därför inte några försök att profilera litteraturen som ett starkt ideologiskt område. Det har i tidigare forskning konstaterats att kulturpolitik är marginaliserad i det svenska politiska systemet och debatten (Frenander 2005: 211–216) och detta framträder särskilt tydligt på litteraturens område då man kan notera att antalet motioner och anföranden i riksdagen om litteratur under tioårsperioden är få. Under 2000-talet förändrades de praktiska och ekonomiska villkoren för litteratur snabbt och genomgripande, men detta har inte lämnat något djupare spår i den parlamentariska debatten.

Syftet med artikeln är att identifiera hur politiker uttrycker sig om litteratur, vilka funktioner litteraturen anses ha, vilka kunskaper och historiska synsätt som sprids samt huruvida det finns ideologiska förhållningssätt vad gäller litteratur, böcker och läsande. Den första delen är en generell undersökning av hur politiker skriver och talar om böcker, litteratur och läsning. Begreppen spåras ideologiskt och bruket och funktionen av dem analyseras. I den andra delen undersöks om man kan identifiera några partipolitiska skillnader.

Metodiskt har materialet valts ut genom sökningar på ordet "litteratur" bland riksdagens motioner och riksdagens protokoll från kammaren. Materialet har avgränsats genom att endast inkludera de texter och inlägg som har ett något längre resonemang om litteratur och inte bara nämner ordet i förbigående. I materialet fanns också ett större antal motioner och debatter kring specifika organisationsfrågor kring bibliotek, skola och handikapphjälpmedel vilka heller inte har inkluderats eftersom dessa ofta har behandlat enskilda detaljer eller lagstiftning kring specifika frågor och som inte haft någon mer generell betydelse. Exempelvis fanns i debatten kring en bibliotekslag uttalanden om

vikten av att ha böcker på bibliotek, men det framstår varken som ideologiskt eller konkret särskilt oväntat eller laddat. De debatter och formuleringar som har undersökts gäller litteratur, böcker och läsande generellt. I något fall, som i debatten kring bibliotekslagen, finns både generella kommentarer om litteratur (som därför undersöks) och inlägg som specifikt behandlar folkbibliotekens organisation och struktur (dessa har således inte studerats).²

Studien utgår från att det i den politiska debatten finns en berättelse om vad litteratur, böcker och läsande är.³ Även om en del forskare alltsedan Jean-François Lyotards *The Postmodern Condition* (1984) har hävdats att "the grand narrative" är upplöst, menar jag att berättelsen om litteraturens betydelse fortfarande är stark i samhällelig debatt, skola, allmänhetens medvetande och på den parlamentariska arenan.⁴ Forskning kring formerande av *framtidbilder* (Laginder 1989) eller *tankefigurer* (Asplund 1979) har visat hur tydliga visioner av företeelser och idéer kring fenomen är centrala i politiskt samtal även när det avser specifika områden som litteratur. Att ämnet är högaktuellt visar också Magnus Persson i *Den goda boken* (2012) där han bland annat pekar på att idén om litteraturens betydelse och myten om den goda boken används på många olika plan och platser i samhället såsom utbildningssystem, sjukvård och bland författare.

Den upphöjda litteraturen

Genomgående i den parlamentariska debatten kring litteratur framgår att denna är värdefull, upphöjd och något som med politiska medel måste stöttas och skyddas från olika hot. Exempelvis hävdar flera politiker att läsning måste främjas för att skapa bättre samhällsmedborgare. Förbättrad förmåga att tillgodogöra sig skönlitteratur anses generellt i olika uttalanden också vara en kunskaps- och rättvisefråga. Nästan varje motion eller debattinlägg inleds med en mening om att boken, litteraturen och läsningen är avgörande för demokratin och en förutsättning för ett gott samhälle:

Boken är inte bara en konstform, den är på många sätt kärnan i vår kultur. (mp, mot. 2000/01:Sk1004)

Boken ger unika möjligheter till analys, reflektion, fördjupning, helhetssyn, empati, fantasi, tillgång till det offentliga samtalet (v, mot. 2001/02:Kr309)

Läsandet är en förutsättning i varje människas bildningsprocess. (Gunilla Carlsson (s), prot. 2006/07:88, anf. 103)

² Antalet debatter som studerats närmare är 22 och antalet motioner 26.

³ Jfr med liknande forskning såsom Anna Forssell (2011), *Skolan som politiskt narrativ. En studie av den skolpolitiska debatten i Sveriges riksdag 1991–2002*, s. 21ff.

⁴ Jfr med Anders Frenander (1998), *Debattens vågor. Om politisk-ideologiska frågor i efterkrigstidens svenska kulturdebatt*.

Läsandet har en stor betydelse för varje individs kunskapsutveckling genom hela livet. Vi måste locka fler till läsning – att fler ska känna lusten att vara bokslukare. Sverige behöver en bokrenässans, en bildningens och litteraturens nya guldålder! (fp, mot. 2000/01:Ub227)

Litteraturen är en språklig konstart och boken en viktig bärare av vårt kulturarv. (kd, mot. 2001/02:Kr356)

Litteraturen är därmed också en demokratins grundsten. (v, mot. 2008/09:Kr307)

Det som genomgående reflekteras i ovanstående citat är att litteraturen, boken och läsningen är en central beståndsdel i samhället och att dessa dessutom är särskilt värdefulla, även i relation till andra konstarter och andra sätt att ta till sig information. Idémässigt befinner sig många uppfattningar i motioner och inlägg inom den kulturkritiska Frankfurtskolans tradition, vilket det finns anledning att återkomma till senare i artikeln. En teoretiker från denna skola som framstår som relevant med tanke på ovanstående uttalanden är Walter Benjamin och hans aura-begrepp. Enligt Benjamin är konst med aura autentisk och egenartad. I sin inflytelserika text ”Konstverket i reproduktionsåldern” (1936) hävdar han att auran utgör konstens originalitet och äkthet. Men konsten är inte autonom utan beroende av samhället produktionsvillkor och tekniker och reflekterar historiska, politiska och ekonomiska villkor. I modern tid, för Benjamin det tidiga 1900-talet, med ny teknik som erbjöd massreproducering, förlorade konsten denna aura eftersom den inte längre bestod av ett unikt, autentiskt original. Istället, säger Benjamin, har konsten blivit evigt reproducerbar och därmed förlorat sin upphöjda ställning. Även om Benjamin medger att konsten alltid har kunnat reproduceras, menar han att den tekniska utvecklingen under tidigt 1900-tal skapade förutsättningar för en kopiering som i skala, hastighet och antal inte hade haft tidigare motsvarighet.

Överför man Benjamins resonemang till vår egen samtid blir det tydligt att hans synsätt delas av många, både politiker och debattörer i medial offentlighet. I dagens mediasamhälle sprids reproduktionerna allt fortare, i större antal och de blir allt billigare vilket har lett till att röster höjts i olika sammanhang för att autentisk, unik och evig konst med en Benjaminsk aura, ska urskiljas och premieras. I förlängningen av Benjamins resonemang blir autenticitet och äkthet det mest eftersträfvärdade i den digitala tidsåldern eftersom det är det mest svåruppnåeliga. Historiskt sett och än i dag har litteraturen och boken ansetts värdefulla och avskilda från det massproducerade, de upprepande kopiorna och det som inte bidrar till samhällelig eller individuell utveckling. Benjamins aurabegrepp stämmer väl in på hur de svenska politikerna i parlamentariskt sammanhang omtalar och använder sig av litteratur.

Boken är en viktig kulturbärare. Läsning och tillgång till bra böcker är viktigt för språkutveckling, självkänsla och livsglädje. (Matilda Ernkrans (s), prot. 2003/04:76, anf. 92)

Den som älskar böcker är aldrig ensam, och den som är bokälskare går aldrig till sängs ensam. (Cecilia Wikström (fp), prot. 2006/07:88, anf. 108)

Litteraturen är en unik källa till kunskap, förståelse och fördjupning. (fp, mot. 2000/01:Kr 346)

I den teoretiska debatten kring Benjamins föreställning om aura har framhållits att Benjamin aldrig applicerar begreppet på litteratur. En forskare som Benjamin Bennett menar att ett skäl till detta är att det är svårt att belägga huruvida litteraturen historiskt sett har påverkats av den tekniska utvecklingen eller inte. Om detta inte är fallet har heller inte litteraturen förlorat sin aura och Bennett menar att handskrift, tryckkonst och senare utveckling har förändrat spridningen av text, men inte litteraturen per se (2008: 38–42). Andra teoretiker, som Walter Ong eller Friedrich Kittler, skulle knappast hålla med om ett sådant resonemang utan har tydligt visat hur litteraturen historiskt förändrats med medierna. Vad man däremot skulle kunna använda Bennetts precision till, är att visa att Benjamins aurabegrepp kan användas för annat än det enskilt unika (vilket i litteraturens fall aldrig kan vara något annat än ett handskrivet manuskript) till att tala om den litteratur som inte är skapad för massproduktion och masskonsumtion utan istället är kreerad och konsumerad i liten skala. Att aura-begreppet är svårapplicerat ur teoretisk synvinkel betyder inte att man inte kan spåra tydliga drag av liknande resonemang i den politiska retoriken. Bland annat sägs det att litteraturen i bokform ska skyddas mot nyare tekniker och att om konst sprids i för stora upplagor finns det risk för förflackning och kulturskymning.

Om litteraturen generellt ges en aura i motioner och debatter framstår boken i sin fysiska form som ett specifikt upphöjt föremål, ett slags "object of desire" (Forty 1986) förankrat i den moderna människans historia. Trots att vi befinner oss i "the late age of print" (Bolter 1991; Striphas 2009) är boken starkt förankrad i samtida kultur, kunskap och i ett humanistiskt livsideal. Boken, som codex, den bladsamling som ersatte bokrullen, sedan 300-talet och i tryck sedan 1400-talet, är ett objekt som genom århundraden förändrats och samtidsförankrats. Förnybar genom förändrat innehåll har boken bibehållit sin status som åtråvärt objekt, i det borgerliga 1800-talet som symbol för bildning, under 1950-talets arbetarhem som ett hjälpmedel för klassresan och under 2000-talet både i traditionell form och som e-bok en symbol för demokrati, jämlikhet och utveckling.

Litteratur som vision om framtiden

I debattinläggen och motionerna sker en överföring, där litteratur och läsning symboliserar ett framtida bättre samhälle. Litteraturen och boken blir som en utopisk vision. Eller med Asplunds begrepp; en tankefigur, något självklart och samtidigt möjligt att tolka på en oändlig mängd sätt. En tankefigur är både

kraftfull och central i kulturen samtidigt som den kan brukas på så många sätt att den saknar entydig definition (Asplund 1979: 150–151). Genom läsning och litteratur, säger politiker från de flesta partier, blir människor inte bara klokare, mer bildade och bättre på att läsa svenska utan dessutom mer humana, bättre medmänniskor och mer inkännande individer. De flesta skulle säkert hålla med om att litteratur är viktigt både för ett samhälle och för enskilda individer, men man blir inte per definition en bättre medmänniska eller samhällsmedborgare av att läsa skönlitteratur. En synpunkt som har framförts i andra sammanhang är att litteraturen behöver vara moraliskt korrekt för att man ska kunna uppnå önskade samhällseffekter, men inte heller detta har belagts. Litteratur är inte den enkla vägen till ett medmänskligare och bättre samhälle.

I parlamentariska sammanhang beskrivs litteratur och läsning som ett verktyg och en aktivitet som kan leda till en mer välfungerande demokrati, bredare kunskap, förbättrad språklig förmåga, en mer utvecklad kreativitet och fantasi samt bättre livskvalitet och livsnjutning i stort. Detta ställs i motsats till kulturskymning, hotet av minskad läsning av skönlitteratur, minskad spridning av böcker, försämrad läsförmåga och ett mer teknokratiskt samhälle. En bakomliggande tanke är att konst, och särskilt litteratur, har positiv inverkan både på individer och på samhället i stort. Litteraturens moraliska och etiska resonans framhålls av flertalet talare och motionärer. Bland annat sägs det att litteratur är nyttigt och ska ge medborgarna kunskap, erfarenhet och moral:

Litteraturen ger insikter om människors skilda livsvillkor och hjälper oss att förstå världen och oss själva. Som källa till kunskap är litteraturen svårövertäffad. (Lena Adelson Liljeroth (m), prot. 2006/07:81, anf. 81)

Men litteraturen kan också hjälpa oss att överbrygga avstånd och binda ihop landsändar – skåningar och norrbottningar [...] – och minoriteter av skilda slag. (Cecilia Wikström (fp), prot. 2006/07:88, anf. 108)

En sänkt moms på böcker leder inte enbart till fler sålda böcker. Det leder också till en höjd kunskapsnivå. (m, mot. 2000/01:Sk692)

Att konsten har ett särskilt värde i den västerländska kulturen är knappast något nytt utan kan spåras tillbaka till antiken. I forskningen kring litteraturens påverkan och betydelse för människor och samhälle har det inte bara konstaterats att ämnet har debatterats och omformulerats kontinuerligt genom århundraden, utan också att det fortfarande finns oklarheter kring vad denna påverkan innebär och hur den kan kopplas till konkret kulturpolitik (Belfiore & Bennett 2008; Belfiore & Bennett 2009). Flera svenska politiker säger också i sina inlägg att litteratur påverkar människor enbart i positiv riktning samt att litteratur är betydelsefull för ett demokratiskt samhälle i stort:

Människors förmåga att skriva och läsa är en avgörande demokratifråga. (Gunilla Tjernberg (kd), prot. 2001/02:87, anf. 78)

Litteraturen är därmed också en demokratins grundsten. Demokrati förutsätter yttrandefrihet, och yttrandefriheten kräver att litteraturen är fri och har livsrum. (v, mot. 2008/09:Kr307)

Bättre läsförståelse och mer läsning är en fantastisk investering, därvars [sic] avkastning i kunskapssamhället kommer att vara stor i form av högre livskvalitet, bättre demokrati, större tolerans och starkare tillväxt. (fp, mot. 2000/01:Ub227)

Hur litteratur ska leda till ett mer demokratiskt samhälle formuleras aldrig, men sannolikt är grundidén att en bred utgivning säkrar det fria ordet och möjliggör kreativitet. Litteraturen har under de senaste två hundra åren utgjort en arena där olika aktörer projicerat sina utopiska, men även realistiska, idéer kring modernt samhällsbygge. Eller som Paul Keen noterar om litteraturdebatten i Storbritannien under slutet av 1700-talet: "The dream of literature as a public sphere governed by reason, and contributing to the good of all" (1999: 127) blev en myt som dolde missförhållanden och illa fungerande yttrandefrihet. Litteraturens särställning som en plats där den fria tanken kan utvecklas blev fast förankrad i människors medvetande redan under upplysningen och man kan alltsedan dess finna belägg för att man uppfattat den litterära frizonen som en offentlighet som kan förändra samhället till det bättre. Det finns på en gång en motsättning i att många politiker hävdar konstens autonomi och litteraturens aura samtidigt som de ålägger litteraturen instrumentella funktioner. I det liberala frihetsidealet alltsedan 1700-talet är konsten något högre som bör vara fritt från politiskt och religiöst inflytande. Men som kultur/litteraturpolitiken utvecklats under de senaste fyrtio åren är denna fria kultur viktig för instrumentella syften. Paradoxalt nog verkar de flesta debattörer i riksdagen mena att den fria litteraturen ska användas för politiska, konkreta och praktiska syften.⁵

Att några politiker överför en utopistisk vision om ett bättre samhälle på litteraturen kan anses hänga samman med en allmän värdediskurs kring litteratur, bok och läsning. Idén om att litteraturen är betydelsefull för mänskligheten på många olika plan går historiskt att belägga så långt tillbaka som det finns skriftliga källor. Litteraturen har ofta varit kopplad till religiösa föreställningar, legender och myter och det är först under tidigmodern tid som man kan identifiera en litteratur som tydligt frigör sig från den religiösa föreställningsvärlden. Med 1700-talets kapitalism och merkantilism förändrades litteraturens position och betydelse, och det uppstod en idé om litteraturens särskilda värde. När estetik och nationalekonomi utvecklades idémässigt under perioden blev värde tydligt två separata föreställningar som samtidigt är beroende av varandra. Estetiska och ekonomiska värden blev därefter både oupplösligt förenade och varandras motsatser. De estetiska och litterära värden som ideologiskt tillskrivs

5 Jämför med Geir Vestheims liknande analys av kulturpolitik i stort (2008).

den litteratur som är av en viss kvalitativ nivå uppfattas i denna tradition sedan 1700-talet som en motpol, och även i direkt motsatsställning, till ekonomiska värden (Mortensen 2009). Utan att här göra rätta för den historiska utvecklingen av begreppen värde, värden och värdering kan man konstatera att de svenska politikerna under 2000-talet skriver in sig i en filosofisk tradition som skiljer mellan olika slags värden. Litterära värden blir i denna kontext identiska med estetiska värden och därmed vänder sig bort från litteratur som inte anses estetiskt värdefull. En subtext är visserligen att det även finns samhällsliga, sociala och individuella värden – uppfostran, utbildning, kunskap, hälsoeffekter, personlig utveckling osv – men i det stora hela är det de estetiska värdena som skrivs fram. Det finns en dubbelhet i dessa resonemang, mellan den instrumentella nyttan av litteratur och den estetiskt värdefulla litteraturen. Det är sannolikt denna kluvenhet som gör att litteraturpolitiken inkonsekvent drar åt olika håll. För vad som sägs i vissa sammanhang är att litteratur och läsning är något användbart nyttigt; brukbart för att öka läskunnighet, läsförmåga och kunskapsinhämtningen men också för folkhälsan, ett kreativt samhälle och livsglädje. Samtidigt finns det andra sammanhang där man tar direkt avstånd från detta instrumentella synsätt och anser att litteraturens estetiska värden är det primära och att kvalitativt urskiljbar litteratur måste stöttas och skyddas på olika sätt. Det är inte med nödvändighet en direkt motsättning mellan dessa två ståndpunkter men det är heller inte givet att de samverkar. Påtagligt är att det inte alltid är självklart för de enskilda talarna eller motionärerna vilka syften som man vill uppnå och allra helst vill man såklart kunna nå alla mål samtidigt genom stöd, regler och lagförslag.

I några sammanhang görs försök att sammanjämka olika värdebegrepp. Exempelvis reflekterade en miljöpartistisk motion detta år 2000 kring under debatten om bokmomsen då de använde ett mer nyanserat värdebegrepp som inkluderade både ekonomi och estetik. I motionen hävdade de att det är viktigt att människor får möjlighet att läsa böcker av demokratiska, kulturella och ekonomiska skäl: "Frågan om bokmomsen ska ses mot bakgrund av böckernas värde" (mp, mot. 2000/01:Sk1004). Vilken slags värde man talar om är vagt, men det framstår som att man syftar på att böcker ska generera ekonomiska värden i ett andra led, exempelvis konkret litteraturexport och ökad omsättning i branschen, men man kan även tänka sig ekonomiska vinster genom förbättrad läsförmåga samt psykisk hälsa. Sambanden förblir oförklarade men i detta uttalande finns ett försök att förena litteraturens dubbla värdediskurs; den estetiska och den ekonomiska.

Miljöpartiets embryo till en mer nyanserad reflektion fick ingen efterföljd utan genomgående i decenniets motioner och inlägg tillskrevs litteratur högt estetiskt värde. Litteratur utan värde kallas till och med för "porrblaskor" till skillnad från "Dostojevskij och andra intressanta författare" (Peter Pedersen (v), prot. 2001/02:46, anf. 135). Framför allt under debatten om stödet till En bok

för alla 2006 användes begreppet ”kvalitetslitteratur”, som därmed avskiljs från övrig litteratur som inte behöver samma stöd.⁶ Intressant nog är denna debatt samtida med folkpartisten Cecilia Wikströms utspel och motion om en svensk litteraturkanon. Debatterna kring *En bok för alla* och en svensk litteraturkanon pekar båda på att det hade blivit acceptabelt att skilja mellan olika slags litteraturer (jfr med Helgason i denna volym). Under de senaste 100 åren har det gått i vågor om det har ansetts vara godtagbart att tala om kvalitetslitteratur eller inte, men under 1980- och 1990-talen kom sådana idéer att hamna i motsats till läsfrämjanderörelser som driver tanken på att all läsning är god läsning och det är ideal som exempelvis genomsyrar grundskolans läroplaner. Gränserna mellan kvalitetslitteratur och annan litteratur upplöstes gradvis dessutom på bokmarknaden efter 1970 genom avregleringen av branschen och förändringar i försäljnings- och distributionssystem. Det som blir synligt i de två debatterna 2006–2007 är att det återigen görs försök att tala om kvalitetslitteratur som en kategori som behöver statligt stöd. Samtidigt uppstår det en tveksamhet kring om man ska betrakta *En bok för alla* som ett stöd till kvalitetslitteratur (och i sådana fall kan jämföras med andra liknande sådana) eller om det är en läsfrämjande åtgärd (med relativt blygsam framgång) (Lindsköld 2012). Eller som Wikström själv konstaterade: ”Jag blev uthängd i medierna och tillmättes de mest groteska tillmälen. Men debattmotståndarna har lugnat ned sig. Nu betraktas inte längre kvalitetslitteratur som något dammigt eller förlegat” (prot. 2007/08:11, anf. 306). För Wikström är förändringen tydlig; hon kunde ett år senare tala om kvalitetslitteratur som en etablerad och identifierbar typ. Hennes resonemang liknar de som förekom i 1970-talets litteraturutredning och litteraturpolitik. Att tankar från tidigare betraktelsesätt har fått en renässans kan eventuellt ses som en reaktion på marknadens förändringar samt ett behov av att definiera värdefull litteratur.

Cecilia Wikströms åsikter, och andra politikere uttalanden om att det finns kvalitetslitteratur som måste stöttas, kan ideologiskt spåras till Frankfurtskolans kulturpessimistiska syn på industrialiseringen av konsten. Paradoxalt nog genomsyras en liberal politikere argument av att kapitalismen gör konsten ofri och att dess sanna värde försvinner i kulturindustrins apparat. Genom statligt stöd och uppvisande av kvalitet kan litteraturen befrias och den unika konsten urskiljas från massprodukterna. De kulturkritiska portalfiguerna Theodor W. Adorno och Max Horkheimer hävdade på 1940-talet att kulturindustrin stöper allt i samma form, skapar passiva konsumenter, uniformitet, och att dess totalitet är upprepning där individualism och unicitet är en illusion (Adorno & Horkheimer 1996). Enligt Adorno och Horkheimer har kulturindustrin som

6 Begreppet förekommer bland annat i anförande: Margareta Israelsson (s), prot. 2006/07:132, anf. 90; Lena Adelson Liljeroth (m), prot. 2007/08:11, anf. 292; Peter Pedersen m.fl. (v), *Distributionsstödet utformning*, mot. 2003/04:Kr275.

apparat och estetik vuxit fram ur liberalismens marknadsideal. När Wikström år 2007 vill begränsa marknadskrafterna blir hon, vilket hon inte är ensam inom det borgerliga blocket, paradoxalt nog en förespråkare för en reglerad kapitalism.

Den syn på konstverket och det estetiska som genomgående speglas i riksdagsdebatter och motioner grundar sig på en estetisk som tillskriver konstverk inneboende värden. Detta synsätt har kritiserats från flera håll. Dels har sociologier som Pierre Bourdieu visat att estetiska omdömen aldrig är intresselöst fria från samhällsrelaterad kontext. Dels har filosofiska teoretiker ifrågasatt tanken att estetiken skulle upphäva konstens autonomi. Från det senare hållet har även utvecklats idéer om att estetik som filosofi förtrycker möjligheten till kroppslig och direkt upplevelse eftersom det inom estetiken finns en grundläggande kantiansk renhetsidé där teorier om det sköna formulerats ovanifrån (Wallenstein 2008: 62–63).

I synen på konsten och litteraturens estetik och funktion enas flertalet politiker. Det är inte bara folkpartiet som kan ideologiskt spåras till kulturkritiken utan även vänsterpartiet grundar mycket av sina åsikter på samma kulturkritiska tankestoff, vilket bland annat fått dem att i flera motioner driva frågor om att reglera bokbranschen och skapa en mindre kommersiellt driven marknad. I flera motioner och debatter framhåller man att bokmarknaden måste styras på olika sätt. Bland annat vänder man sig mot maktkoncentration och mediekonglomeratens dominans och har flera förslag på hur man kan motverka den nuvarande strukturen på marknaden och få bättre småföretagande inom bokbranschen.⁷ Tidigare forskning har konstaterat att man kan se en utveckling mellan 1992 och 2007 mot en mer teknokratisk litteraturpolitik där förändringar i marknadens struktur påkallar förändringar i litteraturpolitiken (Lindsköld 2012). Det som sägs, explicit såväl som implicit, är att litteraturen är en särskilt värdefull konstform som måste skyddas mot förändringar på bokmarknaden genom marknadsstyrning, regelverk och stödåtgärder. Den tekniska utvecklingen beskrivs i debatterna både som ett hot och en tillgång och upprepat förs det fram att Sverige både ska ligga i framkant på utvecklingen och att värna om traditionella utgivningsformer och system.

Litteratur, böcker, läsning

I alla föregående citat har jag sorterat uttalanden och skrivningar utifrån vilket av begreppen litteratur, böcker och läsning som används. Det är en något missvisande metod eftersom debattörer och motionärer genomgående inte gör en sådan åtskillnad. I texterna glider begreppen ihop. Litteratur, läsning och böcker blir synonyma. Debattinläggen är muntliga och retoriskt uppbyggda och

7 Exempelvis mot. 2001/02:Kr309.

det finns på så vis ingen anledning att förvänta sig preciserade och korrekta användningar av begreppen. Samtidigt blir glidningarna och sammanblandningarna betydelsebärande och får konkret omsättning i politiska beslut.

I vardagligt tal kan litteratur betyda en räkka olika saker. Enligt *Nationalencyklopedin* kan man definiera det som "skrivna eller tryckta texter över huvud taget eller inom något område; i inskränkt bemärkelse diktning, skönlitteratur" ("Litteratur"). Ur denna korta definition kan man utläsa tre möjliga användningar: 1. Alla skrivna eller tryckta texter; 2. Texter om ett visst område, exempelvis "litteratur om flyttfåglar"; 3. Skönlitteratur och andra slags texter med konstnärliga ambitioner. Begreppet används även i vissa sammanhang för att skilja ut det litterära, det vill säga verk och texter av hög kvalitet, till skillnad från skönlitteratur som inte är litterär. Att den sistnämnda användningen är problematisk ur definitions- och värderingssynpunkt är självklart, å andra sidan är det en vanligt förekommande användning. Den mest användbara definitionen är den tredje som definierar litteratur som skrivna eller tryckta texter av estetisk karaktär, det vill säga texter som uppvisar någon slags litteraritet utan värderande kvalitetshänsyn (jfr Widdowson 1999: 13–15). Litteraturen såsom det används av riksdagsledamöterna liknar inget av de föreslagna definitionerna utan har fått en annan, betydligt bredare, betydelse. När att begreppet "litteratur" används på ett vagt sätt omvandlas det också till en utopistisk vision om kunskap, demokrati och jämlikhet. I de skriftliga och muntliga inläggen upplöses begreppet litteratur och fylls med allt som det skulle kunna vara.

På liknande sätt brukas begreppet bok på ett antal oförenliga sätt. *Bok* används dels i betydelsen bok i codexformat, dels likställs bok med "litteratur" och dels används begreppet bok när man syftar på utgivning av texter (exempelvis e-böcker, ljudböcker, talböcker). Oftast används bok och litteratur som synonymer, men i de fall en talare eller skribent mer specifikt syftar på den tryckta förlagsutgivna boken ställs denna *mot* andra medieformat. Det blir i dessa uttalanden tydligt att boken är den premierade publikationsformen eftersom den anses kunna ge bättre läsförståelse och kunskaper. Exempelvis säger en kd-motion från 2001 att boken inte bara är en viktig bärare av vårt kulturarv utan att boken också är det redskap som byggde de svenska folkrörelserna, folkbildningen och det moderna utbildningssystemet. I motsats till tv, video och andra medier står boken för bildning, historia och svenskhet (mot. 2001/02:Kr356). På liknande sätt resonerar vänsterpartiet samma år när man hävdar att modern teknik inte kan ersätta boken, som fortfarande fyller "en mycket viktig funktion som kunskapskälla, språk- och kulturbärare mellan människor" (mot. 2001/02:Kr309). Motionen fortsätter sedan med att beskriva de unika egenskaper som kan tillskrivas boken. Denna typ av reflektion blir allt vanligare i senare delen av decenniet när andra medier såsom internet får

större betydelse och när andra tekniska lösningar som läsplattor, mobiltelefoner och surfplattor börjar konkurrera med boken.

I några av de inledande citaten i artikeln framgick att de flesta politiker anser att hög läskunnighet och ett livslångt aktivt läsande är centralt både för individer och för samhället. Flera motioner har också ordet läsning i titeln, exempelvis "läsning", "böcker och läsande" eller "breddat läsande", vilket tyder på att läsning i sig är ett mål. Eller som det formuleras i en miljöpartistisk motion från 2010: "Läsandet är den enskilt viktigaste strategiska kunskapen i ett civiliserat samhälle" (mot. 2010/11:Kr237). På liknande sätt formulerade sig kulturminister Lena Adelsohn Liljeroth (m) några år tidigare då hon i en debatt konstaterade att både läsning och bok är av stor betydelse för den enskilda människan såväl som för ett demokratiskt samhälle (prot. 2006/7:81, anf. 81). Men under decenniet förblir det i inläggen generellt oklart vad som utgör läsning. Betyder det all läsning av text (oavsett medium), läsning av tryckt text (oavsett medium), läsning av skönlitteratur (oavsett medium) eller kanske läsning av bok? De fyra betydelserna är alla möjliga och det är i de flesta fall omöjligt att avgöra vad man syftar på. Generellt kan man konstatera att det finns en tendens att läsning betyder läsning av bok och att orden ofta dessutom åsyftar skönlitteratur i bokform. Exempelvis handlar kd-motionen från 2001 "Läsning" först om böcker för att därefter glida över till läsning som uppenbart handlar om fiktion: "Genom läsningen kan vi i fantasin fara till nya världar och platser [...]. Genom läsandet får läsaren möjlighet att med fantasins hjälp i huvudet skapa sina egna bilder" (mot. 2001/02:Kr 356). I en annan motion från året före, "Läsning" (fp), talar man om läsning generellt men efterhand behandlar man snarare *boken* och *skönlitteraturen*. I motionen glider de tre begreppen samman och blir synonyma med varandra och bildar en vision om hur dessa kan leda till ett bättre samhälle med mer tillfredsställda individer (mot. 2000/01:Ub227). Denna motion är symptomatisk för hur de flesta är formulerade. Genomgående gör inte politikerna någon åtskillnad mellan läsning, böcker och litteratur.

En reflektion kring litteratur som partipolitik

Litteratur som politik tycks pendla mellan det anekdotiskt personliga, det utopiska och visionära samt det konkret partipolitiska. Man använder sig av olika slags auktoritet och hänvisningar beroende på vilken av de tre aspekterna som betonas.⁸ Man hänvisar till Kulturrådet, Unesco, Svenska Förläggareföreningen och SOM-institutet, men det är också vanligt att man nämner rapporter och utredningar i allmänna ordalag. Generella påståenden underbyggs med

8 De litterära beläggen förekommer nästan bara i debatter kring litteratur.

tillägget att "statistiken har belagt", "siffror säger att" eller "forskningen visar".⁹ Experter och rapporter är knappast oväntade hänvisningar, men när det gäller skrivningar om litteratur är anekdotiska och litterära belägg lika vanligt förekommande. De personliga berättelserna kan handla om någons bildningsresa (och inte nödvändigtvis den egna), barnbarnet Amandas förtjusning i Pippi Långstrump eller en personlig läsupplevelse.¹⁰ I viss mån är det fråga om intimisering, att man gör litteraturen till en personlig angelägenhet. Men de litterära beläggen fungerar även som ett sätt att hävda kulturell auktoritet i frågor som har med litteratur att göra. Gunilla Tjernberg (kd) säger exempelvis:

Jag instämmer med vad Bremer uttrycker så här: "Böckerna har blivit mitt käraste sällskap och betraktelsen en vän, som följer mig livet igenom och låter mig suga honung ur livets alla örter, även de bittra". (prot. 2001/02:87, anf. 78)

Att luta sig mot Fredrika Bremer – reformivrare i sin tid och en del av svensk litterär kanon – är ett effektivt grepp för att argumentera för att läsning av skönlitteratur är oerhört viktigt, samtidigt som det ger Tjernberg utrymme att kritisera de existerande läsfrämjande åtgärderna. Hon är tveksam till huruvida dessa är effektiva och efterlyser en utvärdering. Detta krav, som är syftet med anförandet, kommer i en bisats och det tämligen långa anförandet handlar om hur viktig litteraturen är för talaren och för kristdemokraterna. På liknande sätt använder Hans Wallmark (m) flera år senare Wisława Szymborskas dikt "Utopi" som belägg för att kulturen är större än staten och den offentliga kulturpolitiken (prot. 2007/08:11, anf. 335). I båda fallen fungerar litteraturen både som bevis och som ett sätt att framhäva den egna bildningen. Vissa talare är än tydligare i att de framhäver sin egen expertis, exempelvis vänsterpartisten Bengt Berg när han talade för första gången i riksdagen: "Jag har ägnat i stort sett hela mitt vuxna liv åt ordbruk och bokstavsskötsel, så jag tänker ta mig friheten att reflektera lite grann över kultur som drivkraft i våra liv och i samhället i stort" (prot. 2010/11:9, anf. 311). Berg legitimerar sig därmed som expert och professionell, och eftersom han dessutom i föregående meningar länkar sitt författarskap till Göran Tunström etablerar han sig i sitt första riksdagsanförande som den som vet något om kultur.

Man kan urskilja en tendens att talarna och skribenterna antingen håller sig till en allmän ideologisk hållning utan konkreta förslag alternativt diskuterar politik och föreslår lag- eller regeländringar. I några fall är dessa överlappande men oftast är detta inte fallet. Intressant nog skiljer sig de ideologiska budskapen mycket litet åt, däremot är den konkreta politiken och sakfrågorna olikartade. Att man också har skilda uppfattningar om hur viktiga litteraturfrågor

9 Se exempelvis Agneta Ringman (s), prot. 2001/02:87, anf. 87; Christer Nylander (fp), prot. 2005/06:40 anf. 80; Gunilla Carlsson (s), prot. 2006/07:81, anf. 83.

10 Se exempelvis Sven Brus (kd), prot. 2000/01:83, anf. 111; Ana Maria Narti (fp), prot. 2001/02:87, anf. 79; Hans Wallmark (m), prot. 2007/08:11, anf. 335.

Tabell 1. Motioner rörande litteraturfrågor 2000–2010

Parti	Antal motioner	Motioner från ledamöter i kulturutskottet	Inriktning på motionerna
v	77	31	Minoritetsspråk, barnkultur, sakfrågor
s	68	29	Skola och undervisning
m	58	24	Kulturpolitik, bokmoms
fp	55	15	Liberal kulturpolitik, kanon, ideologi
kd	53	25	Skola
mp	47	11	Miljö, fildelning, forskning och utbildning
c	30	11	Handikappfrågor

är syns i antalet motioner från olika partier. Litteratur framstår, utifrån antalet motioner, i högre grad som en fråga för vänsterpartiet och socialdemokraterna än för de borgerliga partierna och miljöpartiet. Det största antalet motioner kom från vänsterpartiet tätt följt av socialdemokraterna. Övriga partier är ganska jämnt engagerade, förutom centerpartiet som endast har ett fåtal motioner kring litteratur och dessa rör dessutom i princip bara handikappfrågor. Generellt finns det också avsevärda skillnader vad gäller inriktning på motionerna, vilket tabellen visar.

Av tabell 1 framgår att det likväl finns ideologiska frågor som styr de motioner som läggs fram. En liberal hållning är att böcker och litteratur ska vara fria, att marknaden ska vara fri, att reglering är av ondo och att läsfrämjande insatser ska riktas mot barn. Vänsterpartiet hävdar att litteratur och läsning är en klassfråga. För socialdemokraterna är litteratur en fråga om skola och undervisning. Detsamma gäller kristdemokraterna även om de ideologiska uppfattningarna om varför och hur satsningarna ska ske skiljer sig åt. Moderaterna har drivit litteraturpolitik som en allmän fråga om utveckling av kulturpolitik samt som en fråga om moms och regler. Två partier har lagt ett fåtal motioner – centerpartiet och miljöpartiet. För ingen av dem är litteratur en central fråga, och centerpartiet uppvisar en högst instrumentell syn där litteratur blir ett handikapphjälpmedel. Miljöpartiet nämner å andra sidan litteraturen främst i debatter kring upphovsrätt, forskning och utbildning.

Litteratur är, och har alltid varit, styrd av politik. När man har uppfattat litteraturen som ett hot har den censurerats, och när man har uppfattat den som en möjlighet har den fått statligt stöd. Men politikens kunskaper om litteratur är förklarligt nog begränsade (och även om man under vissa perioder kunnat göra politisk karriär genom vitterhet är inte denna brist på något sätt ny) samtidigt som de beslut som fattas har genomgripande konsekvenser för skapande och spridning. Under de senaste femtio åren har politiska regler och förordningar

för litteratur debatterats särskilt intensivt vid ett antal tillfällen – vid mitten av 1960-talet, vid mitten av 1970-talet, under tidigt 1980-tal, under sent 1990-tal och senast efter Kulturutredningen 2009. Men de flesta röster och inlägg i dessa debatter har inte formulerats av politiker utan av aktörer inom bokbranschen – författare, förläggare och kritiker. Politikernas intresse för debatt om stöd till litteratur är till synes svagt. Det innebär inte att politiker *aldrig* uttalar sig, men detta sker i första hand inom ramen för riksdags- och regeringsarbete. Som jag har visat i artikeln utgör litteratur en slags utopi där denna i kombination med bok och läsning tillskrivs en räckta olika funktioner och hopp om ett bättre samhälle. Laginder har i sin tidigare nämnda studie om framtidsbilder konstaterat att sådana aldrig utgörs av enkla samstämmiga utopier om hur saker och ting bör bli, istället betonar hon den komplexitet och de spänningsförhållanden som finns inom varje idé om framtiden (1989: 44–46). På liknande sätt menar jag att litteraturen utgör en sammansatt och ofta motsägelsefull bild av framtidens samhälle och som också är en stark, över tid bestående, vision om att människor kan hämta kunskap, livsglädje och medmänsklighet ur denna konstform.

Inledningsvis konstaterade jag att litteratur är en icke-fråga. De parlamentariska inläggen under tioårsperioden är relativt sett mycket få. Politikerna är också i det stora hela eniga om litteraturens, bokens och läsningens betydelse, detta trots att man skiljer sig åt vad avser den praktiska politiken kring exempelvis regelverk, skatter och stödsystem. Den politiska regleringen har betydande påverkan på bokbranschen, läsarna och författarna. Det är därför anmärkningsvärt att det inte finns en mer omfattande politisk debatt kring dessa frågor. Man skulle till och med kunna hävda att litteraturen som ideologi är en outnyttjad potential. Granskar man debattinlägg och motioner om litteratur framträder ideologiska skillnader men också en samstämmig syn på att litteratur, läsning och bok är ett. Det är inte ett problem för mig som litteraturvetare att man inte som lekman är mer nyanserad, däremot bör man vara medveten om att det i förlängningen får politisk betydelse och därmed även konsekvenser för litteraturen. De litteraturvetenskapliga distinktionerna som har begrundats i artikeln är med andra ord relevanta som ett sätt att förstå den politiska diskursen kring litteratur och de realpolitiska beslut som dessa leder till. Att som litteraturvetare undersöka begrepp som ofta har använts retoriskt eller på sätt som ska nå fram till en bred publik riskerar givetvis att betyda att man övertolkar, men jag menar att inläggen om litteratur inte varit omedvetna och dessutom haft stor ekonomisk, strukturell och branschmässig betydelse.

Referenser

- Adorno, W Theodor & Max Horkheimer, 1996 [1944]. *Upplysningens dialektik*. Sv. övers. Lars Bjurman och Carl-Henning Wijkmark. Göteborg: Daidalos.
- Asplund, Johan, 1979. *Teorier om framtiden*. Stockholm: Liber.
- Belfiore, Eleonora & Oliver Bennett, 2008. *The Social Impact of the Arts. An Intellectual History*. Basingstoke: Palgrave.
- Belfiore, Eleonora & Oliver Bennett, 2009. "Researching the Social Impact of the Arts: Literature, Function and the Novel", *International Journal of Cultural Policy*, 15:1.
- Benjamin, Walter, 1991 [1936]. "Konstverket i reproduktionsåldern", i *Bild och dialektik*. Sv. övers. Carl-Henning Wijkmark. Stockholm och Stehag: Symposium.
- Bennett, Benjamin, 2008. *The Dark Side of Literacy. Literature and Learning not to Read*. New York: Fordham University Press.
- Bolter, Jay David, 1991. *Writing Space. The Computer, Hypertext and the History of Writing*. Hillsdale m.fl.: LEA Publishers.
- Forty, Adrian, 1986. *Objects of Desire. Design and Society since 1750*. London: Thames and Hudson.
- Frenander, Anders, 1998. *Debattens vågor. Om politisk-ideologiska frågor i efterkrigstidens svenska kulturdebatt*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Frenander, Anders, 2005. *Kulturen som kulturpolitikens stora problem. Diskussionen om svensk kulturpolitik under 1900-talet*. Hedemora: Gidlunds.
- Keen, Paul, 1999. *The Crisis of Literature in the 1790s. Print Culture and the Public Sphere*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laginder, Ann-Marie, 1989. *Framtidsbilder i offentligt utredande – Teknik, utbildning och samhällsutveckling*. Linköping: Linköping Studies in Arts and Science.
- Lindsköld, Linnéa, 2012. "Svensk litteraturpolitik i förändring. Debatterna om förlaget En bok för alla 1992 och 2007", *Dansk Biblioteksforskning*, nr 1/2.
- "Litteratur", *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se/kort/litteratur>, hämtad 2011-10-21.
- Mortensen, Anders, 2009. "Litteraturens värde och värden", i Mortensen, Anders (red.), *Litteraturens värden*. Stockholm och Stehag: Symposium.
- Motion 2000/01: Sk1004. *Litteraturen*.
- Motion 2000/01:Kr 346. *Liberal kulturpolitik*.
- Motion 2000/01:Sk692. *Bokmomsen*.
- Motion 2000/01:Ub227. *Läsning*.
- Motion 2001/02:Kr309. *Böcker och läsande*.
- Motion 2001/02:Kr356. *Läsning*.
- Motion 2003/04:Kr275. *Distributionsstödet utformning*.
- Motion 2008/09:Kr307. *Kulturpolitik – för scenkonst, litteratur och amatörkultur*.
- Motion 2010/11:Kr237. *Litteratur och läsande*.
- Persson, Magnus, 2012. *Den goda boken. Samtida föreställningar om litteratur och läsning*. Lund: Studentlitteratur.
- Prot. 2000/01:83. Riksdagens protokoll 21 mars 2000.
- Prot. 2001/02:87. Riksdagens protokoll 22 mars 2001.
- Prot. 2001/02:87. Riksdagens protokoll 22 mars 2001.
- Prot. 2001/02:46. Riksdagens protokoll 12 december 2001.
- Prot. 2003/04:76. Riksdagens protokoll 3 mars 2003.
- Prot. 2005/06:40. Riksdagens protokoll 29 november 2005.
- Prot. 2006/07:81. Riksdagens protokoll 26 mars 2006.
- Prot. 2006/07:88. Riksdagens protokoll 11 april 2006.
- Prot. 2006/07:132. Riksdagens protokoll 16 augusti 2006.
- Prot. 2007/08:11. Riksdagens protokoll 17 oktober 2007.

Prot. 2010/11:9. Riksdagens protokoll 3 november 2010.

Striphas, Ted, 2009. *The Late Age of Print. Everyday Book Culture from Consumerism to Control*. New York: Columbia University Press.

Wallenstein, Sven-Olov, 2008. "Uppfinnandet av det estetiska", *Tidskrift för litteraturvetenskap*, nr 3-4.

Vestheim, Geir, 2008. "All kulturpolitikk er instrumentell", i Beckman, Svante & Sten Månsson (red.), *KulturSverige 2009. Problemanalys och statistik*. Linköping: Sörlins förlag.

Widdowson, Peter, 1999. *Literature*. Milton Park & New York: Routledge.

Och aldrig mötas de tu

Kulturdebatt och kulturpolitik i den svenska kanondebatten 2006

Jon Helgason

And never the twain shall meet. Cultural debate and cultural politics in the 2006 Swedish literary canon debate

This article focuses on the Swedish literary canon debate preceding the Swedish government elections in September 2006. The debate was instigated by an article written by liberal politician Cecilia Wikström, in which she suggested reinstating an official Swedish literary canon. Wikström's article sparked an inflamed debate that took place in all major Swedish newspapers, stretching over a period of more than two months in the summer of 2006. Due to the article and the debate that followed, questions concerning culture and cultural politics were more prominently featured in the 2006 election campaign than in previous campaigns. In addition to analysing the different positions of the debate, this article also suggests that Wikström's article is an expression of an on-going process in Swedish politics towards a more openly instrumental view on (national) culture and cultural expressions.

Kulturfrågor fick en ovanligt framträdande plats i 2006 års valrörelse. Anledningen till det har delvis tillskrivits den folkpartistiska riksdagsledamoten Cecilia Wikströms artikel i *Sydsvenskan* den 22 juli 2006, som innehöll ett förslag om att (åter)införa en litterär kanon i den svenska skolan.¹ Wikströms artikel drog igång den så kallade kanondebatten, som varade fram slutet av augusti 2006. Debatten 2006 fördes huvudsakligen på kultur- och ledarsidor i *Sydsvenskan*, *Svenska Dagbladet* och *Dagens Nyheter*, i mindre omfattning även i kvällstidningarna.

Det är denna debatt som utgör utgångspunkten för följande text. I sig är detta en sorts berättelse, en berättelse om det kulturella fältets (i bourdieusk mening) konfrontation med det politiska fältet. Berättelsen innehåller också en redogörelse av vad som förefaller vara en pågående utveckling mot en ökad politisering och instrumentalisering av kulturfrågor och kulturområdet i stort.

1 Termen kanon (latin *ca'non*, av grekiska *kanō'n* betecknade ursprungligen en rak stång, linjal, måttstock, rättesnöre, regel, m.m. Termen har emellertid kommit att få en utvidgad betydelse och används för att beteckna regelsamling(ar), text(er) eller dokument som anses normerande (Guillory 1995: 233).

Jon Helgason är verksam som redaktör vid Svenska Akademiens ordboksredaktion (SAOB) och som forskare i litteraturvetenskap vid Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
E-post: jon.helgason@svenskaakademien.se

Wikströms debattartikel

Cecilia Wikströms inledande debattartikel hann beröra en mängd olika frågekomplex: brister i svensk skola, litteraturens samhällsnytta, upplösningen av ett bildningsarv, sociala rättvisefrågor, klyftan mellan majoritet och minoriteter samt kulturpolitikens uppgift. Allt detta på knappt 460 ord. Artikeln inleds med en plädering för en litterär kanon:

En gemensam litterär bas, en så kallad litteraturkanon, skulle kunna ge verktyg för en fördjupad kulturpolitisk debatt, samtidigt som den skulle understryka betydelsen av en traditionell bildning där kunskap i svenska språket och den svenska litteraturen skulle inta högsätet. Den som inte förmår att artikulera behov och känslor på ett sätt som vinner gehör och får acceptans hos omgivningen riskerar att hamna i utanförskap. De flesta svenskar lär sig svenska språket, värderingar och sociala koder i hemmet, medan andra helt måste förlita sig på att få dessa kunskaper i skolan (Wikström 22 juli).

Det som sedan följer är en genomgång av den svenska skolans, i synnerhet svenskämnets, tillkortakommanden, något som, enligt Wikström, i synnerhet drabbar barn till invandrare och barn från studieovana miljöer. Wikström hänvisar också till den grundläggande rättvisetanke som låg till grund för bildningstraditionen inom den svenska skolan och de svenska folkrörelserna. Som exempel på de verk som skulle ingå i kanon nämner Wikström "Bellmans epistlar, Lagerlöfs Nils Holgersson, Mobergs emigrantepos, Tomas Tranströmers dikter eller delar ur Kerstin Ekmans skönlitterära produktion". Införandet av en litteraturkanon motiverar Wikström med "vikten av att ta del av det gemensamma språket och litteraturen" samtidigt som hon framhåller kanon som ett nyttigt redskap för att påverka skolmyndigheter och kommuner att satsa mer på kultur- och litteraturfrågor.

Wikströms inlägg skedde uttryckligen mot bakgrund av den dåvarande socialdemokratiska regeringens språkproposition "Bästa språket – en samlad svensk språkpolitik" (Prop. 2005/06:2), där man, i Wikströms tycke, försummade möjligheten att ge svenskan fullödigt rättsligt skydd: "I propositionen avstyrker regeringen förslaget om att legalisera svenskan eftersom det skulle uppfattas som stötande av invandrargrupper." Regeringens ställningstagande betecknar Wikström som "struntprat" och skriver uttryckligen att propositionen endast godkänns i riksdagen genom ett misstag i voteringen. Wikströms inlägg kan således betraktas som en logisk fortsättning på en då redan avklingsad debatt, den så kallade gringodebatten, som ägde rum under våren 2006. Gringodebatten handlade om det svenska språkets påstått hegemoniska status kontra det som språksociologiskt kallas multietniskt ungdomsspråk (Rinkebysvenska).

I ett vidare sammanhang bör Wikströms utspel också sättas i samband med händelser i Danmark. I Danmark hade frågan om en dansk kanon funnits på den politiska agendan sedan tidigt 1990-tal. I januari 2006 hade det danska

kulturministeriet presenterat en dansk kulturkanon i bokform. Den trycktes i närmare 200 000 exemplar och delades ut till samtliga danska gymnasielever. Wikströms utspel kom också att tolkas mot bakgrund av några av folkpartiets profilfrågor rörande utbildning och kultur. Inför valet 2002 hade folkpartiet profilerat sig, med viss framgång, genom förslaget om språktest för invandrare. Under valrörelsen 2002 blev detta förslag kritiserat som ett opportunt uttryck för att göra politiskt kapital av de främlingsfientliga och/eller nationalistiska strömningar som ansågs präglade valrörelsen 2002. Förslaget om språktest för invandrare aktualiserades dessutom ånyo bara några dagar efter Wikströms artikel (El Mahdi 2006).

Kanondebatten 2006 – en översikt

Den debatt som följde på Wikströms inledande inlägg var övervägande negativt inställd till förslaget. Även de som i debatten uttryckte stöd för själva grundtanken – det att införa en litteraturkanon – kom att ta avstånd från flera av Wikströms motiveringsgrunder – framförallt den bakgrund mot vilken hennes förslag tecknades (Witt Brattström 9 augusti; Chavez Perez; Hadley-Kamptz m.fl.).

Kritiken kom inte minst att handla om vad som utlöstes ur Wikströms formulering ”De flesta svenskar lär sig svenska språket, värderingar och sociala koder i hemmet, medan andra helt måste förlita sig på att få dessa kunskaper i skolan”. En stor del av kritiken stammade från det faktum att det dels var lätt att betrakta Wikströms utspel som ett integrationspolitiskt istället för ett kulturpolitiskt inlägg, dels att hennes kanonförslag endast utgick från en nationell litteraturtradition, då företrädesvis betraktad som ett slags botemedel eller motoffensiv mot en pågående globalisering och internationalisering. Det drogs också paralleller till den dåvarande danske kulturministern, Brian Mikkelsen, och dennes uttalande när det danska kanonprojektet år 2004 på allvar sjösattes, som betecknade en nationell kulturkanon som ett skydd mot ”negativ påverkan utifrån” (Brunner 17 augusti).

Det är angeläget att mot denna bakgrund betona att enskilda länders kanondebatter har tagit sig egna uttryck, präglade av det politiska, ideologiska, pedagogiska och nationella tankegodsd som kännetecknar varje land. I Sverige kom folkpartiets utspel inte att tolkas som ett försök att etablera en minsta gemensamma nämnare för bildning utan som en minsta gemensamma nämnare för svenskhet. I både Danmark och Sverige har, till skillnad från exempelvis Storbritannien och USA, den politiska kanondebatten handlat om nationell kanon. Av belackarna har denna debatt skett med nationalistiska förtecken och ofta tolkats som en gradvis anpassning till de nationalistiska strömningar som präglade Europa de senaste decennierna.

I *Sydsvenskan* kallade Carl Henrik Svenstedt Wikströms utspel för en

förvänd form av liberalism som speglade ”ett påbudsparti av klassisk nationalistisk modell”. Svenstedt kritiserade det han kallade för Wikströms treenighet ”svenska språket, värderingar och sociala koder” eftersom formuleringen förteg det faktum att ”andra språk, värderingar och sociala koder vitaliserat, färgsatt och djupt berikat vår kanonkultur” (Svenstedt 28 juli). *Sydsvenskans* Andreas Brunner beskrev förslaget som ”ett populistiskt fiske i grumliga vatten i likhet med språkrav för svenskt medborgarskap” (Brunner 30 juli). I samma tidning ifrågasatte Jan Hjärpe folkpartiets rätt att kalla sig just folk-parti utifrån en klassisk distinktion mellan *demos* (folket, befolkningen oavsett härkomst) och *ethos* (härstamning, språk, kultur, tradition) (Hjärpe 6 augusti). Hjärpe konstaterar att det förefaller ha skett en glidning från demokrati till etnokrati i Sverige. Den (ofta liberale) kultur- och samhällsdebattören Carl Rudbeck betecknade Wikströms artikel som ett utspel och beskev det som ”arrogant och ogenomtänkt” och kritiserade det för att uppvisa ”provinsiell chauvinism och bristande litterär sakkunskap” (Rudbeck 7 augusti). Enligt *Sydsvenskans* dåvarande kulturredaktör Daniel Sandström präglades folkpartiets förslag av en särskild ”kombination av paternalism och naivitet”:

En kanon – officiell eller ej – har två aspekter som är ofrånkomliga: den orienterar oss i världen och historien, och den hjälper oss att bygga en identitet. Folkpartiets förslag syftar enbart till det senare: stärkt svensk identitet som botemedlet mot globaliseringens förvirring. Men även om man bortser från den rätt dubiösa flirten med det nationella, så är en sådan nationell kanon ändå otillräcklig som hjälp till orientering i vår globaliserade tid (Sandström 5 augusti).

Den kanske fränaste kritiken mot Wikströms förslag formulerades i en rad inlägg av *Dagens Nyheters* dåvarande kulturredaktör Stefan Jonsson, som är den som mest uttryckligen påpekar influenserna (främlingsfientlighet, nationell kulturell rustning, kanon) från det danska högerpartiet Venstre. I sin första artikel i debatten hävdade Jonsson att folkpartiet ”blåst liv i en gammal verksamhet: rasmätning” (Jonsson 26 juli). I en senare artikel förtydligar Jonsson sin kritik av Wikströms utspel, framförallt Wikströms grundtanke om en nationell kulturell enighet och samhörighet:

[D]et ekar lite från Nordkorea, talibanerna och röda khmererna. Ty inför detta ska man vara glasklar. Närhelst en politisk grupp har använt kulturen för att ena sin befolkning till ett folk med ett gemensamt mål, har resultatet blivit det motsatta, intolerans, rasism, lynchningar, upplopp, död. Att en svensk riksdagsledamot ens viskar om en kulturpolitik med en sådan målsättning är skandalöst. Men sannolikt handlar det bara om bottenlös dumhet. Läger man ihop fp:s olika utbildningspolitiska och kulturpolitiska förslag ser man att de leder till samma slags etnifiering av medborgarskapet som pågår i flera europeiska nationer, till exempel Danmark och Frankrike. Etniciteten, tillhörigheten till ”det svenska”, avgör vilka politiska och sociala rättigheter man blir tilldelad (Jonsson 1 augusti).

Några veckor senare beskriver Jonsson förslaget som en kulturalisering av politiken, något som Jonsson ser som led i en strategi som har den svenska identiteten som politikens överordnade mål och som vill använda den som "sorteringsverktyg". Det är en strategi, påpekar Jonsson, som använts med framgång av konservativa och nyrasistiska partier i dagens Europa. Jonsson lyfter fram ytterligare en aspekt av Wikströms förslag, nämligen att det i sig utgör ett slags omyndigförklaring av lärarkåren (Jonsson 26 augusti). Jonssons iakttagelser kring en pågående politisering av kulturområdet och omyndigförklarandet av lärarkåren kommer jag att återkomma till längre fram i denna text.

De positiva rösterna då? Ebba Witt Brattström skrev ett delvis positivt inlägg i *Dagens Nyheter*, men motiverade då sitt ställningstagande utifrån radikalt andra premisser än Wikström. Witt Brattström, som också var indragen i den tidigare nämnda gringodebatten (se till exempel Witt Brattström 13 maj), konstaterar att "Sverige är nog också det enda land i världen med en skola som inte har i uppdrag att undervisa i den egna klassiska litteraturen, och för den delen inte heller i världslitteraturen". Orsaken till hennes förespråkande för en kanon hänger, till skillnad från Wikström, ihop med vetenskapen om att kanon är föränderlig men också i en grundläggande tro på att det "ligger i skönlitteraturens väsen att förutom att lära in en högre växel i språket också effektivt omförhandla maktordningar och experimentera med erfarenheter läsarna aldrig själva kommer att göra, av historiska och andra skäl. Skönlitteratur tänjer på det mänskliga psykets gränser, dramatiserar självhatets dynamik, väcker lusten att älska sin nästa, konfronterar rädslan för den Andre inom oss, kort sagt gör allt som oreflekterat upplevs som främmande till 'vårt' på ett sätt som inga antidiskrimineringslagar i världen förmår" (Witt Brattström 9 augusti).

Tidningen *Expressens* redaktion förefaller ha varit en intressant arbetsplats medan debatten varade. Per Svensson, tidningens dåvarande kulturchef, svarade för debattens kanske mest positiva respons på Wikströms förslag, fastän Svensson betecknade det som ett integrationspolitiskt förslag med målet att försvenska invandrarbarn. Svensson betonar det han kallar för den stora litteraturens egenvärde, ett värde "bortom och vid sidan av det instrumentella" och ansluter sig till Witt Brattströms inlägg (Svensson 17 augusti). Den egentliga kritik som Svensson framför rör den instrumentella syn på litteratur som praktiseras i den svenska skolan genom att den i styrdokumentet framställs som ett slags verktyg för demokrati, antirasism, fredskärlek och genusmedvetande. Framförallt vänder han sig mot synen på att litteraturen måste gå att "känna igen sig i" – vara ett instrument för självbespeglning:

För detta finns en effektiv och uppfinningsrik marknad som inte behöver någon hjälp av skola och stat. Subjektivitetskulten – föreställningen att ingenting som inte omedelbart och oförmedlat kan relateras till det egna jaget är värt att intressera sig för – är inte bara en av tonårens utan också en av senmodernitetens stora sjukor. Skolans roll borde vara en annan – att

lära eleverna att det finns en värld också bortom det egna jaget och dess allra närmaste omgivning, att objektivera och vidga verkligheten.

Därför, konstaterar Svensson, vore en kanon för skolbruk "antagligen inte så dumt". På de egna kultursidorna fick han däremot mothugg av Anders Johansson, Marcus Birro och Isobel Hadley-Kempton.

Wikström skrev, vad jag har kunnat konstatera, fem svarsinlägg i debatten. Fyra av dessa fem repliker var, symptomatiskt nog, längre än den ursprungliga debattartikeln. En del inslag är återkommande i Wikströms svarsrepliker. Hon åberopar att den svenska skolan i praktiken hade en påbjuden kanon i skolan fram till 1960-talet. Hon menar också att själva framtagandet av kanon aldrig var tänkt som en politiskt styrd process utan något som skulle utföras av dem "som besitter sakkunskapen, alltså företrädesvis Svenska Akademien, Skolverket och, inte minst, landets svensklärare" (Wikström 3 augusti). Hon återkommer också till den svenska skolans kris, hur svenskämnet har urvattnats och hur läsningens betydelse har urholkats samt att antalet timmar i svenskundervisningen har minskat sedan 1960-talet. I svarsreplikerna återkommer hon flera gånger till att förslaget mötts av förståelse av invandrare och invandrargrupper och att förslaget har sitt ursprung i tankar om social rättvisa för invandrare och barn från studiesvaga miljöer.

I vissa fall besvarar Wikström mer specifika anklagelser. I *Svenska Dagbladet* skriver Wikström att kritiken mot hennes förslag "saknar proportioner och är inte fri från personförföljelse". Bildning och återupprättelsen av bildningstanken åberopas som motivering till förslaget: "Det fanns en rättvisetanke i den traditionella bildningsskolan som prioriterade svenskämnet och litteraturen. Jag är övertygad om att en borgerlig regering kommer att återknyta till den traditionen" (Wikström 29 juli). I *Dagens Nyheter* protesterar Wikström mot Stefan Jonssons skarpa formuleringar, framför allt jämförelsen med totalitära regimer som Nordkorea, talibanernas Afghanistan och de röda khmerernas Kambodja (Wikström 3 augusti). I *Sydsvenskan* erkänner Wikström att hon blivit chockad av den förnedring och smutskastning som hon har blivit utsatt för. Wikström tar också avstånd från de upprepade anklagelserna om att idéerna med en litteraturkanon är hämtade från Danmark och Venstre (Wikström 5 augusti). I *Expressen* levererar Wikström ett slags slutreplik på den mer officiella delen av debatten. Reaktionerna på förslaget, skriver Wikström, har varit de allra flesta varit positiva – något som dock inte stämmer överens med den offentliga, mediala debatten. Om den kritik som framförts skriver hon att "några representanter för den så kallade kulturvänstern [har] framfört fullständigt absurda anklagelser om allt från rasism till stalinism". Hon avslutar med en plädering för svenskundervisningen ur ett makt- och jämlikhetsperspektiv: "Bara den som behärskar sitt nationella språk äger makt. Makt att förändra, skapa framtid och ta ansvar, för egen och för andras räkning. Ett rikt språk gör en människa trygg och möjliggör deltagande på alla samhällets kulturella,

politiska och sociala arenor. Därför är svenskämnet skolans viktigaste ämne” (Wikström 30 augusti).

Av ovanstående sammanfattning framgår att den svenska kanondebatten grovt kan indelas i två läger. Å ena sidan de som av olika anledningar motsatte sig ett införande av en nationell kanon. Å andra sidan de som välkomnade ett införande av kanon, men som ifrågasatte den nationella och instrumentella litteratursyn som genomsyrade Wikströms förslag. Det i sig illustrerar ett av de centrala problemen med kanon: det att det å ena sidan handlar om estetiskt värde, å andra sidan om själva kanonbildningen som historisk process med dess mekanismer kring uteslutande och förtigande (Guillory 1995: 240).

Mot en politiserad kulturdebatt

I några av Wikströms slutreplikar används en retorik som av tradition mer hör hemma i det politiska livet än i det kulturella. Av den anledningen är *Tidningen Nu*, ett liberalt nyhetsmagasin, tillika folkpartiets partiorgan, ett intressant särfall i denna debatt. I en ledare i denna tidning, den 3 augusti, hyllades Wikströms förslag samtidigt som kritikerna marginaliserades:

Att Astrid Lindgren, August Strindberg och Selma Lagerlöf skulle vara självskrivna författare i en svensk litteraturkanon är sannolikt odiskutabelt. Allt annat kan diskuteras. [...] Det går inte att komma ifrån att många av Cecilia Wikströms kritiker uttrycker sig i affekt för att förslaget kommer från en folkpartist. DN-skribenten Stefan Jonsson kallar exempelvis folkpartiet ett obehagligt parti och yrar om rasmätning. Att hans preferenser ligger långt från liberalismen behöver man inte ha studerat svensk litteratur för att förstå. Hade Cecilia Wikström föreslagit fluorsköljning i skolan, skulle han sannolikt dammat på lika mycket. Och i kritikerkören är han inte ensam.

I ett annat inlägg baserade folkpartiets dåvarande partisekreterare, Johan Jakobsson, sitt försvar av Wikström på en liknande retorik. *Dagens Nyheter*s Stefan Jonsson utmålas som ”etablerad inom avgrundsvänstern sedan tidigare”. Den mediestorm som drabbat Wikström och folkpartiet har gjort Jakobsson övertygad om att ”fler liberaler behövs på centrala positioner i samhällsdebatten framöver” (Jakobsson 3 augusti).

Det framgår dock av tidningens inlägg att det finns flera kritiska röster till förslaget även inom folkpartiet. En kommunalpolitiker från Malmö, Sara Wettergren, menar att kritiken mot förslaget om en svensk litteraturkanon är berättigad, liksom parallellerna mellan folkpartiets båda förslag (språkprov för invandrare och nationell kanon) och danska Venstre. Skribenten ser förslaget som ”ett avkall på traditionella liberala ideal” (Wettergren 10 augusti). Riksdagsledamoten Louise Edlind Friberg (fp), som under delar av 2006 satt med i riksdagens Kulturutskott, ser Wikströms förslag med enbart svenska författare som ”kulturpolitiskt och integrationspolitiskt kontraproduktivt”. Edlind

Friberg menar att det kan bli "en problematisk uppgift att behålla vår trovärdighet som intellektuella internationalister, samtidigt som vi förespråkar en litteraturkanon med enbart svenska författare" (Edlind Friberg 17 augusti). Andra folkpartister beskriver förslaget som "dumt och feltänkt" (Lövgren & Sjöstrand 17 augusti) eller "orimligt" (Ekstrand 24 augusti). Även här har Wikström en slutreplik, denna gång riktad till de egna partikamraterna. Debatten i det egna partiorganet beskriver Wikström som saklig och nyanserad "till skillnad från vissa vänsterskribenters angrepp". I övrigt upprepas de argument som Wikström åberopar i den öppna debatten (Wikström 31 augusti).

Särskilt intressant är det sätt som några av kulturdebattens aktörer marginaliseras med beteckningar som "kulturvänstern", "avgrundsvänstern", och "vissa vänsterskribenter" och formuleringar som "Att hans preferenser ligger långt från liberalismen behöver man inte ha studerat svensk litteratur för att förstå". Här kan man nämligen ana ett inflytande från mediestrategier som med framgång har brukats av konservativa partier i USA och i Europa. Den amerikanska kanondebatten har, till exempel, i långt större utsträckning än i Sverige varit politiskt sprängstoff.² I USA har kulturkonservativa politiker ofta lierat sig med kanonförespråkare i syfte beskylla den "liberala eliten" för det som man ser som en förflackning inom utbildningsväsendets olika instanser. Enligt det konservativa synsättet har den vetenskapligt tingade relativism som råder vid amerikanska lärosätena lett till en kulturell skymning (Karlsruhn 2009: 237ff). Det har fått till följd att många amerikanska konservativa har utvecklat en närmast konspiratorisk förståelse av kultur och kulturindustrin där media, och universitetsutbildade utgör led i en "opinionskartell" som syftar till att påtvinga så kallade vanliga människor ett för dem främmande tankesätt (Frank 2004: 131f.). I USA har den typen av argumentering lett till en politisering av kulturdebatten som medfört en i vissa kretsar rätt explicit anti-intellektualism (Frank 2004: 193f). Den amerikanske författaren och journalisten Thomas Frank har sammanfattat detta perspektiv på följande vis: "Our culture and our schools and our government [...] are controlled by an overeducated class that is contemptuous of the beliefs and practices of the masses of ordinary people" (Frank 2004: 115). Denna politisering av "kulturfrågor" har i sin tur lett till att utbildningsfrågor har hamnat i fokus och att utbildningssektorn blivit ett av de stora slagfälten för de politiska striderna i USA (Frank 2004: 201). Debatten i Sverige har inte varit politiserad på samma sätt som i USA. I stort sett har innehållet – den politiska diskursen – i svensk kulturpolitik varit relativt oförändrad sedan 1960-talets kulturdebatt, som föregick 1972 års kulturutredning, över 1995 års kulturutredning och fram till kulturutredningen 2009 (jfr Frenander 2005: 199f.). Även i Sverige finns dock tydliga tendenser till en tydligare politisering

2 För en kortfattad översikt över den amerikanska kanondebatten, samt en summering av centrala begrepp och termer, se Karlsruhn 2009.

av kulturfrågor. Argument, liknande de som brukats av amerikanske konservativa, har förekommit i svensk politik, till exempel vid den kristdemokratiska partiledaren Göran Hägglunds lansering av det idépolitiska konceptet "Verklighetens folk" i en debattartikel i DN:

Inom kulturvännern har vanliga Svenssons och deras Svenssonliv länge setts som det självklara objektet för hån och misstänksamhet. [...] Sveriges radikala elit har kommit att bli den nya överheten. De som under flagg av att företräda minsta lilla påfunna rättviseanspråk har satt upp ett formidabelt minfält av ideologiska teorier, där konstruktioner, kategorier och förtryckarstrukturer ligger om vartannat (Hägglund 2009).

En intressant skiljelinje mellan kulturdebatt och kulturpolitik kan emellertid urskiljas i medieforskaren Jesper Falkheimers kommentar kring kanondebattens mediala och politiska logik. En debattartikel, skriver Falkheimer, "har inget värde, den ges värde" (Falkheimer 9 augusti). Genom att Wikströms debattartikel fått ett stort medialt genomslag har den fått betydelse fastän Wikströms artikel i sig är "ointressant" och att flera av de kritiska analyserna varit "brilljanta". Ur ett medialt-politiskt perspektiv är ändå Wikström PR-vinnaren, menade Falkheimer.

En litterär kanon?

Frågan om vilken kulturell, kulturpolitisk och pedagogisk verklighet som Wikströms förslag landade i kvarstår. Internationellt sett är en officiell, nationell såväl som internationell, skolkanon en tämligen ovanlig företeelse. I en undersökning av kanon i ett antal länder konkluderar Karin Sarsenov, slavist vid Lunds universitet: "Att på nationell nivå fastslå vilka specifika verk som ska läsas i skolan är inte någon generell policy i västerländsk utbildningspolitik. Listor med obligatorisk läsning saknas till exempel i USA, Kanada, Tyskland, Italien och Spanien (Sarsenov 2010: 135). I Tyskland förs dock sedan ett antal år en infekterad debatt kring kristdemokraternas (CDU) tankar om etablerandet av en "Leitkultur", en huvudkultur som ska sammanfatta den tyska identiteten, värderingarna och nationen tänkt som en motvikt till den så kallade multikulturalismens inflytande.

De flesta litteraturforskare vid svenska universitet är dock troligen överens om att vi, i en bestämd mening, har en litteraturkanon. Den åsikten formuleras även i flertalet repliker till Wikströms artikel (t.ex. Sandström; Chavez Perez). Av Högskoleverkets granskning av ämnena litteraturvetenskap och retorik, genomförd 2005–2006, i vilken samtliga 19 svenska lärosäten som erbjuder utbildning i litteraturvetenskap granskades, framkommer att den litteraturvetenskapliga grundutbildningen runt om i Sverige har mycket stora likheter:

Trots några lokala avvikelser i litteraturlistorna skulle strängt taget en enda litteraturlista kunna sammanfatta hela den litteraturvetenskapliga

grundutbildningen i Sverige. Uppläggningsen är på de flesta håll kraftigt dominerad av litteraturhistorien och utbildningen styrs i hög grad av en linjärt kronologisk uppläggning från antiken och framåt. Av de första 40 poängen består oftast minst 20 poäng av inläsning av västerlandets traditionella litteraturkanon (HSV 2006: 43).

Problemet med kanon tycks med andra ord inte handla om huruvida vi har en kanon, utan om vad som skall ingå i kanon, och om vilket sätt och i vilken utsträckning en sådan kanon (bör) anses vara normerande och hur man bör förhålla sig till kanon och kanoniseringsprocesser (jfr Guillory 1995: 234f.).

Ett av problemen med en kanons mer eller mindre inherent normativa funktion hör samman med den truism att normativa anspråk ytterst aktualiserar frågor om makt. Det är emellertid en fråga som inte är särskilt framträdande i den svenska kanondebatten. Det är denna aspekt av själva kanoniseringsprocessen som inbegriper effekter som uteslutande och tystande av någon eller några och att kanon alltid är ett, mer eller mindre motiverat, uttryck för en elitkultur (Jfr Lunddahl 2009:17). Ytterligare ett återkommande, mer eller mindre uttalat, argument i kanondebatten (och i kanondebatter generellt) är att kanon ytterst handlar om demokrati i kraft av att den inbegriper begrepp som bildning, tradition, värde, makt och förtryck. I sin berömda studie, *Den västerländska kanon*, kritiserar emellertid litteraturvetaren Harold Bloom detta perspektiv som en reducering av litteraturen till simpel politik och betecknar det som "litteraturstudiets balkanisering". Bloom menar att införlivandet av frågor som rör socialt samvete och engagemang och politiska övertygelser i litteraturvetenskapen leder till en oönskad fragmentisering av litteraturstudiet, en fragmentisering som, enligt Bloom, bortser från kvalitetskriteriet (Bloom 2000: 573). För Bloom är litteraturens värde nämligen uteslutande estetiskt. Han förkastar alla tankar på att kanon gör en till en bättre medborgare, eller till en bättre eller sämre människa (Bloom 2000: 43). Per Svensson, i sitt tidigare nämnda inlägg i kanondebatten, hämtar väsentliga delar av sin argumentation från just Bloom.

Det förefaller emellertid vara svårt att samsas om eller ens formulera kriterier för de (estetiska, sociala, identifikatoriska, samhällsaktuella) värden som ett enskilt litterärt verk eller en litterär kanon skall uppfylla. Det är notoriskt svårt att definiera och mäta estetiskt kvalitet. Värdebegreppet som sådant har också kommit att bli ytterst problematiskt inom litteraturvetenskapen (Jfr Herrnstein Smith 1988, Kap. 3 passim). Inom andra vetenskapsdiscipliner, till exempel historia och statsvetenskap, är det fullt möjligt att diskutera litteraturen och dess potential som kunskapskälla och som (positiv) påverkande kraft. Det är ett perspektiv som ligger nära den anglosaxiska liberal education-traditionen. Ur ett litteraturvetenskapligt perspektiv har ett sådant värdebegrepp emellertid varit i stort sett omöjligt att formulera eller utgå från.

Numera brottas också litteraturvetenskapen inomvetenskapligt med att legitimeras litteraturstudiet som en estetisk vetenskap. Thomas Götselius har konstaterat att utvecklingen mot en mer allmän textvetenskap med allt mindre

fokus på textens estetiska egenskaper förefaller vara svår att stoppa: "Den samtida utvecklingen av exempelvis genusstudier, kulturstudier, mediehistoria och så vidare bekräftar det. Alla är de exempel på nya forskningsfält där litteraturen inte längre intar en privilegierad position och litteraturvetenskapen därför heller inte kan skänkas principiell legitimitet" (Götselius 2002: 34; jfr Forslid & Ohlsson 2007, passim).

Vare sig man är för eller mot en kanon, så uppstår den inte ur ett vakuum. Dess upprätthållande är beroende av en rad institutioner eller aktörer (i vid mening). En litterär kanon traderas till exempel först och främst genom utbildningsväsendets olika instanser, främst universiteten och högskolorna. Därmed inte sagt att dessa institutioner intar samma centrala roll i själva kanoniseringsprocessen (jfr Herrnstein Smith 1988, kap. 3 passim). Ur detta institutionella perspektiv fungerar kanon emellertid fortfarande som ett sorteringsredskap för vad som anses angeläget att forska om och för vad det bör bedrivas undervisning om.

Det problematiska värdebegreppet bör också hållas åtskilt från en närliggande diskussion, nämligen den om konstens kognitiva och kunskapsmässiga dimensioner, som historiskt sett diskuterats flitigt inom de estetiska vetenskaperna. Det finns till exempel idag ett stort intresse för konstnärliga produkters betydelse för människors hälsa och välbefinnande (se bland annat Hermerén & Halldén; Wood; Mendelson; Littau). Det finns däremot inget entydigt belägg för att konstens estetiska kvalitet spelar en avgörande roll i detta sammanhang.

Den svenska indelningen i eller uppdelningen av ämnena svenska (språkvetenskap) respektive litteraturvetenskap (svensk och internationell litteratur), något som givetvis påverkar frågan om nationell kanon, har få internationella motsvarigheter. I flera andra länder vilar nämligen det vetenskapliga studiet av litteratur på en annan grund. Den kanon som utgör grunden för det litteraturvetenskapliga ämnesstudiet i Sverige har fått sin bestämning delvis genom den ämnesindelning mellan litteraturvetenskap respektive svenska som råder vid svenska lärosäten:

I centrum för den litteraturhistoriska undervisningen står svensk litteraturhistoria. Inslagen av allmän litteraturhistoria inskränker sig vanligtvis till några få verk ur den västerländska kanon. Detta skiljer sig tydligt från de flesta andra länders litteraturundervisning. Där utgör vanligtvis den allmänna, komparativa litteraturvetenskapen ett särskilt ämne, comparative literature, littérature comparée, osv., medan undervisningen i nationalspråkens litteratur knyts till språkämnet. Så är också förhållandet inom svensk universitetsutbildning när det gäller främmande språk. När det gäller nationalspråket svenska sker dock utbildningen i språk respektive litteratur inom två olika akademiska discipliner, varav litteraturvetenskap även omfattar det som i andra länder kallas comparative literature osv. Detta medför att den nordiska, den västerländska och i synnerhet övriga världens litteratur behandlas mycket styvmoderligt inom svensk litteraturvetenskaplig undervisning. Den

svenska litteraturhistoria som förmedlas utgörs också av en sedan länge etablerad kanon. Med få undantag undervisar man om höglitterära verk ur en kanon där författarna företrädesvis är manliga (HSV 2006: 45).

I fråga om kanon efterlyste Högskoleverket i sin rapport inte i första hand ett revisionistiskt förhållningsätt utan ett processorienterat ”aktivt, kontinuerligt, teoretiskt förhållningssätt gentemot den svenska och västerländska kanonbildningen” (HSV 2006: 45). På ett sätt kan man betrakta de kanondebatter som blossar upp med oregelbundna mellanrum som nödvändiga led i kanoniseringsprocessen och att debatter är en del av i det ”aktiva” förhållningsätt som Högskoleverket efterlyste (Lundahl 2009: 14; Karlsohn 2009: 235). Kanoniseringsprocessen framställs nämligen ibland som en naturlig, närmast evolutionär process, där texterna i kraft av sin inneboende storhet lyft sig ur litteraturhistoriens anonyma textmassa. De återkommande kanondebatterna kan istället betraktas som manifestationer på en ständigt pågående tillpassning av kanon till samtidens estetiska och kulturella normer och tankekomplex, där kanons innehåll och omfattning omförhandlas i enlighet med varje tids värderingar och ideal.

Kanon i praktiken

Förutom att Wikströms artikel kom att aktualisera en vittomfamnande kanonproblematik, uppfattades den som ”ett slags omyndigförklaring av lärarkåren” (Jonsson 26 augusti). Denna ”omyndigförklaring” bestod bland annat i att lärarna inte tilltröddes att vara delaktiga i kanoniseringsprocessen. På ytterligare ett annat plan kan man konstatera att Wikströms förslag faktiskt är ett slags underkännande av den starka läsfrämjandetradition som länge varit rådande i Sverige. Det som kännetecknar denna tradition är att läsande beskrivs utifrån ett lustperspektiv och att de läsfrämjande insatserna ska hålls fria från didaktiska nyttoaspekter. Läsandet har legitimerats genom en lustdiskurs som har kännetecknat svensk läsundervisning sedan 1950-talet. Att lära barn att läsa aktivt framhålls i läroplanen (Lp094) som en av skolans viktigaste uppgifter. I kursplanen för Svenska kan man läsa att den språkliga förmågan har en stor betydelse i elevens liv. Skolan ska sträva efter att alla elever ”utvecklar sin fantasi och lust att lära genom att läsa litteratur samt gärna läser på egen hand och av eget intresse. Eleverna ska också vilja läsa av eget intresse” (Skolverket 2000: 96f.). I en relativt nylig inventering av läsfrämjande aktiviteter, gjord av Skolverket, framhölls rentav vikten av att inspirera till läslust som överordnad ren färdighetsträning (Skolverket 2003: 100–103). Då och då har det dock även inom skolan och läsfrämjandet funnits debatter som diskuterat litteratur utifrån ett kvalitetsperspektiv, om så kallad skräplitteratur och om nyttan av den goda litteraturen – till exempel 1970-talets Enid Blytondebatt.

Historiskt sett har litteraturläsningen sina rötter i undervisningen i de

klassiska språken. Litteratur på nationalspråket infördes i samband med retorikundervisningen, som mönster för muntlig framställning (Guillory 1993: 101). Först under 1700-talets andra hälft påbörjades på allvar en utveckling som genom romantikens och den kulturella nationalismens inflytande gjorde att nationallitteraturen fick en självständig plats i undervisningen. Den kanon som föddes fram ur denna process präglades av föreställningar om nationell säridentitet och om föreställningar om en specifik nationalkaraktär. I Sverige kom den nationalistiska litteraturundervisningen redan under 1800-talets senare hälft att utmanas av den jämförande litteraturvetenskapen (comparative literature) som hade som vetenskapligt credo att jämföra och söka efter generella mönster i de olika nationallitteraturerna. I Sverige var det Henrik Schück som ledde denna utveckling, något som så småningom ledde till att man övergav det gamla ämnesnamnet estetik till förmån för "litteraturhistoria med poetik". 1968 övergavs ämnesbeteckningen "litteraturhistoria" till förmån för litteraturvetenskap (Fehrman 1999, passim).

När det gäller litteraturundervisning i den svenska grund- och gymnasieskolan har Magnus Persson, litteraturforskare knuten till lärarutbildningen i Malmö, beskrivit hur svenskämnet har avkanoniserats i styrdokumentet inom det svenska skolsystemet. Genom att studera hur man legitimerar litteraturläsning i aktuella styrdokument som läro- och kursplaner, inom litteraturvetenskapen, inom svensk lärarutbildningen och i läromedel har Persson kunnat konstatera att i svensk skolundervisning ges legitimeringar inget utrymme i själva läroplanen (Lpo 94). Litteratur och litteraturläsning nämns inte alls i läroplanen som formulerar skolans mer övergripande mål. I läroplanen framhålls emellertid läs- och skrivundervisning i allmänhet som en central del av skolundervisningens uppdrag. Genom samtal, läsning och skrivning "skall varje elev få utveckla sina möjligheter att kommunicera och därmed få tilltro till sin språkliga förmåga (Lpo 94: 7). "Aktiv läsning" nämns också som ett mål för grundskolan (Lpo 94: 12). Avsaknaden av konkreta legitimeringar är i själva verket genomgående för läroplanerna för grundskolan och gymnasiet sedan 1962 (Persson 2007: 121). Läromedel från den första halvan av 1900-talet innehöll däremot starka nationalistiska, idealistiska och kulturkonservativa drag. Dessa drag kom under seklet att gradvis tunnas till förmån för att i stället betona demokratiska värden och självförståelse (jfr Persson 2007: 119; Andersson, Persson & Thavenius 1999).

Inom dagens utbildningsvetenskap diskuteras också flitigt hur globaliseringen och de medföljande kraven på en ökad internationalisering och ökad internationell rörlighet har påverkat det svenska utbildningssystemet. En av globaliseringens mer omedelbara effekter har varit ökade normativa krav från politiskt håll. Från politiskt håll heter det att Sverige som nation ska kunna konkurrera på en internationell marknad och stärka sin position och roll i världen. En följd av denna utveckling är att allt fler aktörer är delaktiga i

utbildningspolitiken, men också att utbildningen har blivit allt mer normativt reglerad och styrd av policydokument m.m. Det har kort sagt blivit allt fler som vill vara med och bestämma om vad som skall räknas som relevant kunskap (jfr Andersson 2006, främst kap. 5 & 6).

Historiskt sett har skolundervisningens uppdrag aldrig enbart varit att förse eleverna med ämneskunskaper och fakta utan också att fostra eleverna till fritt tänkande samhällsmedborgare, enligt de normer och värderingar som samhället för tillfället efterfrågat. Medborgarfostran av idag ska enligt styrdokumentet ske på de demokratiska grunder det svenska samhällslivet vilar på. Gemensamma värderingar som explicit uttalas är exempelvis människolivets okränkbarhet och lika värde, samt solidaritet med svaga och utsatta individer och grupper. Denna fostran förväntas utmynna i att eleverna utvecklar sin förmåga att praktisera rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande i vardagen:

Det svenska samhällets internationalisering och den växande rörligheten över nationsgränserna ställer höga krav på människors förmåga att leva med och inse de värden som ligger i en kulturell mångfald. Medvetenhet om det egna och delaktighet i det gemensamma kulturarvet ger en trygg identitet som är viktig att utveckla, tillsammans med förmågan att förstå och leva sig in i andras villkor och värderingar. Skolan är en social och kulturell mötesplats som både har en möjlighet och ett ansvar för att stärka denna förmåga hos alla som arbetar där (Lpo 94: 3f., jfr HSV 2006: 34).

Frågan om kanon måste även tolkas gentemot den funktion som skönlitteraturen tillskrivs i dagens globaliserade konsumtionssamhälle, som präglas av en medieteknologisk utveckling som i hög grad förändrat medborgarnas, framförallt de ungas, läsvanor. Det är inte längre självklart att man i skolan läser verk av de litteraturhistoriskt sett mest hyllade eller framburna svenska författarna. Av det ovan sagda framgår det att det delvis finns en inbyggd potentiell spänning i skolans läroplaner genom att utbildningen ska syfta till att utveckla ”förståelse för andra kulturer”, samt att bidra till en medvetenhet om ”det gemensamma kulturarvet”.

Kultur + politik = kulturpolitik?

Kulturpolitik har av tradition haft en rätt marginell position i det politiska systemet i Sverige (Frenander 2005: 212, 215; jfr även Steiners bidrag i detta nummer). Kulturpolitikens svaga ställning är delvis betingat av att begreppet ”kultur” är notoriskt flyktigt, luddigt, svårdefinierat.³ Frenander beskriver denna begreppsliga svårighet som något som genomsyrat och försvårat den

3 För en klargörande genomgång av forskningen kring kulturbegreppet, se Frenander 2005: 34ff.

kulturpolitiska diskursen under hela nittonhundratalet: "Slitningarna mellan kulturen, förstådd i dess estetiska betydelse, och kulturen, uppfattad som ett sätt att leva, finns hela tiden med i nästan alla inlägg" (Frenander 2005: 207). Under det förra århundradets första hälft likställdes kulturbegreppet oftast med bildning, vilket innebar att kultur inte enbart betraktades som blott en estetisk aspekt utan berörde även frågeställningar om moral och seder (Sundgren 2007: 18; Harding 2007: 9f.). Under 1900-talet senare hälft, har "kultur" alltmer kommit att inbegripa yttre aktiviteter som vi kan utöva eller konsumera, istället för att, som förr, inbegripa individens inre odling.

Den begreppsliga utvecklingen framgår till viss del av 1974 års kulturbeslut där "kultur" innefattade konstarterna, medierna, folkbildningen och kulturarven (SOU 1972: 66). Genom 1972 års kulturutredning blev kulturpolitiken en samhällspolitiskt avgränsad sektor för politiskt beslutsfattande. Kulturpolitik kom huvudsakligen att betraktas som en förvaltningsfråga med tyngdpunkten på tekniker för administration och bidragsgivning. Det är även det perspektivet som har varit dominerande i den svenska kulturpolitiska forskningen (Sundgren 2007: 20).

Mycket av det sena 1900-talets svenska kulturpolitik kom att få sin utformning genom den stora kulturutredningen från år 1972 och 1974 års kulturbeslut, som under lång tid satte ramarna för det offentligt finansierade svenska kulturlivet. Den centrala tanke utifrån vilken kulturpolitiken utformades var att kultur är något självklart gott. Tillgång till kultur betraktades en självklar medborgerlig rättighet. Spridandet av kultur till så många medborgare som möjligt ansågs behöva ingå i varje demokratisk stats grundläggande uppgifter. Denna kulturpolitik har emellertid kritiserats för att vara koncentrerad på resursfördelning och logistisk räckvidd. I den senaste kulturutredningen, som gjordes 2009 under ledning av förläggaren Eva Swartz, kritiserar man 1972 års utredning för att förmedla en alltför instrumentell kultursyn där konst betraktas som en del av arbetet för ett bättre samhälle, "som en del av samhällets miljöpolitiska åtaganden i stort" (SOU 1972: 168). I 2009 års utredning kritiseras 1972 års utredning för den "närmast gränslösa tilltron till 'samhällets', dvs. den offentliga sektorns, förmåga att genom långtgående politiska beslut och åtgärder skapa det goda samhället" (SOU 2009: 150). 1972 års utredning sammanfattas som "en pendang till samhällsbyggandets miljonprogram, ett försök att skapa en folkhemmets kulturpolitik" (SOU 2009: 150). Denna kritik till trots utgör 2009 års utredning inget radikalt brott mot den kulturpolitiska traditionen i Sverige. Administration och förvaltning är fortfarande kärnverksamheten i kulturpolitiken.

Ett gemensamt drag för svensk kulturpolitik i modern tid har således varit fokus på administration och förvaltning. Wikströms förslag är, mig veterligt, en av de första öppna, seriösa, nutida ansatserna till att öka det politiska inflytandet över kulturen och kulturkonsumtionen i Sverige. Förslaget innebar en

radikal brytning med den kulturpolitiska tradition som gått ut på att undvika att utöva direkt politiskt inflytande över den enskilde individens kulturkonsumtion. Stefan Jonsson berör detta i sitt slutinlägg i kanondebatten: "[N]är makthavaren gör folkets enande till kulturpolitiskt mål för en ny regering ska man vara på sin vakt. Som jag skrev i min förra artikel: närhelst en politisk grupp har använt kulturen för att ena sin befolkning till ett folk med ett gemensamt mål, har resultatet blivit det motsatta, intolerans, rasism, lynchningar, upplopp, död" (Jonsson 26 augusti). Andra motståndare till förslaget framhöll också, som det har framgått, den allmänna maktaspekten av en officiell kanon – att kanon alltid är uttryck för en elitkultur. Det i sig utgör dock inte det radikala elementet i Wikströms förslag, dels eftersom svensk kulturpolitik historiskt sett har gynnat den traditionella finkulturen (Frenander 2005: 215), dels eftersom vi redan i praktiken har en kanon.

Ovanstående visar att kanondebatten 2006 således inte bara, eller ens primärt, handlade om ett eventuellt införande av en svensk nationell kanon. Debatten aktualiserade ett helt kulturpolitiskt värdespektrum som sträckte sig från kultur som aspektpolitik till föreställningen om kulturens egenvärde och autonomi. Frågor som, så att säga, frigjordes genom Wikströms utspel.

Historiskt sett har kulturpolitik i liberala samhällen legitimerats i fältet mellan humanistisk-social och ekonomisk rationalitet. En del forskare hävdar dock att kulturpolitik under senare decennier alltmer har kommit att ges en instrumentell legitimering, något som också har lett till att kulturpolitiken alltmer fjärrar sig från föreställningen om kulturens egenvärde och autonoma ställning (Frenander 2005: 214). Sedan 2006 kan man nämligen se tydliga tecken på en långsam nedmontering av kulturen som självständigt politikområde. Ett antal viktiga kultursatsningar ligger numera inte under kulturministern utan på andra departement som närings- och arbetsmarknadsdepartementen. Intresset för att bedriva kulturpolitik i riksdagen förefaller under samma period också ha minskat. Under kulturminister Lena Adelsohn Liljeroths första hela regeringsår 2007 fick hon besvara 38 interpellationer. Antalet interpellationer har alltså varit fallande. Under 2009–2010 fick hon besvara tio interpellationer. I jämförelse med andra områden är antalet interpellationer exceptionellt låga (Hellekant 2011). I en undersökning i *Svenska Dagbladet*, gjord 18 månader efter valet 2010, konstaterades att kulturminister Lena Adelsohn Liljeröth inte hade arbetat fram en enda egen proposition (Hennel 2012). Samma utveckling går igen på såväl regional som kommunal nivå (Hennel 2012). I likhet med utbildning betraktas kulturen alltmer instrumentellt ur ett ekonomiskt nyttoperspektiv, som en del av aspektpolitiken (jfr SOU 2009: 18). Det märks också i retoriken. Sällan talar regeringen om kulturens egenvärde. Nya kultursatsningar förklaras istället med att de främjar faktorer som ekonomisk tillväxt, sysselsättning och folkhälsa och så vidare (jfr Brandel 2011).

Två aktuella exempel får illustrera denna utveckling. Våren 2012

publicerades två rapporter – moderaternas *Kulturen 2020* och folkpartiets *Kulturland Sverige* – som innehöll framtidsvisioner för den borgerliga kulturpolitiken. Rapporterna innehöll få nyheter. I *Kulturen 2020* ger moderaterna sin syn på kultur, idrott, media och folkbildning. Man lyfter fram satsningar som redan gjorts och som man vill bygga ut, till exempel skapande skola, kultur på recept och den regionala samverkansmodellen. Ett av få konkreta nya förslag är planer på att inrätta professurer i ämnena kultur och hälsa respektive mat och turism. Folkpartiets *Kulturland Sverige* framhåller arkitekturens betydelse för utvecklingen och vill bygga nytt. Man vill sjösätta en konstbiennial i Stockholm och bygga ett nytt Nobelmuseum. Båda rapporterna innehåller en översyn av regelverket för stiftelser och fonder i syfte att göra dessa mer kulturvänliga genom skattelättnader, samt förslag som syftar till att göra sponsring och donationer inom kultursektorn avdragsgilla. Det som ett led i att stärka samarbetet mellan näringsliv, kultursektor, humaniora och nöjesindustri. Folkpartiets rapport innehåller för övrigt fortsatt ett önskemål om att införa litterär kanon med motiveringen: ” En svensk litterär kanon bör tas fram av experter på området. En kanon ska ses som en vägledning till verk som är särskilt viktiga för fördjupad förståelse om Sverige och vår omvärld” (*Kulturland Sverige 2012: 3*).⁴ Mycket mer konkreta förslag än så innehöll inte rapporterna.

Ett försök till sammanfattning

Det har nu gått nästan sex år sedan Wikströms förslag lanserades. Under de år som har gått är det lätt att betrakta Wikströms inlägg som ett led i en än idag pågående utveckling som yttrar sig dels i en ökad instrumentalisering av kulturen, dels i en tendens att i ökad omfattning underordna kulturpolitiken andra politikområden. Det går också att se hur dessa två aspekter konvergerar mot ett kulturpolitiskt landskap som avsevärt skiljer sig från det som har varit.

Från humanistiskt håll brukar det framhållas att humaniora utgår från ett värdebegrepp som inte på något enkelt sätt låter sig förenas med marknadstänkandets värdebegrepp. Däri ligger också själva kärnan i de frågekomplex som kanondebatten aktualiserade. I centrala avseenden präglas det politiska livet av marknadstänkandets värdebegrepp. Det sker inte nödvändigtvis på det individuella planet, utan i kraft av att de som ansvarar för medborgarnas pengar oftare ser sig som finansförvaltare än som ansvariga för bestämda verksamheter (Göransson 2010: 28). Att förvalta skattebetalarnas pengar ligger till grund för politiskt beslutsfattande. Den socialdemokratiska kulturpolitikens nestor,

4 För tydlighets skull vill jag säga att inte heller de politiska oppositionspartierna i Sverige har aviserat några större konkreta kulturpolitiska förslag eller satsningar. Den svenska kulturpolitiken verkar, som Frenander konstaterade, ”befinna sig i ett slags vänteläge” (Frenander 2005: 215).

Bengt Göransson, sammanfattar problemet på följande vis i skriften *Tankar om politik*:

Bristen på grundläggande teoribildning finner man också på det viktiga område som rör kultur och kulturpolitik. Där kommer denna brist till uttryck inte minst genom en alltför enkel syn på relationen till publiken. Uppfattningen att kulturen kan ha ett egenvärde är inte oomstridd. Samtidigt som ingen kultur kan existera utan relation till publiken, mottagarna, är det farligt att se denna relation som ett enkelt beställar-/utförarförhållande. Ett sådant synsätt öppnar för censurtendenser när publiken vid sin beställning representeras av politiker som uteslutande ser sitt mandat omfatta hanterandet av skattebetalarnas pengar. Det blir ännu farligare när den enskilde lockas att se sig som beställare/konsument med rätt att definiera sina krav som kund. Konstnären som bara målar tavlor som tillgodoser köparens förväntade eller uttalade önskemål kommer aldrig att kunna förnya konsten. Utan en väl analyserad kultursyn kan heller aldrig kulturpolitiken ta ansvar för det vidare samhällsperspektiv i vilket allt kulturliv måste ses (Göransson 2010: 11).

Det som debatten ytterst illusterar är svårigheterna med att jämkja mellan kultur som en politiskt-administrativ variabel och kultur som ett autonomt fält.

Referenser

- Andersson, Jenny, 2006. *När framtiden redan har hänt: socialdemokratin och folkhemsnostalgin*. Stockholm: Ordfront.
- Andersson, Lars-Gustaf, Magnus Persson & Jan Thavenius, 1999. *Skolan och de kulturella förändringarna*. Lund: Studentlitteratur.
- Bloom, Harold, 2000. *Den västerländska kanon: böcker och skola för eviga tider*. Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion
- Brandel, Tobias, 2011. "Revolutionen som kom av sig", *Svenska Dagbladet*, 4 oktober.
- El Mahdi, Josef, 2006. "Fp tar fram gammalt krav om språktest för invandrare", *Svenska Dagbladet*, 28 juni.
- Fehrman, Carl, 1999. *Litteraturhistorien i Europaperspektiv: från komparatism till kanon*. Lund: Litteraturvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.
- Forslid, Torbjörn & Anders Ohlsson, 2007. *Hamlet eller Hamilton? Litteraturvetenskapens problem och möjligheter*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Frank, Thomas, 2004. *What's the Matter with Kansas? How Conservatives Won the Heart of America*. 1. utg. New York: Metropolitan Books.
- Frenander, Anders, 2005. *Kulturen som kulturpolitikens stora problem: diskussionen om svensk kulturpolitik under 1900-talet*. Hedemora: Gidlund.
- Guillory, John, 1993. *Cultural Capital. The Problem of Literary Canon Formation*. Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Guillory, John, 1995. "Canon", s. 233–249 i Lentricchia, Frank & McLaughlin, Thomas (red.), *Critical Terms for Literary Study*. 2., rev. utg. Chicago: Univ. of Chicago Press,
- Göransson, Bengt, 2010. *Tankar om politik*. Stockholm: Ersatz.
- Götselius, Thomas, 2002. "Den teoretiska texten", *Tidskrift för litteraturvetenskap*, nr 4, s. 19–36.
- Harding, Tobias, 2007. *Nationalising Culture. The Reorganisation of National Culture in Swedish Cultural Policy 1970–2002*. Diss. Linköping: Linköpings universitet.
- Hellekant, Johan, 2011. "Allt sömnigare kulturpolitiker i riksdagen", *Svenska Dagbladet*, 19 november.

- Hennel, Lena, 2012. "Politisk passivitet hos flera av ministrarna", *Svenska Dagbladet*, 27 mars.
- Hermerén, Göran & Sören Halldén (red.), 2006. *Konsterna och själen: estetik ur ett humanvetenskapligt perspektiv*. Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien.
- Herrnstein Smith, Barbara, 1988. *Contingencies of Value. Alternative Perspectives for Critical Theory*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Hägglund, Göran, 2009. "Sveriges radikala elit har blivit den nya överheten", *Dagens Nyheter*, 17 september.
- Karlsruhn, Thomas, 2009. "Kanon och kritik", s. 232-270 i Leppänen, Katarina & Lundahl, Mikela (red.), *Kanon ifrågasatt: kanoniseringsprocesser och makten över vetandet*. Hedemora: Gidlund.
- Kulturen 2020. Nya Moderaternas kulturutskott 2012, tillgänglig på http://www.moderat.se/web/Kulturen_2020.aspx?UsePrintableVersion=true
- Kulturland Sverige. *Liberal Kulturpolitik*. Folkpartiet 2012, tillgänglig på http://www.folkpartiet.se/ImageVault/Images/id_18320/scope_o/ImageVaultHandler.aspx
- Littau, Karin, 2006. *Theories of Reading. Books, Bodies, and Bibliomania*. Cambridge, UK: Polity.
- Lundahl, Mikela, 2009. "Kanon och demokrati", s. 13-50 i Leppänen, Katarina & Lundahl, Mikela (red.), *Kanon ifrågasatt: kanoniseringsprocesser och makten över vetandet*. Hedemora: Gidlund.
- Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet (Lpo 94)*
- Mendelson, Edward, 2006. *The Things that Matter. What Seven Classic Novels Have to Say About the Stages of Life*. 1. ed. New York: Pantheon Books.
- Persson, Magnus, 2007. *Varför läsa litteratur? Om litteraturundervisningen efter den kulturella vändningen*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Sarsenov, Karin, 2010. "Varför läsa litteratur – i Ryssland? Legitimeringar i ryska styrdokument", *Tidskrift för litteraturvetenskap*, vol. 40, nr 3-4, s.133-152.
- Skolverket, 2003. *Att läsa och skriva. En kunskapsöversikt baserad på forskning och dokumenterad erfarenhet*. Stockholm: Liber Distribution.
- Skolverket, 2000. *Kursplaner och betygskriterier. Grundskolan*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1972: 66, *Ny kulturpolitik*.
- SOU 2009: 16, *Kulturutredningens betänkande*.
- Sundgren, Per, 2007. *Kulturen och arbetarrörelsen: kulturpolitiska strävanden från August Palm till Tage Erlander*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Svensson, Per, 2010. "Bildningsidealet – Om hur och varför kulturen gör dig till en friare människa", i Bertil Ohlininstitutets skriftserie, nr 15, tillgänglig på <http://www.ohlininstitutet.org/wp-content/uploads/2010/03/ohlinskrift15.pdf>, citerad 30/3 2012.
- Utvärdering av ämnena litteraturvetenskap och retorik vid svenska universitet och högskolor, Högskoleverkets rapport 2006: 13 R.
- Witt-Brattström, Ebba, 2006. "Miljonsvenskan – en mediebluff", *Dagens Nyheter*, 13 maj.
- Wood, Michael, 2005. *Literature and the Taste of Knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press.

Artiklar: Den svenska kanondebatten 2006

Denna artikelförteckning över den svenska kanondebatten 2006 utgör inte en fullständig inventering av de artiklar som publicerades i denna debatt. Debatten i sig var dels för spridd med inlägg även i tidningar som *Svenskläraren* och *Lärarnas Tidning*, dels omfattade den inlägg som endast nominellt tog avstamp

i kanondebatten. Översikten ger däremot en i mitt tycke rättvis bild av debattens centrala delar som utspelade sig i *Sydsvenska Dagbladet*, *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet*, i viss mån även i *Aftonbladet* och *Expressen/GT*. Den del av debatten som utspelades i andra tidningar, tidskrifter eller andra medier finns inte med här. För tydlighets skull har Cecilia Wikströms inlägg i debatten fetmarkerats i denna förteckning.

SYDSVENSKAN

1. Wikström, Cecilia, "Skapa en svensk litteraturkanon", *Sydsvenskan*, 22 juli.
2. Svenstedt, Carl Henrik, "Fp vill stärka svenskheten", *Sydsvenskan*, 28 juli.
3. Brunner, Andreas, "Kanondumt förslag. Exemplet Danmark borde avskräcka, inte inspirera Sverige", *Sydsvenskan*, 30 juli.
4. Wikström, Cecilia, "Litteraturkanon inte nationalistisk", *Sydsvenskan*, 5 augusti.
5. Sandström, Daniel, "Kriget finns runt hörnet", *Sydsvenskan*, 5 augusti.
6. Hjärpe, Jan, "Demokrati eller etnokrati?", *Sydsvenskan*, 6 augusti.
7. Rudbeck, Carl, "Förslaget om en svensk kanon har bara brister", *Sydsvenskan*, 7 augusti.
8. Astudillo, Luciano, "Vanföreställningar om svenskhet", *Sydsvenskan*, 9 augusti.
9. Falkheimer, Jesper, "Sommarspinn. Lätt att få mediernas uppmärksamhet", *Sydsvenskan*, 9 augusti.
10. Nilsson, Sven, "Varför inte en kanon?", *Sydsvenskan*, 10 augusti.
11. Kuprijanko, Alexander, "Wikströms förslag väckte Kultur-Sverige: Frågan om litteraturkanon splittrar partiblocken", *Sydsvenskan*, 11 augusti.
12. Jiborn, Magnus, "Symbolfrågor", *Sydsvenskan*, 13 augusti.
13. Brunner, Andreas, "Kanon utan glöd", *Sydsvenskan*, 17 augusti.
14. Agrell, Alexander, "Svenskar vill ha litterär kanon", *Sydsvenskan*, 23 augusti.
15. Rojas, Mauricio, "Gemensamt arv gynnar mångfald", *Sydsvenskan*, 29 augusti.

DAGENS NYHETER

1. Jonsson, Stefan, "Folkpartiet på svenskjakt", *Dagens Nyheter*, 26 juli.
2. Rojas, Mauricio, "Rättvisepolitik", *Dagens Nyheter*, 28 juli.
3. Chavez Perez, Inti, "Makthavarna måste granskas", *Dagens Nyheter*, 31 juli.
4. Rock, Yvonne, "Kanondebatten saknar genusvinkel", *Dagens Nyheter*, 31 juli.
5. Jonsson, Stefan, "Litteratur som gränsvakt", *Dagens Nyheter*, 1 augusti.
6. Wikström, Cecilia, "Bra böcker en rättighet", *Dagens Nyheter*, 3 augusti.
7. Göransson, Bengt, "En kanon för vem", *Dagens Nyheter*, 8 augusti.
8. Berggren, Henrik, "Kan nån kanon?", *Dagens Nyheter*, 8 augusti.
9. Witt Brattström, Ebba, "Synen på skönlitteratur är naiv", *Dagens Nyheter*, 9 augusti.
10. Västerbro, Magnus, "Litterär kanon splittrar alliansen", *Dagens Nyheter*, 10 augusti.
11. Elam, Ingrid, "Disparat kanonbukett", *Dagens Nyheter*, 10 augusti.
12. Stenport Westerståhl, Anna, "Skitta listmanin", *Dagens Nyheter*, 13 augusti.
13. Chavez Perez, Inti, "Litteraturen ska vara fri från tyglar", *Dagens Nyheter*, 14 augusti.
14. Tunedal, Jenny, "Vidga litteraturen", *Dagens Nyheter*, 17 augusti.
15. Raattamaas, Lars Mikael, "Disciplineringsmaskinen", *Dagens Nyheter*, 19 augusti.
16. Schottenius, Maria, "Danmarks topplista blev en kotte", *Dagens Nyheter*, 20 augusti.
17. Nikolajeva, Maria, "Vad är du hungrig på lilla vän?", *Dagens Nyheter*, 21 augusti.
18. Combüchen, Sigrid, "Globalt?", *Dagens Nyheter*, 22 augusti.

19. Espmark, Kjell, "Samtalspartners", *Dagens Nyheter*, 23 augusti.
20. Fagerholm, Monika, "Mot kulturens listor", *Dagens Nyheter*, 25 augusti.
21. Jonsson, Stefan, "Världen bortom folkpartiet", *Dagens Nyheter*, 26 augusti.

SVENSKA DAGBLADET

1. Fleischer, Rasmus, "Otidenslig kulturpolitik", *Svenska Dagbladet*, 27 juli.
2. Lundberg, Johan, "Gärna en kanon men av andra skäl", *Svenska Dagbladet*, 28 juli.
3. **Wikström, Cecilia, "Därför behövs litteraturkanon", *Svenska Dagbladet*, 29 juli.**
4. Werkelid, Carl Otto, "Jag väljer att tro på Wikström", *Svenska Dagbladet*, 30 juli.
5. Melberg, Arne, "Kopiera inte en suspekt dansk kulturkamp", *Svenska Dagbladet*, 2 Augusti.
6. Hansson, Jan, "Vad händer med barnlitteraturen?", *Svenska Dagbladet*, 5 augusti.
7. Kullenberg, Christopher, "Vi har inget att oroa oss för", *Svenska Dagbladet*, 6 augusti.
8. Andersson, David, "Kanon underblåser inte nationalism", *Svenska Dagbladet*, 7 augusti.
9. Moberg, Åsa, "Vad kräver vi av svenskar i utlandet", *Svenska Dagbladet*, 12 augusti.
10. Mazzarella, Merete, "Dansk kulturkupp koloniserade Ibsen", *Svenska Dagbladet*, 18 augusti.
11. Kalmtegg, Lina, "Litteraturkanon tände känslorna", *Svenska Dagbladet*, 19 augusti.
12. Swartz, Rickard, "Konsten och kulturen svävar inte fritt i luften", *Svenska Dagbladet*, 23 augusti.
13. Gellerfelt, Mats, "Tag och läs, och vi läste", *Svenska Dagbladet*, 27 augusti.
14. Jannerling, Lisa "Lärare säger nej till litteraturkanon - Dagens läroplan ger lärare och elever frihet att själva välja böcker", *Svenska Dagbladet*, 31 augusti.

EXPRESSEN/GT

1. Hadley-Kamptz, Isobel, "Vilset Wikström", *Expressen*, 25 juli.
2. Söderqvist, Marie, "All litteratur är inte lika bra", *Expressen*, 26 juli.
3. Johansson, Linna, "Naken elitism", *Expressen*, 12 augusti.
4. Svensson, Per, "En kanonidé", *Expressen*, 17 augusti.
5. Johansson, Anders, "Ädla känslor föder?", *Expressen*, 18 augusti.
6. Birro, Marcus, "Kanondebatten. Unga måste få välja sina böcker själva", *Expressen*, 21 augusti.
7. **Wikström, Cecilia, "Replik: Litterär kanon", *Expressen*, 30 augusti.**

AFTONBLADET

1. Stahre, Ulrika, "Kanon?", *Aftonbladet*, 26 juli.
2. Linderborg, Åsa, "DN sjunger i kanon", *Aftonbladet*, 11 augusti.
3. Thorvall, Kerstin, "Läslusten kommer utan hjälp av kanon", *Aftonbladet*, 28 augusti.

TIDNINGEN NU

1. Ledare, *Tidningen Nu*, 3 augusti.
2. Jakobsson, Johan, "Orimliga angrepp på folkpartiet", *Tidningen Nu*, 3 augusti.
3. Wettergren, Sara, "Jakobsson har fel om kulturkanon - kritiken mot den visst berättigad", *Tidningen Nu*, 10 augusti.
4. Edlind Friberg, Louise, "Är en litteraturkanon kanon?", *Tidningen Nu*, 17 augusti.

5. Lövgren, Britt-Marie & Anna-Karin Sjöstrand, "Litterär kanon är dumt och feltänkt", *Tidningen Nu*, 17 augusti.
6. Ekstrand, David, "Varför bara svensk litteratur?", *Tidningen Nu*, 24 augusti.
7. Lindaräng, Ingegerd, "Våra författare är en del av vår identitet", *Tidningen Nu*, 24 augusti.
8. **Wikström, Cecilia, "Litteraturen hörnsten i den liberala kulturpolitiken", *Tidningen Nu*, 31 augusti.**

Att iscensätta det onämnbara

Bertil Malmbergs Excellensen och kontroversiella manifest

Åsa Bergström

Performing the Unmentionable – Bertil Malmberg's *Excellensen* and Controversial Manifestos

Through history, performing arts such as theatre and film have been recognized as more affective, provocative and politically problematic than the written word. By studying adaptations of Bertil Malmberg's manuscript *Excellensen*, the aim of this article is to address the effects, problems and consequences of attempting to perform what, at the time, was regarded unmentionable. The place and time under study is neutral Sweden during the Second World War, a period saturated by elevated levels of legislation, surveillance and censorship. Recent adaptations of two controversial manifestos are also addressed, mainly in order to show that performing the unmentionable still is a pertinent and controversial issue.

Den 7 november 2011 hade föreställningen *SCUM-manifestet*, baserad på Valerie Solanas radikalfeministiska text *SCUM MANIFESTO*, i översättning av Sara Stridsberg, premiär på Turteatern i Stockholm (Solanas 1997 [1967], 2003) (Turteatern 2011). Föreställningen samproducerades med Counterforce Produktion och premiären följdes av såväl lovord som hätsk debatt, protester och dödshot uttalade av människor som inte ens sett föreställningen (Granath 2011; Hellekant 2011; Lekander 2011; Liljestrand 2011; Ludvigsson 2011; Waaranperää 2011; Wennström 2011; Osignerad TT-spektra 2011). Detta föranledde i sin tur polisanmälningar och polisbevakning samt en uppmaning, spridd bland annat via internet, riktad till teaterverksamma kvinnor:

På måndag den 21/11 klockan 19.00 uppmanar vi dig/er alla teaterverksamma kvinnor att läsa *SCUM-manifestet* på den teater ni just nu är verksamma. I protest mot angreppen mot den fria konsten och mot ett alltmer anti-feministiskt och kvinnofientligt samhällsklimat. [---] Vi som tagit initiativet är teaterarbetande kvinnor som inte är kopplade till TUR-teatern. Anslut er! Organisera en läsning på måndag! Gör det enkelt: var i foajén, gör en stafettläsning många tillsammans. (Dramatenbloggen 2011)

Uppmaningen bejakades exempelvis av anställda på Dramaten. Skådespelerskan Hulda Lind Jóhannsdóttir förklarar valet att läsa texten med att "[v]i vill visa att vi stöder den fria konsten och yttrandefriheten och att vi som fria

Åsa Bergström är doktorand i filmvetenskap vid Lunds universitet.
E-post: asa.bergstrom@litt.lu.se

konstnärer ska kunna göra saker på scenen utan att bli hotade” (Eriksson 2011). Jóhannsdóttir framhåller vidare att hon ”inte själv sett Turteaterns föreställning. Men vi har ju gjort Solanas här på Dramaten” (Eriksson 2011).

Att Solanas text även i sin litterära form genererar starka reaktioner utan att de som reagerar läst manifestet poängteras på Turteaterns hemsida:

SCUM-Manifestet är en av litteraturhistoriens starkaste texter. Den är världsberömd, ökad och ändå ökad. Den är hatad och älskad, ofta utan att ens ha blivit läst. [...] Vår ”föreställning” är helt baserad på Valerie Solanas text och vi lämnar högaktingsfullt allt rotande i upphovskvinnans privatliv därhän. (Turteatern 2011)

Såväl Solanas text som Turteaterns föreställning framkallar alltså synnerligen starka reaktioner hos personer som varken läst eller sett det de faktiskt reagerar på. Reaktionerna hösten 2011 verkar snarare ha utlösts av *det faktum* att Turteatern och Counterforce Produktion valt att göra en scenuppsättning av manifestet än av manifestets faktiska existens. Att frigöra texten från de pärmar som i bokform omsluter den, låta den förkroppsligas, gestaltas och förmedlas av en skådespelerska och slutligen, via föreställningssammanhangets förutsättningar, möta publiken verkar utifrån de starka reaktionerna och mordhoten således utgöra en större provokation än texten i sig.

Detta är bara ett av otaliga exempel på att föreställande/gestaltande konstarter, som exempelvis teater och film, tenderar att betraktas som mer affektiva, politiskt problematiska och uttryckligt provocerande än det tryckta ordet. Med utgångspunkt i en komparativ studie av adaptationerna av Bertil Malmbergs *Excellensen*, samtliga tillkomna under andra världskriget, är syftet med föreliggande artikel att via kontextualiserande närläsningar analysera iscensättandet av det onämnbara under en period präglad av propaganda, övervakning och censur. Som jämförande material diskuteras även aktuella och ifrågasatta iscensättningar av kontroversiella manifest.

Bertil Malmberg och *Excellensen*

Bertil Malmberg (1889–1958), författare, översättare och ledamot av Svenska Akademien från 1953, gjorde 1942 sin debut som dramatiker med uruppförandet av det nazistkritiska skådespelet *Excellensen*. Handlingen tar avstamp i Tysklands annektering av Österrike 1938. Det politiska läget får excellensen Herbert von Blankenau, berömd katolsk diktare och före detta kulturminister, att vilja lämna landet. Blankenaus dotters fästman, Max Karbe, ordnar ett visum till honom. Blankenau reser, men vid ankomsten till gränsen blir han tveksam och erbjuder istället sitt visum till en judisk man. Då Blankenau återvänder hem tvingas Karbe, som befordrats till kommandant i ett nazistiskt koncentrationsläger, arresteras honom. I koncentrationslägret utsätts Blankenau för

tortyr, upplever Jesu uppenbarelse och fattar därefter det medvetna beslutet att försöka rymma inför ögonen på vakterna som skjuter honom till döds.

Pjäsen författades redan 1938–1939, men på grund av att innehållet uppfattades som politiskt problematiskt refuserades den av både Dramaten och Blancheteatern och kom istället att produceras av Dramatikerstudion med premiär på Stockholms Borgarskola den 20 november 1942. Samma år publicerades pjäsmanuskriptet dessutom i bokform, och 1944 producerades *Excellensen* både som radiodrama och som film. Detta år utkom även romanen *Excellensen* av Sven Stolpe, efter Malmbergs skådespel.

De olika versionerna av *Excellensen* producerades således successivt i det neutrala Sverige under andra världskriget. För en diskussion kring huruvida möjliggörandet av de olika versionerna kan kopplas till externa förutsättningar relaterade till politiskt läge, propaganda, övervakning och censur respektive interna förändringar text- och iscensättningsmässigt krävs en inledande kontextualisering.

Propaganda, övervakning och censur i det neutrala Sverige

Under åren för andra världskriget präglades det neutrala Sverige av propaganda, övervakning och censur, vilket givetvis påverkade det kulturella och mediala klimatet. Gällande den mot Sverige riktade tyska propagandan bearbetades den svenska allmänheten till en början ”huvudsakligen direkt från Tyskland genom massförsändelser av propagandatryck och genom radioutsändningar på svenska” (SOU 1946:86, s. 9). Från november 1941 till maj 1945 visades dessutom varje vecka en ny svenskspråkig version av den nazistiska filmjournalen *Ufa-journalen* på svenska biografier (Jönsson 2011, s. 25).

Redan under de första krigsåren utvecklades en tysk propagandaverksamhet även inom Sverige, ledd av Tyska legationen i Stockholm (SOU 1946:86, s. 25). Viktiga namn i detta sammanhang var Victor zu Wied, chef för Tyska legationen från december 1933 till januari 1943, Hans Thomsen, chef för legationen från januari 1943, Hermann Kappner, chef för kulturavdelningen 1940–1941 samt Heinz Thorner, chef för kultur- och informationsavdelningen från 1941 (Thulstrup 1962, s. 261). Legationen var ”inriktad på att bekämpa varje antinazistisk tendens i svenskt offentligt liv” (SOU 1946:86, s. 39). Utifrån detta syfte övervakade man ”synnerligen noggrant den svenska pressen, den svenska bokmarknaden, teater- och filmföreställningar samt radioutsändningar etc. Snart sagt varje ur tysk synpunkt misshaglig företeelse på dessa områden gav anledning till démarche hos vederbörande svenska myndigheter” (SOU 1946:86, s. 39). Med anledning av Bertil Malmbergs pjäs *Excellensen* gjordes exempelvis följande kritiska yttrande:

»Jag har hållit på med den där *Excellensen* hela förmiddagen. Jag var där med N.N. i går. Han skall försöka få polisen att förbjuda den, för på sina ställen är den alltför nervkittlande. Vi få hoppas att den inte får uppföras mer. Jag har gjort en rapport och den skall gås igenom på måndag. Det är förfärligt.» (28.11.42. Ö. fr. ty.) (SOU 1946:86, s. 45)

Oron för ”nervkittlande” effekter förekom även vid filmföreläsningar och i ett försök att kontrollera publikens reaktioner använde sig Svensk Filmindustri av förmanande textskyltar som förespråkade en neutral hållning till de föreläsade filmerna. Hösten 1941 proklamerades exempelvis följande uppmaning: ”Sverige är neutralt! Med hänvisning därtill utbedja vi oss att publiken icke applåderar eller på annat sätt demonstrerar ställningstagande till utländska journalbilder” (Osignerad 1941, s. 26). Behovet att stävja publikens reaktioner kan alltså relateras till det faktum att föreställande/gestaltande konstarter tenderar att fungera affektivt och dessutom ofta framförs i offentliga sammanhang där de individuella reaktionerna sprids och kollektiviseras.

Vid årsskiftet 1941–1942 instiftades den så kallade Tyska informationscentralen, en svensk underavdelning till den tyska propagandaorganisationen Deutsche Informationsstelle, vars inflytande inom den tyska kulturpropagandan förstärktes ytterligare genom tidskriften *Tyska Röster*. I Stockholm upprättades i september 1943 en underavdelning av Deutsches Auslands-Wissenschaftliches Institut i Berlin, med uppgift att utveckla förbindelserna mellan tyska och svenska vetenskapliga kretsar. Upprättandet av institutet betecknas som kulmen av den tyska propagandans organisatoriska uppbyggnad i Sverige. Resonansen för den tyska propagandan blev successivt allt mindre märkbar och den så kallade ”kulturbojkotten” mot Tyskland vid årsskiftet 1943–1944 initierade ett uttalat svenskt avståndstagande (SOU 1946:86, s. 10–11).

Den svenska institutionen Statens biografbyrå var vid etablerandet 1911 världens första statliga institution för filmcensur. Under andra världskriget var Biografbyrån underställd Statens Informationsstyrelse (SIS) (Arrbäck 2001, s. 59). Detta ämbetsverk, inrättat den 26 januari 1940 och upplöst den 30 juni 1945, var i sin tur direkt underställt Utrikesdepartementet och kom under andra världskriget att utgöra ”landets i särklass viktigaste kontrollinstans av medier, information och propaganda” (Jönsson 2011, s. 12). Utöver rena förbud hade Biografbyrån möjlighet att helt barnförbjuda såväl spelfilmer som journalfilmer. Effekten av detta yttrade sig bland annat i att distributörerna hellre accepterade ingrepp och klipp än att filmen barnförbjöds (Arrbäck 2001, s. 59).

Under intryck av det förändrade utrikespolitiska läget 1943–1944 vågade sig de svenska filmproducenterna på att spela in ett antal filmer med antinazistisk tendens, förutom Bertil Malmbergs *Excellensen* exempelvis *Det brinner en eld* (manus: Karl Ragnar Gierow och Gustaf Molander, regi: Gustaf Molander, Sverige, 1943), *Mitt folk är icke ditt* (manus och regi: Weyler Hildebrand, Sverige, 1944) och *Den osynliga muren* (manus: Gösta Stevens och Edwin

Martin, regi: Gustaf Molander, Sverige, 1944). I *Statens biografbyrå* påpekas "[a]tt ingen av dessa filmer drabbades av censurförbud eller ens klipp måste ses som en klart uppmjukad praxis. Ett par år tidigare hade visning av så tydligt anti-nazistiska filmer i Sverige varit otänkbar" (Arrbäck 2001, s. 63). Åke Thulstrup urskiljer i *Med lock och pock: Tyska försök att påverka svensk opinion 1933–45* en än mer tydlig brytpunkt och menar att "[d]en sista stora kontroversen rörande visning av 'antitysk hetsfilm' i Sverige gällde filmatiseringen av Bertil Malmbergs 'Excellensen'" (Thulstrup 1962, s. 114). Thulstrup poängterar även att Tyska legationen, redan innan filmen släppts ut på marknaden, via "Thomsen skaffat sig grundlig kännedom om dess innehåll" (Thulstrup 1962, s. 114). Thomsen yrkade på förbud mot filmen hos utrikesminister Christian Günter, som dock inte vidtog några åtgärder för att begränsa filmens spridning (Thulstrup 1962, s. 114–115).

Från våren 1945 kännetecknas Biografbyråns granskningsutlåtanden av ett snabbt minskande hänsynstagande till tyska intressen, vilket exempelvis synliggörs av att filmer med motiv från tyska koncentrationsläger började tillåtas (Arrbäck 2001, s. 63).

Teaterföreställningen *Excellensen*

Angående arbetet med *Excellensen*, samt dröjsmålet med iscensättandet av föreställningen, framhåller Malmberg att:

Det var skrivet så tidigt som 1938, inköptes 1939 av Harry Roeck Hansen, men stoppades av den gamle frihetskämpen Arthur Engberg, när det skulle sättas upp. Det var nämligen en diatrib mot nazismen. Men 1943 upptäcktes det av Per Lindberg, och för denne absolut orädd regissör funnos inga hänsyn för rynkade ögonbryn. Dramatikerstudion, Brita von Horns levande skapelse, tog upp stycket, och Lindbergs geni (i förbund med aktualiteten) hjälpte det till succés, under stora yttre besvärligheter, både i Stockholm och landsorten. (Malmberg 1952, s. 155–156)

Värt att notera är att Malmberg i andra sammanhang framhåller 1939 som tillkomstår för pjäsmanuset (Malmberg 1944, s. 10). Dessutom var Harry Roeck-Hansen, chef för Blancheteatern i Stockholm 1928–1955, inte den ende teaterchef som 1939 påverkades av dåvarande ecklesiastikminister Engbergs invändningar och myndigheternas påtryckningar gällande iscensättandet av *Excellensen*. Pjäsen refuserades 1939 även av Pauline Brunius, Dramatenchef 1938–1948. I en intervju poängterar Brunius att det i pjäsmanuset "förekom repliker så skarpa att man inte ansåg sig kunna låna dem statens officiella stämman, vilket de skulle fått om de givits på nationalscenen" (Perpetua 1945). Utifrån Malmbergs citerade kommentar bör det dessutom tydliggöras att regissören Per Lindberg måste ha upptäckt manuset tidigare än 1943, eftersom uruppförandet av pjäsen, i slutet sällskap och i regi av nämnde Lindberg,

skedde den 20 november 1942 (Malmberg 1952, s. 155–156; C.B-g. 1942; J-e. 1942; S. S – r. 1942).

Trots att föreställningen även efter premiären mötte starka invändningar, som tidigare nämnts bland annat från Tyska legationen, var pressreaktionerna positiva och publiktrycket stort. Detta ledde till en förlängd spelperiod, vilken dessutom utmynnade i en landsortsturné (von Horn 1965, s. 194–218; Malmberg 1952, s. 155–156). Brita von Horn, chef för Dramatikerstudion, beskriver premiären på Borgarskolan som unik, inte minst utifrån publikens reaktioner:

Salen var spikad. När en av akterna var förbi började en applåd. Det var den som gjorde den unik. Kanske i teaterhistorien. Ty den var inte våldsamt. Den upphörde bara inte i pauserna. Den ökade, den steg, den minskade och tog av. Men den dog aldrig. Gick en del av publiken ut så kom andra in i stället, och hela tiden var det många eller några som tog upp den från de utgående, lät den leva i sina händer... [---] Först efter sista aktslutet när författaren steg in på scenen steg den till en storm. No comments. (von Horn 1965, s. 195)

Till skillnad från det tidigare nämnda exemplet med Svensk Filmindustris förmanande textskyltar förekom på Borgarskolan uppenbarligen varken förbudsskyltar mot applåder eller konkreta uppmaningar till publiken gällande anammandet av en neutral hållning. Däremot präglades föreställningsperioden av upprepade påtryckningar från myndigheterna. Brita von Horn framhåller exempelvis de återkommande besöken av en herr Grafström från UD, som helt enkelt ville förbjuda föreställningen med argumentet: ”Fröken von Horn vill väl inte vara orsaken till att vi får krig med Tyskland?” (von Horn 1965, s. 196). Med utgångspunkt i den svenska neutralitetspolitiken förbjöds Dramatikerstudion vid föreställningarna av *Excellensen*, enligt von Horn, att ha Hitler på vägen och SS-märken på uniformerna. Vidare ”sattes krokben för hyrandet av lokal”, med konsekvensen att föreställningen tvingades flytta mellan olika scener, samt ”för krediter” och ”för turné i landsorten” (von Horn 1965, s. 196). Dessutom tvingades man justera texten på detaljnivå, exempelvis genom att ordet ”ledaren” byttes mot ”härskaren” för att ”allt skulle vara neutralt. (En neutral motståndspjäs!)” (von Horn 1965, s. 196). Invändningar restes även mot bruket av explicita och autentiska platsangivelser, exempelvis koncentrationslägret Buchenwald, vilket fick ersättas av det fiktiva Boltenberg. Enligt tidigare nämnde Grafström eliminerade Dramatikerstudion, efter påstötningar från UD, ”alla anspelningar på Tyskland och Österrike” (Svensson 1976, s. 154).

Problemet gällande explicit och autentiskt förankrad lokalisering lyftes även fram i vissa recensioner, vilket talar för att man vid premiären faktiskt använde sig av Buchenwald och inte det neutraliserande Boltenberg:

Bertil Malmbergs ”Excellensen” skulle uppförts på Blancheteatern hösten 1939. Men på grund av sin direkta lokalisering till det ockuperade Österrike och det beryktade koncentrationslägret i Buchenwald som Malmberg för övrigt besökt och skildrat något år förut, så ansågs det så ömtåligt för vårt

förhållande till främmande makt, att det avfördes från repertoaren. [---] Den nyutnämnde kommandanten för koncentrationslägret i Buchenwald ställs i den svåra situationen att bli sin tilltänkte svärfars fångvaktare och bödel. (Grevenius 1942a)

Från Blancheteaterns samlingar finns två manus av *Excellensen* arkiverade på Musik- och teaterbiblioteket, det ena på 77 sidor och det andra på 107 sidor. Båda är odaterade men sannolikt skrivna 1939 (Malmberg odaterat 1939a; Malmberg odaterat 1939b). Den kortare versionen innehåller en del strykningar och korrigeringar men detta till trots inkluderar inte någon av versionerna ovan nämnda ändringar, vilket styrker att de neutraliserande anpassningarna gjordes under Dramatikerstudions arbete med pjäsen.

Förutom Blancheteaterns två manus finns dessutom Per Lindbergs regimanus från Dramatikerstudion bevarat, även detta arkiverat på Musik- och teaterbiblioteket (Malmberg 1942a). Det är tämligen självklart att gestaltande konstarter tillför nya dimensioner till ursprungstexten just via iscensättningen, vilket innebär att eventuellt bevarade anteckningar, exempelvis i regissörens manuskript, endast ger en antydning om den faktiska iscensättningen och gestaltningen. För att exemplifiera resonemanget förefaller Lindbergs regimanus inkludera korrigeringar gjorda endast fram till premiären, med påföljd att de neutraliserande anpassningar Dramatikerstudion tvingades till inte återfinns i manuskriptet. Det gör inte heller det nya slut som Malmberg skrev under föreställningsperioden, vilket exkluderar den försoning som tidigare antytts mellan koncentrationslägrets kommandant Karbe och hans fästmö, Blankenaus dotter (Malmberg 1942a). Recensenten Georg Svensson diskuterar även denna förändring utifrån ett neutraliserande syfte, denna gång emellertid motiverad från snarast motsatt håll, och menar att: "[g]enom denna avslutning har Malmberg skyddat sig från missförståndet att hans pjäs skulle utmynna i något slags kompromiss med nazismen." (Svensson 1942, s. 805–806). Malmberg själv relaterar dock inte förändringen till yttre påtryckningar utan istället till sin egen process som dramatiker, där han lyfter fram betydelsen av att se föreställningen gestaltad.

Jag har alltid haft en känsla av att slutet inte var tillfredställande, säger hr Malmberg själv vid en intervju. Jag hade länge sökt en annan lösning. Att jag slutligen fann den berodde på att jag fick se pjäsen spelad. Då framträdde allt på ett omedelbarare sätt och jag kunde klarare se vad som var psykologiskt riktigt. (Osignerad 1942)

Kanske kan det faktum att gestaltningen klargör vad som är "psykologiskt riktigt" även för upphovsmakaren själv betraktas som ännu ett perspektiv av att de föreställande/gestaltande konstarterna tenderar att upplevas som mer affektiva än den skrivna texten?

Den publicerade versionen av pjäsen *Excellensen*

Jan Olsson inkluderar i avhandlingen *Svensk spelfilm under andra världskriget* ett mycket utförligt kapitel om *Excellensen*. Olsson tydliggör kronologin i tillkomstprocessen för de olika versionerna samt definierar Per Lindbergs exemplar som "identisk med korrekturet fram till slutscenen som är utbyggd med åtta nya repliker" (Olsson 1979, s. 151). Vidare poängterar Olsson att den version av manuset från Blancheteaterns samlingar som inte innehåller några ändringar är identisk med korrekturet. De nämnda åtta replikerna motsvarar replikerna i det förändrade icke försonande slut som Malmberg skrev under föreställningsperioden medan det korrekturet som avses är den manusversion, daterad den 12 september 1939, som skulle ha publicerats av Bonniers redan hösten 1939 (Olsson 1979, s. 151). Utgivningen stoppades dock, sannolikt utifrån den problematik som samma år hindrade Blancheteatern och Dramaten från att iscensätta dramat.

Bonniers gav ut pjäsen *Excellensen* i december 1942, vilket innebär att utgivningen skedde under Dramatikerstudions föreställningsperiod (Malmberg 1942b). Trots att denna publicerade version inkluderar det förändrade slut som Malmberg skrev efter premiären återfinns inte de neutraliserande anpassningarna man tvingades till vid föreställningarna, något som uppmärksammades av vissa recensenter:

Teatern rör sig med en förkortad psykologi, och det nya slutet är därför inte bara riktigt utan även verkningsfullare och därför riktigare. Det är sällsynt att författare så hastigt tillgodogör sig ett scenframförande. Däremot har Malmberg behållit ortsnamnen som efter premiären strukits vid föreställningarna, rena spegelfakteriet, eftersom ju alla ändå vet vad det är frågan om. (Grevenius 1942b)

Utöver reflektionen kring förändringar i text och gestaltning implicerar Herbert Grevenius recension av den publicerade versionen av pjäsen således dessutom en svensk medvetenhet om vad orten och koncentrationslägret Buchenwald representerade 1942.

Radiodramat *Excellensen*

Gunnar Hallingberg poängterar att radioteaterns publik fick vänta överraskande länge på en bearbetning av *Excellensen* och beskriver pjäsen som ett "utpräglat farligt drama, som kom teatrarna att tveka, men då man så småningom spelade det, väckte det livligt bifall" (Hallingberg 1965, s. 142). Sommaren 1943 tog Malmberg själv initiativet och påminde om pjäsen och dess aktualitet. Hallingberg lyfter fram de argument Malmberg anförde för att kringgå de politiska betänkligheter som tidigare riktats mot pjäsen:

"De politiska betänkligheter, som tidigare kunna ha förefunnits mot dess uppförande i radio, böra ju vid det här laget ha blivit tämligen föremålslösa, då ju stycket visat sig kunna spelas utan något kännbart ingripande från

censuren” – skrev han och tillfogade några ord om att han egentligen hoppats slippa uppträda som sin egen agent. (Hallingberg 1965, s. 142)

Radioversionen av *Excellensen* bearbetades och regisserades av Olof Molander och sändes den 2 mars 1944 inom ramen för serien ”Frihetens drama” (Osignerad 1944). Serien spelades under säsongen 1943–1944 och ”blev en stor framgång med uppmärksammade föreställningar” av ”brännande aktuell dramatik” (Hallingberg 1965, s. 137). Trots att temat ”Frihetens drama” ger sken av politisk öppenhet rekommenderades såväl anpassning som försiktighet vid bearbetningen av *Excellensen*. Radioledningen föreslog Molander att stryka ”Heil Hitler-utropen”, ersätta ”Gestapo” med ”Hemliga statspolisen”, undvika att använda beteckningen ”SS” samt, om möjligt, även exkludera beteckningen ”stormledare”.¹ Däremot behövde Molander inte utradera lokalbestämningar som Österrike och Tjeckoslovakien (Hallingberg 1967, s. 113).

Radiobearbetningen av manuskriptet, som finns tillgängligt på Musik- och teaterbiblioteket, inkluderar dock inte bara repliker innehållande platsbestämmelser, koncentrationslägret heter alltså även i detta manus Buchenwald och inte Boltenberg, utan dessutom ”Heil Hitler-utrop”, beteckningarna ”Gestapo”, ”SS” och ”stormledare” (Malmberg & Molander 1944, s. 12, s. 27, s. 38). Molanders regimanus är inte arkiverat och någon inspelning av radiosändningen av dramat finns inte, vilket medför att det är svårt att veta vad som egentligen exkluderades i iscensättningen. Detta synliggör det tidigare diskuterade dilemmat gällande förgängligheten i sceniska gestaltningar och den arkivproblematik som uppstår då gestaltningarna i sig inte bevarats via inspelningar, vilket ofta är fallet med äldre radiomaterial (Hallingberg 1973, s. 25). En recension av radiodramat framhåller dock att ”[d]en innersta meningen i Bertil Malmbergs märkliga drama kom till och med bättre och vackrare fram i radiobearbetningen [---]. Det sensationella i stycket var alltså neddämpat och därmed även dess karaktär av politiskt drama” (Osignerad 1944). Med risk för att övertolka citatet skulle reaktionen och beskrivningen av den politiska nedtoningen kunna betraktas som en indikation på att de neutraliserande anpassningarna, i likhet med förändringarna i Dramatikerstudions scenversion, de facto användes i radiogestaltningen trots att de inte återfinns i den bevarade manusversionen av radiodramat.

Filmen *Excellensen*

Filmanuset till *Excellensen* skrevs av Malmberg i samarbete med Sven Stolpe. Producenten Lorens Marmstedt var uppenbart medveten om det politiskt känsliga innehållet och vände sig redan på inspelningsstadiet till Statens

1 ”Stormledare” är en direktöversättning av det tyska ”sturmführer”, som med olika prefix utgjorde officersgrad inom SS. För vidare läsning se exempelvis; Friedemann Bedürftig, *Tredje riket från upp- gång till fall*. Stockholm: Ersatz, 2007, s. 390.

biografbyrå. Då biografförordningen endast granskade färdiga filmer avböjde Biografbyrån att ge råd på manus- och inspelningsstadiet, vilket fick Marmstedt att vidtaga ”den unika åtgärden att redan på inspelningsstadiet vända sig direkt till UD för att få råd” (Svensson 1976, s. 154). Tidigare nämnde Sven Grafström accepterade att träffa Marmstedt och Malmberg, och besöket utmynnade i ett PM daterat 17 december 1943 innehållande Grafströms personliga rådgivande åsikter:

Jag ville då bestämt varna för att filma teaterstycket med tyska uniformer, med tyska egennamn och Ortsbestämningar, med bilder av Hitler eller över huvud taget med någonting i regi eller tal, som skulle kunna direkt lokalisera händelseförloppet. Jag sade mig vara övertygad om, att en film, varav framginge att händelserna utspelade sig i Österrike, icke skulle passera den svenska censuren. Om man ville undvika stor förlust på filmen, vore det alltså välbetänkt att ha detta i minnet. Med vad jag sagt ville jag emellertid, och det underströk jag särskilt, ej giva någon garanti för att pjäsen, om den avmagnetiserades, därför utan vidare skulle passera den svenska censuren. Regissör Marmstedt tackade för mina upplysningar och förklarade i samråd med hr Malmberg, att man till alla delar skulle följa de råd man fått. (Svensson 1976, s. 154)

Arne Svensson betonar i avhandlingen *Den politiska saxen* det ovanliga i detta förfaringssätt, samt tydliggör de fortsatta turerna kring granskningen (Svensson 1976, s. 153–159).

Två versioner av filmen, som regisserats av Hasse Ekman, lämnades till Statens biografbyrå. Den första, av Marmstedt benämnd som den ”politiska” och av Biografbyråns chef Gunnar Bjurman som den ”tyska” versionen, accepterades inte av granskningsnämnden. Invändningarna gällde bland annat ”tal om Gestapo och repliken ’Heil Hitler’” (Svensson 1976, s. 155). Den andra, ”icke-politiska”/”icke-tyska”, versionen lämnades in till Biografbyrån tillsammans med en bilaga i vilken Marmstedt bland annat förklarade skillnaderna mellan SS-uniformer och de uniformer som användes i filmen (Svensson 1976, s. 155). Denna version godkändes utan klipp den 28 februari 1944 och hade premiär den 3 mars samma år (censurkort för *Excellensen* med granskningsnummer 066.910).

Flera manusversioner av *Excellensen* finns tillgängliga på Svenska Filminstitutet, dels några arbetsmanuskript, dels några ”arkivexemplar”, betecknade ”Script IV”, på svenska, engelska och tyska (Malmberg & Stolpe 1944b; 1944c; 1944d). Samtliga manuskript märkta ”arkivexemplar” har, till skillnad från arbetsmanuskripten, numrerade repliker nedtecknade efter filmens ljudspår. Den engelska respektive tyska versionen är tämligen raka översättningar av den svenska förlagan (Malmberg & Stolpe 1944b; 1944c; 1944d). Det svenska arkivmanuskriptet är på omslagssidan märkt med den handskrivna noteringen: ”Denna upplaga stämmer exakt med negativet. (=Hitler-upplagan) Holmgren kollat apr. – 49” (Malmberg & Stolpe 1944b). Vid en jämförelse med filmen väcker den av Holmgren definierade exakta överensstämmelsen viss

tveksamhet. Dels skiljer sig vissa av filmens repliker från den nedtecknade versionen, dels har vissa textpartier exkluderats och ersatts av ett gestaltat visuellt berättande. Ett exempel på detta är replik 161: "INSERAT: Och så kom det ögonblick då det mäktiga frändefolkets arméer trängde in över gränsen. På några timmar var det gamla rikets lagar och institutioner kastade över ända. Nya män trädde till och grep makten" (Malmberg & Stolpe 1944b, s. 9). I filmen är denna text borttagen och gestaltas istället genom att den österrikiska flaggan halas till tonerna av "Deutschland, Deutschland über alles" och ersätts av den tyska flaggan med svastikan ackompanjerat av en strof från Nazistpartiets officiella sång "Die Fahne hoch!", även kallad "Horst Wessel-lied" efter upphovsmakaren Horst Wessel (Malmberg, Stolpe & Ekman 1944, 23.17–23.27 minuter in i filmen). Att denna manusversion av Holmgren definieras som "Hitler-upplagan" är något förvånande då det negativ texten förväntas överensstämma med borde vara den av granskningsnämnden godkända "icke-politiska"/"icke-tyska" versionen.

Arbetsmanuskripten, det ena på omslagssidan märkt med "Regiassistent: Lasse Swärd", innehåller såväl anteckningar som strykningar och kompletteringar, där exempelvis det maskinskrivna Buchenwald på vissa ställen ersatts med det för hand inskrivna "koncentrationslägret Öst 22 i Boltenberg" (Malmberg & Stolpe 1944a, s. 30). Utifrån Grafströms råd och Bjurmans invändningar mot den "politiska"/"tyska" versionen återfinns egentligen bara tre tydligt neutraliserande grepp i filmen, ovan nämnda exkluderande av Buchenwald till förmån för det fiktiva koncentrationslägret Öst 22 Boltenberg, neutraliserade tyska uniformer och avsaknad av bilder på Hitler. I övrigt förekommer explicita lokaliseringar, exempelvis Österrike, Wien, Tjeckoslovakien, Tyskland och Berlin, faktiska nazistsymboler samt uttryck som "Gestapo", "nazist", "jude-socialist", "judesvin" och "Heil Hitler", det senare i både replik och gestaltning genom återkommande fysiska nazisthälsningar. Trots att denna version av filmen godkänts som "icke-politisk"/"icke-tysk" inkluderar den alltså i tal och handling ett flertal bärande komponenter som mycket explicit lokaliserar händelseförloppet, vilket medför att den kan betraktas som varande såväl "politisk" som "tysk".

Filmversionen av *Excellensen* fick ett övervägande positivt och respektfullt mottagande, samtidigt som den genererade fortsatt debatt. Exempelvis anmärker Georg Svensson på att "regissören inte gjort mera bruk av filmens möjligheter att ge fylligare lokalfärg och rikare psykologisk atmosfär åt händelseförloppet. Det finns inte en enda friluft- eller gatuscen i hela filmen – hade det inte gått att klippa in några journalbilder?" (Svensson 1944, s. 350). Svenssons reflektion problematiserar inte bara filmens studiobaserade inspelningsmiljöer – den enda exteriör som används är den korta sekvens där den österrikiska flaggan halas och ersätts av den tyska – utan inbjuder även till diskussion gällande det autenticitetsanspråk som följer med bruket av dokumentära bilder.

Då myndigheternas invändningar mot *Excellensen*, ända sedan pjäsmanusets tillkomst, riktats mot de detaljer som verkat för autenticitet och verklig-hetsförankring ter det sig tämligen självklart att inkluderandet av dokumentära bilder med tydlig lokalfärg varit omöjliga – om än intressanta – i detta filmsammanhang.

Det är även relevant att notera att filmatiseringen innebär en återgång till slutscenens tidigare försoningstema mellan Karbe och Blankenaus dotter. Olsson lyfter fram det förvånande i detta med argumentet att "[I]ärdomarna borde vara definitiva och dessutom var kunskapen om nazismens barbari då så mycket mera omfattande än 1942, för att inte tala om 1939" (Olsson 1979, s. 152–154). Väsentligt är dock att en biografidistribuerad film, som innan premiär måste passera censuren, säkerligen var känsligare ur propagandasynpunkt än en teaterföreställning på en abonnemangsteater som Dramatikerstudion, där granskningen var av mer inofficiell karaktär. I filmsammanhanget torde det försonande slutet alltså ha gynnat både den melodramatiska tonen och den svenska neutralitetspolitiken.

Romanen *Excellensen*

Adaptioner av litterära förlagor är, och har alltid varit, mycket vanliga i filmsammanhang. Detta gäller även *Excellensen*, då teaterföreställningen, radiodramat och den publicerade versionen av pjäsen föregick filmatiseringen. Relevant att notera är dock att den avslutande versionen av dramat inte är filmatiseringen utan romanen som, med underrubriken "nutidsroman", publicerades 1944. I förordet adresserar författaren Sven Stolpe läsaren:

Till läsaren

Föreliggande roman har författats på basis av Bertil Malmbergs och min filmatisering av hans skådespel "Excellensen". Bertil Malmberg har icke själv deltagit i utarbetandet av romanversionen, vilken dock självklart följt hans original så nära som möjligt. Förtjänsterna i romanen är helt Bertil Malmbergs. Bristerna har jag ansvaret för.

Sven Stolpe (Stolpe 1944, s. 4)

I linje med Stolpes förklaring bygger romanens övergripande berättarstruktur mycket tydligt på filmversionen. Exempelvis har det tidigare diskuterade försonande slutet mellan Karbe och Blankenaus dotter applicerats i romanen (Stolpe 1944, s. 275–278).

Gällande autentiska lokaliseringar, prekära uttryck samt beskrivningar av politiskt känsliga sammanhang och skeenden är romanen däremot den mest explicita versionen. Här får Hitler både utrymme och röst och till skillnad från filmatiseringens uteslutande interiöra miljöer inkluderar romanen ett exteriört berättande där miljöskildringarna av Wien kontrasterar mot instängdheten i koncentrationslägret, som här heter Buchenwald och inte neutraliseras till

ett fiktivt Boltenberg (Stolpe 1944, s. 132–136, s. 145–157, s. 210–241, s. 248–278). Grundberättelsen från tidigare versioner vidgas således karaktärsmässigt och spacialt samt dessutom temporalt. Det senare åstadkommer Stolpe genom att historisera den politiska utvecklingen och det tyska maktövertagandet av Österrike. Med avstamp exempelvis i Hitlers och Görings yttranden låter Stolpe därtill berättelsen peka framåt, mot konsekvenserna av det nazistiska maktövertagandet:

Generalfältmarsalk Göring hade i sitt första tal i Wien förklarat, att staden nu åter skulle bli en tysk stad, och att judarna inom fyra år skulle vara borta därifrån. Men förintelseverket var uppenbarligen avsett att vara fullbordat på fyra månader. [...] Demoraliseringen fullföljdes genom ständiga arresteringar bland den judiska befolkningen. Inga särskilda anklagelser framställdes, men män och kvinnor, unga och gamla, hämtades dag och natt från sina hem eller från gatorna och fördes bort, om det ville sig väl till österrikiska fängelser, annars till Dachau, Buchenwald eller andra koncentrationsläger. (Stolpe 1944, s. 147–148)

Trots att formuleringen kan betraktas som något svepande tangerar texten ändå det onämnbara – konsekvenserna av Tysklands nationalsocialistiska politik och Förintelsen – som året därpå med full kraft skulle drabba världen då dokumentationen från befrielsen av koncentrationslägren offentliggjordes.

Slutdiskussion

De olika versionerna av *Excellensen* utgör tydliga exempel på hur de föreställande/gestaltande konstarterna uppfattas som mer affektiva, politiskt problematiska och uttryckligt provocerande än det tryckta ordet. Det är i detta sammanhang givetvis även relevant att notera att den svenska realpolitiken successivt ändrade sin syn på hur problematiskt verket i sig egentligen var, vilket primärt framgår av de två avslutande versionerna – alltså filmatiseringen och romanen. Kanske kan man tolka den förändrade synen som ett uttryck för att man i Sverige 1944 börjat inse konsekvenserna av Tysklands nationalsocialistiska politik samt att vissa detaljer blivit så allmänt kända att de inte längre behövde neutraliseras eller döljas för gemene man, något som redan 1942 implicerades av Herbert Grevenius med anledning av pjäsversionen av *Excellensen* (Grevenius 1942b). Tvärtom kunde en sådan censur kanske till och med skada verkets samtidsrelevans och kulturpolitiska värde. Den förändrade realpolitiska synen på *Excellensen*, där verket successivt legitimerades som en officiellt godkänd del av den svenska kulturproduktionen, synliggör dessutom att det på den politiska scenen, till skillnad från på teaterscenen, inte handlade om någon ”förkortad psykologi” (Grevenius 1942b). På den politiska scenen var det tvärtom en ”förlängd psykologi”, med efterkrigstida konsekvenser i fokus, som styrde iscensättningarna av det officiella Sveriges agerande.

Det kulturella och politiska klimatet i dagens Sverige präglas givetvis av helt andra förutsättningar än under andra världskriget, inte minst gällande potentiell hotbild. Dessutom föreligger självfallet skillnader mellan texter, verk och gestaltningar som i sig är politiska och de som *blir* politiska – antingen genom publikens reaktioner eller genom realpolitikens styrning av kulturens roll i offentligheten. Detta till trots återfinns vissa paralleller mellan debatten kring *Excellensen* och den debatt som genereras av de iscensättningar som i dagens Sverige betraktas som politiskt problematiska eller politiskt inkorrekta.

För att återkoppla till samtidsdiskursen och Turteaterns och Counterforce Produktions uppsättning av *SCUM-manifestet* menar Jens Liljestrand att "[o]m Scum handlade om hatet mot judar, muslimer, handikappade, äldre eller homosexuella vore den otänkbar som teaterpjäs i Sverige 2011 – se bara på skrivierna om Ruben Östlunds långt mindre kontroversiella 'Play'" (Liljestrand 2011).² Kommentaren är tveklöst intressant, inte minst utifrån det faktum att Christian Lollike, konstnärlig ledare för Café Teatret i Köpenhamn, i januari 2012 offentliggjorde planerna på en dramatisering av Anders Behring Breiviks manifest (Svensson Duque 2012). Offentliggörandet väckte häftig kritik där "teaterfolk och anhängare till offren avfärdade planerna som spekulativa" (Fürstenberg 2012). De kritiska rösterna lyfte även fram den temporala närheten till traumat i Oslo och på Utøya och menade att idéerna kring en iscensättning av manifestet kom "alldeles för nära inpå" de faktiska händelserna (Svensson Duque 2012). Projektet stöttades dock av Kai Johansen, konstnärlig ledare för Dramatikkens Hus i Oslo, och en månad efter publicerandet av Lollikes reper-toarval offentliggjordes samarbetet mellan de två teatrarna. Monologen kommer att visas i båda städerna, med premiär i Köpenhamn den 11 oktober 2012, och i samband med föreställningarna planerar man att arrangera seminarier kring högerextremism (Fürstenberg 2012; Café Teatret 2012). Lollikes motivering är att Breiviks tankesätt behöver bli "undersökt och reflekterat över" (Svensson Duque 2012). På Café Teatrets blogg, som nås via hemsidan, förklarar Lollike även att "[v]i følger retssagen nøje og vil tage bestik af processen og retssagens udfald, inden det endelig manuskript færdiggøres" (Café Teatret 2012). Oavsett utgång kommer debatten kring framtida potentiella representationer av manifestet, Breivik, traumat i Oslo och på Utøya tveklöst att fortsätta.

På liknande sätt har den mediala debatten kring *SCUM-manifestet* fortgått parallellt med att föreställningsperioden har förlängts (Turteatern 2012). Uppsättningen har under våren 2012 gästspelat bland annat på Uppsala stadsteater inom ramen för den internationella teaterfestivalen "TUPP 12-14/4 2012:

2 Ruben Östlunds film *Play* (2011) orsakade omfattande medial debatt bland annat gällande etniska perspektiv. I en kommentar om filmen och diskussionen kring densamma menar Ruben Östlund att "[b]ilden av fem svarta som rånar fem vita är provocerande eftersom den påminner oss om att vi deltar i en – ekonomisk och politisk obalans – och vi gillar inte att bli avslöjade." Ruben Östlund, "Vänd inte bort blicken", *Dagens Nyheter*, 29/11 2011 (citerad och hämtad 18/1 2012).

Kan scenkonsten göra skillnad?” (Uppsala stadsteater 2012). På sin hemsida motiverar Uppsala stadsteater initiativet till festivalen:

Under hösten har vi kunnat läsa om kompanier och teaterhus i både Sverige och utomlands som utsatts för protester och mordhot p g a [sic!] sina föreställningar. Samtidigt har Nya teatern och Trafó i Budapest fått politiskt tillsatta teaterdirektörer med högerextrema och främlingsfientliga åsikter. Tydligt är att scenkonsten kan provocera men kan den fortfarande göra skillnad? Vi tror det och bjuder in artister som gör tydliga försök. (Uppsala stadsteater 2012)

Uppsala stadsteater är, i likhet med Dramaten, en statsunderstödd kulturinstitution. Dramatens refuserande av *Excellensen* 1939 motiverades, exempelvis av teaterchef Brunius, av att det i manuset ”förekom repliker så skarpa att man inte ansåg sig kunna låna dem statens officiella stämma” (Perpetua 1945). Ställer man detta mot Uppsala stadsteaters motivering till genomförandet av TUPP-festivalen 2012 kan man konstatera att dagens statsunderstödda offentliga kulturarenor, åtminstone i detta sammanhang, inte bara lånar ut statens officiella stämma till politiskt ifrågasättande och uttryckligt provocerande föreställningar utan dessutom uppmuntrar till diskussion av de föreställande/gestaltande konstarnas möjlighet att påverka och förändra. Om detta är ett uttryck för att kulturen och medierna idag präglas av utökad närhet till, och interaktion med, enskilda aktörer där kontrollen delvis förskjutits från det offentliga till det privata eller om det helt enkelt indikerar en förändrad hållning från kulturinstitutionernas sida, är dock något som framtiden får utvisa.

Referenser

PUBLICERAT MATERIAL

- Årbäck, Gunnel, 2001. *Statens biografbyrå 1911–2000*. Stockholm: Statens biografbyrå.
- Bedürftig, Friedemann, 2007. *Tredje riket från uppgång till fall*. Stockholm: Ersatz.
- Café Teatret, 2012. "Manifest 2083", tillgänglig på <http://www.cafeteatret.dk/2011-12/manifest-2083.asp> citerad och hämtad 4/7 2012.
- C.B-g., 1942. "'Excellensen' i Auditorium om fredag". *Dagens Nyheter*, 21/11.
- Dramatenbloggen, 2011. "Dramatenskådisar läser SCUM-manifestet", tillgänglig på <http://dramatenblogg.se/2011/11/21/dramatenskadisar-laser-scum-manifestet/> citerad och hämtad 18/1 2012.
- Eriksson, Ingrid, 2011. "Varför läser ni upp Scummanifestet?", *Svenska Dagbladet*, 21/11.
- Fürstenberg, Claes, 2012. "Breivikteater spelas i Norge", *Sydsvenskan*, 20/2.
- Granath, Sara, 2011. "Vassa pilar kastas med full kraft", *Svenska Dagbladet*, 8/11.
- Grevenius, Herbert, 1942a. "Dramatikerstudion: Excellensen", *Stockholms-Tidningen*, 21/11.
- Grevenius, Herbert, 1942b. "Ny dramatik", *Stockholms-Tidningen*, 17/12.
- Hallingberg, Gunnar, 1965. *Radioteater i 40 år: Den svenska repertoaren belyst av Gunnar Hallingberg*. Stockholm: Sveriges Radio.
- Hallingberg, Gunnar, 1967. *Radiodramat: Svensk hörspelsdiktning – bakgrund, utveckling och formvärld*. Stockholm: Sveriges Radio.
- Hallingberg, Gunnar, 1973. *Radio- & TV-dramatik*. Lund: Gleerup.
- Hellekant, Jonas, 2011. "Våg av näthat mot Turteatern", *Svenska Dagbladet*, 16/11.
- Horn, Brita von, 1965. *Hornstötur ur kulissen*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- J- e., 1942. "Bertil Malmbergs 'Excellensen'", *Dagens Nyheter*, 28/11.
- Jönsson, Mats, 2011. *Visuell fostran: Film- och bildverksamheten i Sverige under andra världskriget*. Lund: Sekel Bokförlag.
- Lekander, Nina, 2011. "Goda protestanter", *Expressen*, 21/11.
- Liljestrand, Jens, 2011. "Smällar man får ta i patriarkatet", *Dagens Nyheter*, 30/11.
- Ludvigsson, Maria, 2011. "Lite hat ska väl gymnasterna tåla", *Svenska Dagbladet*, 21/11.
- Malmberg, Bertil, 1952. *Ett författarliv*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Malmberg, Bertil, 1942b. *Excellensen: skådespel i tre akter*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Malmberg, Bertil, 1944. "FRIHETENS DRAMA: EXCELLENSEN", *Röster i Radio*, nr. 9.
- Olsson, Jan, 1979. *Svensk spelfilm under andra världskriget*. Lund: Liber Läromedel.
- (Osignerad), 1941. "Neutralitet!", *Biografbladet*, vol 22, nr 9.
- (Osignerad), 1942. "Nytt slut på 'Excellensen'", *Dagens Nyheter*, 6/12.
- (Osignerad), 1944. "Radio – 'Excellensen'", *Svenska Dagbladet*, 3/3.
- (Osignerad – TT-Spektra), 2011. "Stockholmsteater anmäler hot", *Dagens Nyheter*, 15/11.
- Perpetua, 1945. "Flera goda dramatiker efterlyses: Diktare, ej primadonnan får spela huvudrollen", *Dagens Nyheter*, 9/1.
- Solanas, Valerie, 1997 [1967]. *SCUM MANIFESTO*. Edinburgh: A.K. Press.
- Solanas, Valerie, 2003. *SCUM MANIFEST*. Stockholm: Modernista.
- SOU 1946:86. Kjellberg, Georg K:son, 1946. *Den tyska propagandan i Sverige under krigsåren 1939–1945*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- S - r., 1942. "Bertil Malmberg som dramatiker", *Svenska Dagbladet*, 21/11.
- Stolpe, Sven, 1944. *Excellensen: Nutidsroman efter Bertil Malmbergs skådespel med samma namn*. Malmö: Bokförlaget Norden.
- Svenson, Arne, 1976. *Den politiska saxen*. Stockholm: [Förf.].
- Svensson Duque, Emma, 2012. "Teater framför Breiviks manifest", *Sydsvenskan*, 19/1.

- Svensson, Georg, 1942. "EXCELLENSEN av Bertil Malmberg. Svenska Dramatikers Studio.", *BLM*, årg. 11, December, nr 9.
- Svensson, Georg, 1944. "Film – EXCELLENSEN. Hasse Ekman. Terrafilm.". *BLM*, årg. 13, April, nr 4.
- Thulstrup, Åke, 1962. *Med lock och pock: Tyska försök att påverka svensk opinion 1933–45*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Turteatern, 2011. "SCUM-manifestet", tillgänglig på <http://turteatern.se/scum-manifestet/> citerad och hämtad 18/1 2012.
- Turteatern, 2012. "Succé för SCUM-manifestet – 24 nya föreställningar!", tillgänglig på <http://turteatern.se/2011/11/18/succé-för-scum-manifestet-nastan-slutsalt/> citerad och hämtad 31/3 2012.
- Uppsala stadsteater, 2012: "Kan scenkonsten gör skillnad?", tillgänglig på <http://www.uppsalastadsteater.se/forestallningar-2011-2012/tupp-2012/> citerad och hämtad 30/3 2012.
- Waaranderäa, Ingegärd, 2011. "Scummanifestet på Turteatern", *Dagens Nyheter*, 18/1.
- Wennström, Johan, 2011. "Scummar av ilska", *Expressen*, 17/11.
- Östlund, Ruben, 2011. "Vänd inte bort blicken", *Dagens Nyheter*, 29/11.

OPUBLICERAT MATERIAL

- Malmberg, Bertil, (odaterat men förmodligen 1939) 1939a. *Excellensen*. 77 s. Blancheteaterns manuskript. Arkiverat på Musik- och teaterbiblioteket i Stockholm.
- Malmberg, Bertil, (odaterat men förmodligen 1939) 1939b. *Excellensen*. 107 s. Blancheteaterns manuskript. Arkiverat på Musik- och teaterbiblioteket i Stockholm.
- Malmberg, Bertil, 1942a. *Excellensen*. Per Lindbergs regimanuskript från Dramatikestudions teaterföreställning. Arkiverat på Musik- och teaterbiblioteket i Stockholm.
- Malmberg, Bertil & Olof Molander, 1944. *Excellensen*. Manuskript radiobearbetning. Arkiverat på Musik- och teaterbiblioteket i Stockholm.
- Malmberg, Bertil & Sven Stolpe, 1944a. *Excellensen*. Arbetsmanuskript märkt "Regiassistent: Lasse Swärd". Arkiverat på Svenska Filminstitutet i Stockholm.
- Malmberg, Bertil & Sven Stolpe, 1944b. *Excellensen*. Arkivmanuskript på svenska. Arkiverat på Svenska Filminstitutet i Stockholm.
- Malmberg, Bertil & Sven Stolpe, 1944c. *Excellensen*. Arkivmanuskript på engelska. Arkiverat på Svenska Filminstitutet i Stockholm.
- Malmberg, Bertil & Sven Stolpe, 1944d. *Excellensen*. Arkivmanuskript på tyska. Arkiverat på Svenska Filminstitutet i Stockholm.
- Riksarkivet – censurkort från Statens biografbyrå 066.910 (*Excellensen*).

SCENUPPSÄTTNINGAR, RADIOTEATER OCH FILM

- Den osynliga muren*, 1944 [film]. Manus: Gösta Stevens och Edwin Martin. Regi: Gustaf Molander. Sverige: AB Svensk Filmindustri.
- Det brinner en eld*, 1943 [film]. Manus: Karl Ragnar Gierow och Gustaf Molander. Regi: Gustaf Molander. Sverige: AB Svensk Filmindustri.
- Excellensen*, 1942 [teaterföreställning]. Manus: Bertil Malmberg. Regi: Per Lindberg. Sverige: Dramatikerstudion.
- Excellensen*, 1944 [radiodrama]. Manus: Bertil Malmberg och Olof Molander. Regi: Olof Molander. Sverige: Sveriges Radio.
- Excellensen*, 1944 [film]. Manus: Bertil Malmberg och Sven Stolpe. Regi: Hasse Ekman. Sverige: Terrafilms Produktions AB.

Mitt folk är icke ditt, 1944 [film]. Manus och regi: Weyler Hildebrand. Sverige: AB Kungsfilm.

Play, 2011 [film]. Manus och regi: Ruben Östlund. Sverige, Danmark och Frankrike: Plattform Produktion AB, Sonet Film AB, Coproduction Office Aps, Parisienne de Production, Film i Väst AB och Sveriges Television AB.

SCUM-manifestet, 2011 [teaterföreställning]. Manus: Valerie Solanas. Regi: Erik Holmström. Sverige: Turteatern och Counterforce Produktion.

Statsvetenskapliga förbundet

Förbundsredaktör: Magnus Erlandsson

Förbundsredaktören har ordet

Två snabba effekter av Högskoleverkets kvalitetsgranskning var glada twitter-utrop från de rikligen belönade¹ och att de studenter som sökte statsvetenskap inför hösten upplystes – på ett mycket tydligt sätt – om betyget på utbildningen före det avgörande klicket på Högskoleverkets sökportal. Hur många som på grund av orden i svart: ”Studenterna och därmed utbildningen uppnår inte ett eller flera av de utvärderade målen i examensbeskrivningen” valde att inte ge utbildningar med ”bristande kvalitet” en chans är kanske svårt att uppskatta – men rimligen påverkade det årets ansökningar. Särskilt viktigt tycks det då vara att utvärderingen var rättvisande och att effekterna på både kort och lång sikt är eftersträvsvärda.

Men hur är det egentligen med kvalitetsutvärderingens rättvisa och effekter? Frågan går på dessa förbundssidor till Lena Lindgren.

E-post: magnus.erlandsson@mah.se

En utvärderare om Högskoleverkets system för kvalitetsutvärdering 2011-2014

Av Lena Lindgren

Av redaktören för Statsvetenskapliga förbundets tidskrift fick jag strax innan sommaren det roliga uppdraget att ifrån min utvärderarhorisont reflektera över Högskoleverkets system för kvalitetsutvärdering 2011-2014,

1 ”Vill du bli statsvetare ska du förstås läsa bästa statsvetenskapliga utbildningen, vid Göteborgs universitet...” tweet av Henric Oscarsson, 20 juni 2012. ”Utbildningarna i statsvetenskap och i europakunskap i Göteborg bäst i landet...” tweet av Ulf Bjereld, 20 juni 2012.

inklusive den nyss överlämnade utvärderingen av statsvetenskapliga utbildningar. Vad är då lämpligare att utgå ifrån än programteorimetoden som de flesta utvärderare anser vara ”standard evaluation procedure”?

PROGRAMTEORIANALYS

Programteorimetoden bygger i grova drag på tanken att alla åtgärder (program, policys, metoder etc.) – även ett utvärderingssystem – vilar på en viss logik (programteori) om hur åtgärden åstadkommer förväntat resultat; gör man A så händer B och det för i sin tur med sig C och D. Namnet till trots är programteori (i normalfallet) inte en teori i vetenskaplig mening som på basis av tillförlitlig kunskap förklarar hur en åtgärd fungerar. Programteori handlar också om förklaring, men förklaringen har sin grund i hur de som skapat eller beslutat om en viss åtgärd tänker sig att den fungerar. Dessa tankar är oftast underförstådda men kan rekonstrueras med hjälp av policydokument och intervjuer. Den som gör rekonstruktionen har därmed att tolka hur åtgärden ifråga är tänkt att fungera. En rekonstruerad programteori kan sedan användas på olika sätt, vanligen som stöd i samband med planering av en utvärdering. Genom att programteorin tydliggör antagna förlopp och orsakssamband som ofta bara är implicita utgör den också ett utmärkt underlag för ett strukturerat resonemang kring en åtgärds tänkta sätt att fungera.

Programteorianalys kallas den sistnämnda tillämpningen och det är en sådan som avses i denna text. Inspiration till frågorna nedan som mitt resonemang är uppbyggt kring har jag hämtat från utvärderingsforskarna Dahler-Larsen (2000) och Funnel & Rogers (2012).

- Om utvärderingssystemet är lösningen, vad är problemet?
- Är den kunskap som utvärderingssystemet

genererar relevant som grund för att lösa problemet, dvs. i) ansvarsutkrävande, och ii) vässa utbildningarnas kvalitet?

- Vilka är effekterna av systemet, utöver de förväntade?

EN PROGRAMTEORI FÖR HÖGSKOLEVERKETS SYSTEM FÖR KVALITETSUTVÄRDERING

En programteori måste som sagt rekonstrueras. De policydokument som legat till grund för min rekonstruktion av en programteori för Högskoleverkets system för kvalitetsutvärdering 2011-2014 är framförallt regeringens proposition i ärendet samt myndighetens beskrivning av systemet (Prop. 2009:139; Högskoleverket 2012a). Jag har också i efterhand stämt av med personal på Högskoleverket att programteorin reflekterar hur systemet är tänkt att fungera.

Om följande förutsättningar finns...

- Varje lärosäte bestämmer själv hur utbildningen ska utformas och genomföras för att nå målen i examensbeskrivningarna.

... och om följande aktiviteter genomförs...

- Utbildningar som kan leda till examen inom huvudområden utvärderas utifrån hur väl studenternas faktiska studieresultat motsvarar de förväntade examensmålen.
- Bedömarna är externt, oberoende sakkunniga lärare och yrkesverksamma inom huvudområdet samt studenter. De föreslår vilka mål som ska utvärderas samt operationella kriterier för bedömning av dessa. Högskoleverket beslutar i frågan.
- Bedömningen grundas på ett slumpvis urval av studenternas examensarbeten, lärosätets självvärdering, intervjuer med studenterna och resultat från en alumnenkät. I de fall bedömarna anser att det behövs görs också platsbesök.
- Bedömarna avger ett samlat yttrande om hur väl studenterna nått målen för examen på en tregradig skala (mycket hög kvalitet,

hög kvalitet och bristande kvalitet). Högskoleverket håller samman utvärderingarna, ansvarar för att bedömningarna görs på ett transparent och likvärdigt sätt samt fattar beslut om vilket samlat omdöme varje utbildning ska få.

... så får det följande effekter på kort sikt...

- Utbildningar som bedöms ha bristande kvalitet får sitt examenstillstånd ifrågasatt. Efter ett år följer Högskoleverket upp ifrågasättandet och kan då återkalla examenstillståndet.
- Utbildningar som bedöms ha bristande kvalitet förbättras genom vidtagna åtgärder från lärosätet alternativt läggs ner.
- Utbildningar som bedöms ha mycket hög kvalitet premieras genom ekonomisk tilldelning. Tilldelningen utgör incitament för andra lärosätens kvalitetsutveckling.
- Lärosäten får ett underlag som på ett likvärdigt och transparent sätt tydliggör kvaliteten i sitt utbildningsutbud i f.h.t. olika intressenter, främst staten.

... och följande effekter på lite längre sikt

- Lärosäten i Sverige och andra länder får förtroende för varandras kvalitet, vilket är en förutsättning för ökat samarbete och rörlighet bland studenter och personal. Blivande studenter kan välja mellan olika utbildningar som alla håller hög kvalitet. Arbetsgivare vet att personer de anställer har de kunskaper och färdigheter som en utbildning enligt lagen ska leda till.
- Sverige ligger vid en internationell jämförelse i den absoluta framkanten vad gäller kvalitetssäkring av högre utbildning.
- Lärosätenas autonomi ökar, detaljregleringen minskar.
- Den högre utbildningen vässas kvalitetsmässigt, vilket är en förutsättning för tillväxt, sysselsättning och framtida välstånd.

OM UTVÄRDERINGSSYSTEMET ÄR LÖSNINGEN, VAD ÄR PROBLEMET?

Utgångspunkten för varje programteori, och

den åtgärd som programteorin beskriver, är ett problem som behöver lösas eller en situation som behöver förbättras. En programteori tydliggör hur en åtgärd förmodas lösa det eller de underliggande problem som är motivet till åtgärdens existens. I programteorin för Högskoleverkets system för kvalitetsutvärdering finns ingen distinkt och entydig utsaga om problem som ska lösas. Målen i form av förväntade effekter är av flera slag, riktar sig till flera olika målobjekt eller aktörer och beskrivs utan någon tydlig ordning i de policydokument som systemet vilar på. Om det finns någon på förhand tänkt effektkedja är därför svårt att säga. Den effektkedja som den ovan skissade programteorin ger uttryck för utgör min egen tolkning av hur målen förhåller sig till varandra. Om vi i linje med denna tolkning antar att förväntade effekter på lite längre sikt speglar underliggande problem finns det två, interrelaterade problem som Högskoleverkets utvärderingssystem förväntas lösa.

AUTONOMI OCH DETALJSTYRNING

Det ena handlar om att lärosätenas autonomi begränsas av detaljstyrning, vilket anses hämmande för utvecklingen av utbildningskvalitet och i förlängningen för landets förutsättningar för tillväxt, sysselsättning och framtida välbefinnande. Ökad lokal frihet och ansvar att utforma sin egen verksamhet kräver emellertid ett ändamålsenligt nationellt system för kvalitetsutvärdering, som inte lägger sig i hur resultaten uppnås, för att ansvarsutkrävande ska fungera. Att målet med ökad autonomi kräver ett ändamålsenligt system för kvalitetsutvärdering finns ingen anledning att ifrågasätta. Det är högst rimligt att en verksamhet som till så stor del finansieras med skattemedel regelbundet utvärderas med avseende på vilket resultat som uppnås. Som Riksrevisionen (2012) påpekat i en aktuell granskning av hur universitet och högskolor styrs behövs det också ett välfungerande utvärderingssystem som motkraft till den risk för generösa bedömningar av studenternas resultat som resurstilldelningssystemet

innebär. Om Högskoleverkets nya utvärderingssystem är ändamålsenligt i förhållande till detta problem är däremot en annan fråga som jag ska återkomma till.

MÖTA OLIKA SLAGS KUNSKAPSBEHOV

Det andra problemet som kan utläsas ur programteorin är ett kunskapsbehov som, om det tillgodoses, tänkes ha flera positiva effekter. På central nivå finns som sagt ett behov av kvalitetsinformation som kan ligga till grund för ansvarsutkrävande. Lärosätena behöver i sin tur kunna förse ledare på olika nivåer med underlag för att kunna styra och utveckla utbildningarna i rätt riktning. I regeringens proposition talas det om behovet av "ett kvalitetsdrivande system för utbildningsresultat av hög kvalitet" (Prop. 2009/10:139, s 7). Lärosätena behöver också ett bättre kunskapsunderlag för att kunna beskriva och marknadsföra sitt utbildningsutbud. Studenter behöver bättre kvalitetsinformation för att känna sig säkra på att utbildningar håller vad de lovar. Personal från olika lärosäten samarbetar inte i tillräcklig utsträckning och studenter är inte nog rörliga därför att kunskapen om andra lärosätens kvalitet är bristande eller saknas. Även arbetsgivare behöver tillförlitlig kvalitetsinformation så att de kan lita på att personer med en viss examen från ett visst lärosäte har de rätta kunskaperna och färdigheterna.

Om de förväntade kunskapsbehoven motsvaras av en reell efterfrågan hos ovan nämnda målobjekt finns inga direkta belägg för och diskuteras inte heller närmare i de policydokument som utvärderingssystemet vilar på. Troligtvis finns det ett sådant behov. Det är väl känt att de flesta universitet och högskolor var kritiska mot den tonvikt på förutsättningar och processer som präglade tidigare utvärderingssystem, och därför efterfrågade ett system som lägger tyngdpunkten på utbildningarnas resultat. Och vem skulle för övrigt svara ja på att *bättre* kvalitetsinformation om utbildningars resultat är en dålig idé? Dagens förvaltningspolitik är som bekant starkt resultatorienterad. Kraven på offentliga

verksamheter att visa att de har god kvalitet och så produktivt som möjligt omvandlar insatta resurser till prestationer och – inte minst – att utförda prestationer har avsedda effekter för dem som de riktas till är i de flesta fall stora. Till avvikelserna hör t.ex. försvaret och den kungliga hovstaten som jämfört med politikområden som skola, vård och omsorg, i många länder inklusive Sverige, har mycket begränsade krav på sig att följa upp och utvärdera resultat (se t.ex. Pollitt 2003). Universitet och högskolor placerar sig kravmässigt enligt min mening i en mellankategori.

KONTROLL OCH UTVECKLING

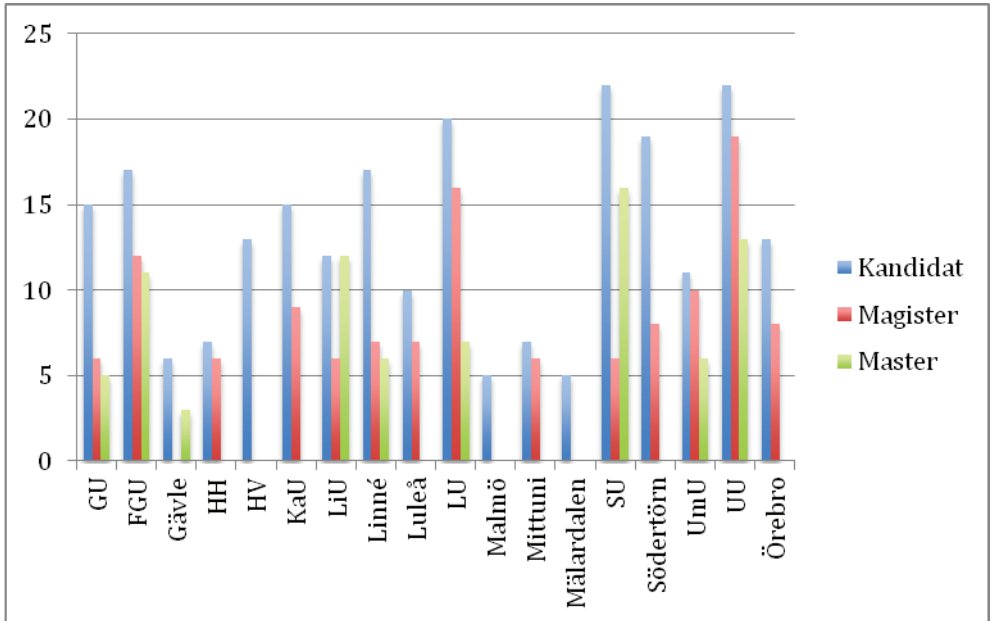
Att behov av bättre kunskapsunderlag för kvalitetsutveckling i policydokumenten anges som motiv för utvärderingssystemets existens är nu lite märkligt med tanke på att systemet enligt samma dokument samtidigt sägs vara inriktat enbart på kontroll. Detta till skillnad från föregående utvärderingsmodeller som var både kontroll- och utvecklingsinriktade. En tolkning av programteorins logik ger emellertid vid handen att det finns vissa mekanismer för kvalitetsutveckling inbyggda i det nya systemet. En sådan mekanism skulle kunna vara att om utbildningsprogram med bristande kvalitet läggs ner, så främjar det kvaliteten i stort hos svensk högre utbildning. En annan, mer tydligt uttryckt mekanism, är att utbildningar som får omdömet mycket hög kvalitet premieras ekonomiskt, vilket antas utgöra incitament för andra utbildningars och lärosätens kvalitetsutveckling. Hur mera exakt som det ska ske, t.ex. om och i så fall hur bedömargruppernas yttranden kan användas på ett konstruktivt sätt på lärosätets- och programnivå för att ”vässa utbildningen kvalitetsmässigt” framgår inte vare sig i regeringens proposition (2009/10:139), regeringens uppdrag till Högskoleverket (Regeringsbeslut 2010-07-08) eller myndighetens anvisningar till lärosätena (Högskoleverket 2012).

ÄR DEN KUNSKAP SOM UTVÄRDERINGARNA GENERERAR RELEVANT SOM GRUND FÖR ATT VÄSSA UTBILDNINGARS KVALITET?

I Högskoleverkets kvalitetsutvärderingssystem granskas i vilken utsträckning studenternas s.k. faktiska studieresultat motsvarar förväntade resultat, så som de senare kommer till uttryck i ett urval av de mål som anges i examensordningen. Granskningen av statsvetenskapliga utbildningsprogram (och närliggande utbildningar som t.ex. offentlig förvaltning) har genomförts av en bedömargrupp bestående av externa, oberoende sakkunniga. Bedömargruppen har bestämt valet av examensmål som ska granskas och operationaliserat kriterier för att bedöma måloppfyllelse.

Det primära underlaget för bedömning har utgjorts av ett slumpvis urval av oidentifierade examensarbeten (mest 24 minst 5) som examinerats under läsåret 2010, men i vissa fall finns även arbeten från 2009 i urvalet. Beroende på storleken i urvalsramen av uppsatser har det, som diagrammet vill illustrera, varit stora skillnader i urval mellan lärosäten och utbildningsprogram på olika nivåer. Om vi håller oss till masterprogrammen kan vi t.ex. se att kvalitetsbedömningen vid Stockholms universitet har baserats på 16 uppsatser (vilket är knappt hälften av urvalsramen), medan bedömningen vid Göteborgs universitet har baserats på fem uppsatser (som är hela urvalsramen).

Även andra typer av bedömningsunderlag än examensarbeten har funnits att tillgå men har inte tillmätts någon större betydelse. Alumnenkäter och studentintervjuer har enligt den statsvetenskapliga bedömargruppens egen utsaga i praktiken varit utan värde för dess omdömen om utbildningarna, medan självvärderingar och platsbesök sägs ha bidragit till gruppens förståelse av hur utbildningarna fungerar. ”Till syvende och sist är det ändå läsningen och bedömningen av enskilda uppsatser som är vårt bästa material” (Högskoleverket 2012b, bilaga 7, s 3).

Uppsatserna har lästs av en särskild grupp uppsatssläsare (35 personer) men även bedömargruppens medlemmar har läst uppsatser. Med undantag för ett mindre antal (cirka 5 procent) som av olika skäl lästs och bedömts av två läsare, har alla uppsatser lästs och bedömts av en enda läsare. För vart och ett av examensmålen har läsaren avgjort i vilken grad en uppsats visar att målet ifråga har nåtts. Resultatet från läsningen har sedan delgetts bedömargruppen som sammanställt det i en matris som möjliggör en helhetsbedömning och därefter avgett ett yttrande om utbildningarnas kvalitet på en tregradig skala. Yttrandet består dels i ett samlat omdöme där uppfyllelsen för de sex mål man valt att granska vägs samman i ett betyg (mycket hög kvalitet, hög kvalitet, bristande kvalitet), dels i en kort kommentar på några meningar som förklarar hur man bedömt respektive mål.

EXEMPEL PÅ YTTRANDE

Låt mig för att illustrera hur ett yttrande kan se ut ta bedömargruppens utvärdering av Förvaltningshögskolans masterprogram i offentlig förvaltning som exempel: Sammantaget visade underlaget (11 uppsatser av en urvalsram på 21) enligt bedömnarna på mycket hög

måluppfyllelse för två mål, och hög måluppfyllelse för övriga fyra av de sex utvalda målen. Den samlade bedömningen blev att programmet håller hög kvalitet.

Hur denna samlade bedömning tagits fram framgår inte av utlåtandet. Det är dock uppenbart att det krävts en hel del såväl kvantitativa som kvalitativa överväganden från bedömargruppens sida för att ta ställning till hur den sammanvägda bedömningen ska gå till samt, dessförinnan, hur måluppfyllelse för vart och ett av de sex målen ska fastställas.

För att söka förstå dessa överväganden kan vi måhända lära av masterprogrammet i statsvetenskap vid Göteborgs universitet som, liksom kandidatprogrammet vid samma lärosäte, fick omdömet mycket hög kvalitet. Inte vid något annat lärosäte i Sverige fick de statsvetenskapliga kandidat- eller masterutbildningarna ett så högt omdöme. Av bedömargruppens yttrande framgår att omdömet baseras på betyget mycket hög måluppfyllelse för fyra mål och hög måluppfyllelse för övriga två. Det borde betyda att det krävs mycket hög måluppfyllelse för en majoritet av de sex målen för att få det högsta betyget. Att försöka lista ut hur bedömargruppen dessförinnan kom fram till hur många av de

fem uppsatserna i urvalet som för vart och ett av de sex målen måste ha fått betyget mycket hög kvalitet för att omdömet ska bli mycket hög kvalitet har jag nu inte orkat ägna någon större kraft åt. Här kan vi tursamt nog ta hjälp av bedömgargruppens egna betraktelser över sitt arbete där det framgår att knappt hälften av uppsatserna i ett urval måste ha fått betyget/omdömet mycket hög kvalitet för vart och ett av de sex målen för att slutomdömet ska bli mycket hög kvalitet (Högskoleverket 2012b, bilaga 3). Det torde betyda att tre av de fem uppsatser som bedömningen av det statsvetenskapliga masterprogrammet grundades på nådde upp till detta riktmärke.

HUR GÖRA FÖR ATT NÅ OMDÖMET MYCKET HÖG KVALITET?

Sedan en tid tillbaka är jag ansvarig för Förvaltningshögskolans masterprogram i vilket bl.a. ingår ett utvecklingsansvar. Omdömet hög kvalitet i Högskoleverkets utvärdering är förvisso acceptabelt, men givetvis vore mycket hög kvalitet långt bättre och mera ärofyllt. Högskoleverkets system för kvalitetsutvärdering är som sagt primärt inriktat på kontroll, inte utveckling även om systemet innehåller mekanismer som förväntas vara kvalitetsdrivande. Myndigheten ger därför inga rekommendationer om hur en utbildning kan förbättra sitt omdöme, eller hur en utbildning som fått betyget bristande kvalitet ska åtgärda bristerna. Den starka kontrollinriktningen följer av regeringsuppdraget till Högskoleverket där det står att: "Förklaringar till resultat och åtgärder för att utveckla verksamheten ska framöver sökas av lärosätena själva" (Regeringsbeslut 2010).

Men ponera att jag som programansvarig i enlighet med programteorin triggas av det ekonomiska incitament som utlovas som belöning för utbildningar som får det högsta betyget och vill använda bedömgargruppens utlåtande för att motivera lärare och handledare till förbättringar. Hur gör jag då för att få svar på vad som behöver göras annorlunda

i den kurs där examensarbetena genomförs, och i masterprogrammets kurser i övrigt?

Ett sätt är förstas att lära av egna och andras utbildningars uppsatser som fått högsta betyget och dra varnande exempel av dem som befunnits ha bristande kvalitet. Det förutsätter att uppsatserna och omdömena är offentliga och att systemet erbjuder möjligheter för detta slags benchmarking. Med hjälp av Högskoleverkets (2012b, bil. 5) rapport går det att koppla varje enskild uppsats till en bedömning men uppsatserna är oidentifierade och anges endast med ett nummer. Förvaltningshögskolans egna uppsatser kan sannolikt identifieras på detta sätt, men för att spåra upp hur enskilda uppsatser från andra institutioner bedömts krävs goda kontakter.

Ett alternativt sätt att söka kunskap om vad som krävs för att en uppsats ska få högsta betyg är att göra sig närmare bekant med bedömgargruppens kriterier för operationalisering av måluppfyllelse. Dessa finns formulerade i ett dokument där bedömgargruppen kommenterar de sex utvalda målen och kriterier, samt ger instruktioner till uppsatsläsarna vad gäller bedömningsgrunder och betygssättning för varje mål (Högskoleverket 2012b, bil.3 och 4). Dock är det inte alldeles lätt att förstå vilka av de inalles nio bedömningsgrunderna som hör till vilket av de sex utvalda målen eftersom några mål är kopplade till flera bedömningsgrunder. Det tycks mig snarare, vilket också framgår av bedömgargruppens betraktelse av sitt arbete, som om bedömgargruppen först formulerat sina egna grunder och kriterier för hur en uppsats med hög kvalitet, mycket hög kvalitet respektive bristande kvalitet känns igen, och först därefter kopplat dessa grunder och kriterier till målen i examensordningen (Ibid., bilaga 7, s 10 ff).

SVÅRT ATT DRA SLUTSATSER AV YTTRANDEN

Nåväl, som nämnts fick Förvaltningshögskolans masterprogram betyget mycket hög målfyllelse för två mål (mål 1 och 6), och hög

måluppfyllelse för övriga fyra (mål 2, 3, 4 och 5) av de sex utvalda målen. Beträffande t.ex. mål 1 (kunskap och förståelse inom huvudområdet) som fick omdömet mycket hög måluppfyllelse kan vi läsa att: "samtliga uppsatser har mycket hög nivå vad avser diskurs- och teorianknytning ... mycket god fördjupad insikt om aktuella forskningsfrågor inom huvudområdet ... mycket god förmåga att formulera en insiktsfull och motiverad problemställning med anknytning till diskursen, lägstanivån är hög." Mål 2 (fördjupad metodkunskap inom huvudområdet) nådde bara upp till omdömet hög måluppfyllelse. Det förklaras så här: "... samtliga uppsatser uppfyller de krav som bör ställas på masternivå vad gäller vetenskaplig metodmedvetenhet. Några av uppsatserna bedöms även hålla mycket hög kvalitet. Lägstanivån är hög." (Högskoleverket 2012b).

Mitt förbättringsintresse gäller naturligt nog de fyra mål där måluppfyllelsen för Förvaltningshögskolans masterprogram inte bedömdes nå upp till betyget mycket hög kvalitet, vilket t.ex. var fallet med mål 2 – fördjupad metodkunskap. Det högsta betyget får här enligt bedömargruppens operationalisering av kriterier för måluppfyllelse uppsatser där den egna metoden är väl utvecklad i något eller några avseenden, och dessutom premieras kreativitet vad gäller materialinsamling (Högskoleverket 2012b, bilaga 4). För att riktigt förstå vad detta innebär måste man därmed nogsamt fundera över hur uppsatsläsaren som ju är den person som i praktiken satt betyg formulerat sin egen förståelse av kriteriernas termer? Jag besitter inte samma expertis, och möjligen är min förståelse av termerna därför en annan. Så hur har uppsatsläsaren gjort för att ta ställning till hurvida en uppsats har en "väl utvecklad metod" eller tillämplar "kreativitet i materialinsamling"? Kan en i mitt (och kanske även uppsatsläsarens) tycke långtråkig "thick description" som sida efter sida tolkar innebörden i t.ex. chefers upplevelser och erfarenheter av självbild, tilltro till det egna ledarskapet och

lust och motivation att genom utbildning bli en bättre ledare passera som väl utvecklad metod? Eller krävs det något i mitt (och kanske även uppsatsläsarens) tycke mera utmanande och hårdfört som ett dubbelblint kontrollerat experiment där chefer som vill bli bättre ledare randomiserats till olika typer av chefsutbildning?

Att dra lärdom av bedömargruppens yttrande kräver som synes ett omfattande detektiv- och tolkningsarbete. Det är likväld ett arbete som jag är övertygad om redan har startat på många håll, både av utbildningar som likt Förvaltningshögskolan fått ett mellanbetyg och av de vars utbildning fått betyget bristfällig kvalitet. Vart det arbetet kan leda och vilka konsekvenser det kan få ska jag återkomma till i slutet av denna text.

ÄR DEN KUNSKAP SOM UTVÄRDERINGARNA GENERERAR RELEVANT SOM GRUND FÖR ANSVARsutkrävande?

Högskoleverkets system för kvalitetsutvärdering har en stark inriktning mot kontroll och ansvarsutkrävande. Begreppet ansvarsutkrävande (liksom ansvar och ansvarighet) är mångtydigt och används i delvis olika betydelser inom olika ämnen och sammanhang, men denna promemoria är inte rätt plats att reda ut begreppen. Låt oss bara helt kort slå fast att för att någon ska kunna ställas till ansvar måste det finnas en förväntad bild av vad som ska uppnås som en verksamhet kan jämföras med, samt information i form av saklig och oberoende granskning som kan ligga till grund för bedömningen av hurvida någon fullgjort sitt uppdrag eller inte. Det måste också finnas mekanismer i form av metoder och processer för att i praktiken utkräva ansvar (Lindström 2011).

I vårt fall är det lärosätena som ställs till ansvar för sina utbildningar. Den förväntade bilden av vad utbildningarna ska uppnå utgörs av det urval av mål i examensordningen som bedömargrupperna valt att fokusera sin granskning på. Det är sedan

läsargruppens granskning och bedömargruppens yttrande som ligger till grund för ansvarsutkrävandet.

Högskoleverket har såvitt går att se bara konstaterat att man ”instämmer i bedömargruppens ställningstagande” (Högskoleverket 2012b). Mekanismer för ansvarsutkrävande kan se ut på olika sätt i den offentliga förvaltningen och vara mer eller mindre skarpa – allvarliga samtal, minskade resurser, entledigande etc. I vårt fall är det fråga om en skarp metod där de lärosäten vars utbildningar bedöms ha bristande kvalitet, dvs. inte når måluppfyllelse, får sitt examenstillstånd ifrågasatt. De kan också få tillståndet indraget om de inte inom ett år har visat förbättringar. Stora värden står således på spel för varje lärosäte och utbildning.

STORA VÄRDEN PÅ SPEL

Vägen fram till Högskoleverkets nuvarande system för kvalitetsutvärdering har varit kantad av många svårigheter och konflikter, vilket föranlett en ansemlig kritisk debatt som jag väsentligen valt att utelämna i denna PM.² Den aspekt av systemet som jag själv ställer mig allra mest kritisk till är den ovan nämnda, dvs. att den typ av granskning som bedömarens yttrande utgör ligger till grund för ansvarsutkrävande där så stora värden står på spel. Hur kan en bedömning som säger sig spegla ett helt utbildningsprogramskvalitet, men som bygger på underlag från en så bitteliten del av denna utbildning tillåtas få så stora konsekvenser? Ett kandidatprogram har exempelvis fått sitt examenstillstånd ifrågasatt därför att tre uppsatser under ett läsår bedömdes ha bristande kvalitet på mer än hälften av nio bedömningsgrunder. Hur kan å andra sidan en hel utbildning få omdömet mycket hög kvalitet, när omdömet i praktiken

bygger på att tre uppsatser bedömts ha hög eller mycket hög måluppfyllelse på mer än hälften av nio bedömningsgrunder?

Att bedömarens yttrande ges denna centrala roll innebär dessutom att bedömarens tillskrivs en politisk funktion att lägga ner utbildningsprogram, även om det formellt är Högskoleverkets generaldirektör som fattar beslutet om ifrågasättande och/eller indragning av examenstillstånd. I förbindelse med det kan man också fråga sig hur de vars examenstillstånd ifrågasatts ska kunna åtgärda den bristande kvaliteten inom ett år. Vad kan ha hänt då, och hur ska Högskoleverkets återkontroll fungera? Vad mera exakt är det man ska kontrollera? I Högskoleverkets anvisningar sägs endast att en analys och åtgärdsredovisning per mål ska göras, samt att myndigheten tar hjälp av en bedömargrupp för att ta ställning till om åtgärderna är tillräckliga. Utöver det finns i linje med policyn om lärosätenas autonomi inga preciseringsringar av vad som ska anses vara tillräckliga åtgärder (Högskoleverket 2012a). Blir det som Nils Brunsson förmodar därmed en återgång till att granska förutsättningar och processer? (SULF tidningen nr 10/2012)

STRUKTUR, PROCESS OCH RESULTAT

I utvärderingslitteraturen brukar man tala om kvalitet som egenskaper som kan knytas till olika faser i en verksamhet. På så vis kan en distinktion göras mellan strukturkvalitet som speglar vad en verksamhet har, processkvalitet som handlar om vad en verksamhet gör, och resultat-kvalitet som står för vad den/de som är verksamhetens målobjekt får. Resultat är utan tvekan en viktig aspekt av utbildningskvalitet, sannolikt den viktigaste. Drygt 20 års undervisningserfarenhet säger mig emellertid att resultat av högre utbildning är mycket mer än huruvida ett urval av examensarbeten bedöms leva upp till en handfull mål som brutits ner till (eller som i vårt fall i efterhand kopplats ihop med) nio bedömningsgrunder. De bedömningsgrunder som brukats har dessutom en tydlig, forskningsförberedande karaktär som i stort

2 En grundlig beskrivning av utvärderingssystemets rötter och framväxt som inkluderar de svårigheter och konflikter som funnits återfinns i Lindberg Sand (2011). Där finns för övrigt också en utförlig analys och kritisk diskussion av validiteten i den sorts bedömningsunderlag som Högskoleverkets utvärderingssystem tillämpar.

sett uteslutande speglar den akademiska snarare än den praktiska delen av utbildningar. Det som bedöms blir därmed inte givet det som värderas när studenterna kommer ut i arbetslivet.

BEDÖMNINGARNA GÖR INTE RÄTTVISA ÅT HELHETEN

Utbildningsresultat handlar enligt min mening också om förändringar hos studenterna vad gäller attityder, motivation, förmåga, beteende och anställningsbarhet för att nu nämna några exempel. På Förvaltningshögskolan är vi exempelvis omåttligt stolta över hur väl våra masterstudenters kunskaper, färdigheter och beteende skattas av de myndigheter och organisationer där studenterna tillbringar en praktiktermin, och hur lätt det tycks vara för dem att efter examen få kvalificerade arbeten. Även om vi håller oss till de uppsatskurser som leder fram till ett examensarbete, så är dessa kurser en lång process med många komponenter utöver själva slutprodukten. De bedömningar som utgör kärnan i Högskoleverkets nya utvärderingssystem ger med andra ord inte rättvisa åt helheten i utbildningens resultat, och ändå är det dessa bedömningar som ligger till grund för ansvarsutkrävande.

I förbindelse med det nu sagda ställer jag mig också undrande till varför Högskoleverkets system för kvalitetsutvärdering betecknas som utvärdering när det i praktiken så uppenbart är fråga om tillsyn. Det finns förvisso ett nära släktskap, både utvärdering och tillsyn syftar till att främja måluppfyllelse och effektivitet, men det finns viktiga skillnader. Medan tillsynaren har att utgå från och acceptera den orsakslogik i form av mål, regler etc. som är för handen, så kan utvärderaren mycket väl ifrågasätta densamma samt föreslå förändringar. Av det följer också att tillsynaren inte kan påverka vilka bedömningskriterier som ska brukas, vilket utvärderaren kan. Den viktigaste skillnaden är dock att utvärderaren endast kan rekommendera att åtgärder ska vidtas, till skillnad från tillsynaren

som kan lämna bindande förslag och även har sanktionsmöjligheter till sitt förfogande (Johansson 2006). Högskoleverkets system för kvalitetsutvärdering kan dessutom ses som en hård form av tillsyn där den främjande delen tagits bort och det som återstår är tillsynens inspektionsdel, dvs. granskning för att kontrollera om ett tillsynsobjekt uppfyller de krav och villkor som följer av de regler som finns.

Att vi i själva verket har att göra med en tillsynsaktivitet och inte utvärdering kan möjligen förklara att den i utvärderingssammanhang så viktiga frågan om attribution i stor utsträckning ställts i bakgrunden i debatten om utvärderingssystemet. Som programteorin visar tas det i systemet för givet att det av bedömargruppen uppmätta tillståndet av kvalitet hos en utbildnings examensarbete är en effekt av de kurser och andra aktiviteter som utbildningen inbegriper. Så behöver inte vara fallet.

VILKA ÄR KONSEKVENSERNA AV UTVÄRDERINGSSYSTEMET, UTÖVER DE FÖRVÄNTADE?

Den sista fråga som jag vill diskutera i denna programteorianalys är vilka konsekvenser – utöver de officiellt förväntade (ansvarsutkrävande och vässad kvalitet) – som kan bli följden av Högskoleverkets utvärderingssystem. En enkel tumregel som hjälper oss att besvara frågan är att fundera över vilken effekt de bedömningsgrunder som tillämpas i ett utvärderingssystem skulle kunna ha på den utvärderade verksamheten om de blev använda som mål (Dahler-Larsen 2000). Med andra ord, kan kvaliteten på ett urval av examensarbeten, så som denna definierats i bedömargruppens bedömningsgrunder för måluppfyllelse, stå som mål för resultatet av ett helt utbildningsprogram på kandidat-, magister eller masternivå? Är svaret nej på denna fråga, vilket jag menar är fallet, så är det uppenbart i vårt fall att utvärderingssystemet kommer att producera perversa bieffekter, dvs. besvärliga konsekvenser som är rakt motsatta och möjligen motverkar de

förväntade. I min bok *Utvärderingsmonstret* har jag med utgångspunkt i ett femtiotal artiklar och böcker i ämnet beskrivit ett flertal perversa bieffekter och hur de kan tänkas uppstå (Lindgren 2006). Låt oss titta närmre på några av dem i relation till Högskoleverkets utvärderingssystem.

KREATIV BOKFÖRING OCH URVAL

När (som är fallet med det system vi här talar om) lärare, handledare och examinatore vet att ett dåligt resultat bestraffas, eller rentav att hela utbildningens framtid är beroende av vissa kvalitetsmått, är risken för s.k. kreativ bokföring stor. I litteraturen nämns olika strategier för kreativ bokföring. "Creaming" betyder att man från en organisations sida medvetet väljer ut bara sådana klienter som man vet kommer att prestera bra i vissa avseenden, medan "referral" innebär att man hänvisar klienter till andra instanser för att de inte ska ödelägga organisationens resultat. Att välja ut studenter eller hänvisa dem till andra utbildningsprogram kanske inte fullt ut låter sig göras inom svensk högre utbildning. Men risken är stor att berörd personal kommer att utveckla strategier för att den grupp av examensarbeten som kan komma att ingå i urvalet ska bli så bra som möjligt. Det kan t.ex. ske genom att undvika eller skjuta upp godkännande av svaga examensarbetena tills Högskoleverkets urval är genomfört (Lindberg Sand 2011). Det behöver nu inte handla om kreativ bokföring i en strategisk mening. Det kan också, vilket bedömargruppen lyfter fram i sin betraktelse, handla om en institutionaliserad kultur med mycket sträng betygsättning som automatiskt gör att svaga uppsatser inte når så långt som till seminariebehandling och därmed inte kan ingå i en urvalsram (Högskoleverket 2012b, bilaga 3).

En annan potentiell konsekvens som jag redan varit inne på är att universitet och högskolor kommer att ha ögonen på vilka utbildningar som lyckats bra, försöka ta reda på hur argumentationen för det högsta betyget ser ut och anpassa sin egen verksamhet till det.

"Teaching to the test" kallas det i litteraturen när personal lärt sig vilka aspekter som räknas (och vilka som inte räknas) och använder denna kunskap för att rikta in sig på det som betalar sig. Lyckas det höjer utbildningen ifråga nivån på sitt resultat i förhållande till en viss kvalitetsdefinition, men andra kvalitetsaspekter lämnas därhän. Det kan i sin tur leda till "ossification", utbildningar förstelnas eftersom innovation och nytänkande inte lönar sig.

STANDARDISERADE UPPSATSER

Som sagt är det en komplicerad uppgift att lära av bedömargruppens utlåtande, det kräver ett omfattande detektiv- och tolkningsarbete. Om det lyckas kommer det med stor sannolikhet att bidra till en standardisering av uppsatser i statsvetenskap i förhållande till bedömargruppens traditionellt akademiska kriterier för vad som är ett förstklassigt examensarbete. Enligt uppgift från Högskoleverket finns ingenting mer än tradition som kräver att ett examensarbete i statsvetenskap har denna karaktär, det går att inkludera även andra aspekter. Men så ser nu traditionen ut och inom överskådlig tid framöver kommer det inte att finnas utrymme för "vilda" uppsatser med snillrika resonemang eller som upptäckt nya saker, men som i övrigt går utanför ramarna. Varje gång vi träffar på en statsvetenskaplig uppsats kan vi istället vara säkra på att den ser ut enligt normen. För mig framstår detta högst tänkbara framtidsscenario inte bara trist utan också inkonsekvent i f.h.t. programteorins förutsättningar och programmakarnas policy att varje lärosäte själv bestämmer hur utbildningen ska utformas och genomföras för att nå målen i examensbeskrivningarna.

TJÄNSTEMÄN SOM ARBETAR PÅ UPPDRAG AV REGERINGEN

I denna promemoria har jag målat upp en i huvudsak mörk och dyster bild av Högskoleverkets system för kvalitetsutvärdering som ger vid handen att systemet: i) gör det mycket

svårt för utbildningar som vill förbättra sig, ii) är undermåligt som informationsgrund för ansvarsutkrävande, iii) sannolikt kommer att generera besvärliga konsekvenser som undergräver systemets förväntade effekter, samt iv) borde betecknas som en tillsynsaktivitet och inte ett utvärderingssystem.

Genomgående har jag talat om Högskoleverkets system för kvalitetsutvärdering, vilket inte är helt rättvist. På uppdrag av regeringen utformade Högskoleverket (2009) ett förslag till utvärderingssystem för perioden 2011-2014. Det förslaget kunde regeringen inte acceptera, främst p.g.a. att det inte var tillräckligt entydigt fokuserat på utbildningsresultat vilket antogs stå i motsättning till autonomiprincipen enligt vilken varje lärosäte själv bestämmer om utbildningens utformning och genomförande. Istället formulerade man på egen hand ett nytt system för kvalitetsutvärdering som detaljrikt preciserade systemets egenskaper och tillämpning (Regeringsbeslut 2010). Högskoleverket har haft och har fortfarande till uppgift att finputsa och genomföra ett system för kvalitetsutvärdering med osedvanligt stark styrning från regeringen och dessutom på mycket kort tid. Detsamma kan måhända sägas om bedömargruppen vars ledamöter visserligen frivilligt åtagit sig uppgiften att granska utbildningar och examensarbeten, men som av gruppens betraktelser att döma har haft att hantera ett tvetydigt och svårt uppdrag (Högskoleverket 2012b, bilaga 7).

”I DEN ABSOLUTA FRAMKANTEN VAD GÄLLER KVALITETSSÄKRING AV HÖGRE UTBILDNING”

Som framgår av programteorin i början av denna text är ett av regeringens mål att Sverige, med det nya utvärderingssystemet, vid en internationell jämförelse ska ligga i den absoluta framkanten vad gäller kvalitetssäkring av högre utbildning. Denna tanke delas nu inte av den europeiska kvalitetssäkringsorganisationen ENQA (2012) som i en aktuell utvärdering av det svenska systemet fastslagit att det

har allvarliga brister och inte längre överensstämmer med den gemensamma standarden ESG (Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area). Det svenska systemet har enligt ENQA för mycket av kontroll och för lite av kvalitets-säkring och utveckling. Vidare är det oklart om och hur de olika bedömningsunderlagen ska vägas samman, och dessutom riktas tvivel mot Högskoleverkets självständighet och förutsättningar att fritt fatta beslut. ENQA har ännu inte fattat något beslut i frågan, men risken finns att Högskoleverket riskerar att uteslutas ur ENQA. Om så sker kan det, som Sveriges universitets- och högskoleförbund nyligen påpekat i ett pressmeddelande, i sin tur innebära att förtroendet för svensk högre utbildning riskerar att devalveras i ett internationellt sammanhang (SUHF 2012). Även det således i motsättning till programteorins förväntade effekter.

Lena Lindgren är fil dr i statsvetenskap och docent i offentlig förvaltning vid Göteborgs universitet. E-post: lena.lindgren@spa.gu.se

REFERENSER

- Dahler-Larsen, P (2000) *Den rituelle refleksion – om evaluering i organisationer*. Odense: Odense universitetsförlag.
- ENQA (2012) *Swedish National Agency for Higher Education: review of ENQA Membership*. Brussels: European Association for Higher Education.
- Funnel, S.C. & Rogers, P.J. (2011) *Purposeful program theory*. San Fransisco: Jossey-Bass.
- Högskoleverket (2009) *Kvalitetsutvärdering för lärande. Högskoleverkets förslag till nya kvalitetsutvärderingar för högskoleutbildning*.
- Högskoleverket (2012a) *Högskoleverkets system för kvalitetsutvärdering 2011-2014. Examina på grundnivå och avancerad nivå* (fastställd 21/12 2010, reviderad 19/6 2012).
- Högskoleverket (2012b) *Kvalitetsutvärdering av statsvetenskap, freds- och konfliktstudier, utvecklingsstudier och närliggande huvudområden*.
- Johansson, V. (2006) *Tillsyn och effektivitet*. Umeå: Boréa bokförlag.

- Lindberg Sand, Å (2011) *Koloss på lerfötter? Utveckling av metodik för ett resultatbaserat kvalitetssystem i svensk högre utbildning*. CED, Centre for Educational Development, Lunds universitet.
- Lindgren, L (2006) *Utvärderingsmonstret. Kvalitets- och resultatmätning i den offentliga sektorn*. Lund: Studentlitteratur.
- Lindström, E. (2012) *Statlig styrning och ansvarsutkrävande*. Stockholm: Riksbankens Jubileumsfonds områdesgrupp för mål- och resultatstyrning.
- Pollit, C. (2003) Performance audit in Western Europe: Trends and choices. *Critical Perspectives on Accounting*, vol 14/1-2 (157-170).
- Proposition 2009/10:139 Fokus på kunskap – kvalitet i den högre utbildningen.
- Regeringsbeslut (2010) *Riktlinjer för uppdrag om kvalitetsutvärdering av utbildning på grundnivå och avancerad nivå*. Utbildningsdepartementet (2010-07-08)
- Riksrevisionen (2012) *Att styra självständiga lärosäten*.
- SUHF (2012) *Sveriges utvärderingssystem för högre utbildning underkänns. ENQA-rapport*. Pressmeddelande (www.suhf.se/web/Pressmeddelande.aspx).
- SULF-tidningen* (2012) nr 10.

Litteraturgranskningar

Litteraturredaktör: Rickard Andersson

Söderström, Johanna, 2011. *Politics of Affection: Ex-Combatants, Political Engagement and Reintegration Programs in Liberia*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala universitet.

Anmälan av Terrence Lyons

One of the great challenges of post-conflict peacebuilding is to encourage ex-combatants to demobilize, reintegrate, and engage constructively in civilian politics. Johanna Söderström's doctoral dissertation, *Politics of Affection: Ex-Combatants, Political Engagement and Reintegration Programs in Liberia*, provides an empirically rich and penetrating investigation of these essential issues. The study builds upon the literature on demobilization and reintegration and the transformation of militias into political parties but shifts the focus from the leadership and the larger organization to the individual ex-combatant. "Political reintegration", she argues, "is a process whereby political channels are increasingly seen as viable for handling societal problems for the individual ex-combatant" (p 59).

Processes of disarmament, demobilization, and reintegration (DDR) have been studied extensively as mechanisms to reduce the likelihood of a return to war. DDR, however, may also be an "important political space where political orientations and identities can be molded, and networks may be created" (p 21). In order to understand the relationships between reintegration and politics, DDR should be disaggregated so that the micro-processes of social, economic, and political reintegration can be analyzed separately and without presumptions that each necessarily reinforces the others. Finally, DDR offers

particularly important processes for shaping post-conflict state-society relationships. Söderström argues, "In the context of a weak state, DDR can provide an unusual opportunity for state-citizen interaction, and the potential impact is larger in this situation as compared to the context of big government where individuals encounter many and varying policies and programs" (p 43).

Söderström investigates two mechanisms that link reintegration programs with ex-combatants' political engagement. The first is an access mechanism, whereby providing ex-combatants with more socio-economic resources will have a positive impact on an individual's political engagement. Secondly, political engagement is encouraged through an interpretative mechanism and procedural effects as the methods employed in reintegration programs shape ex-combatants' norms and expectations. She is careful not to suggest that all political engagement will support democracy but that ex-combatants may be engaged politically through neo-patrimonial or authoritarian processes and structures. One of this study's central puzzles is to understand and evaluate ex-combatants' hesitations concerning active political participation and open public debate. Her nuanced case study teases out some of the tensions between the ideals of free speech and the right to dissent, on the one hand, and the imperatives of political order and consensus in a war-torn society such as Liberia on the other.

In order to collect data on ex-combatant attitudes in Liberia, Söderström used focus groups. This is a less common methodology than surveys or individual interviews but Söderström makes her case for the advantages of focus groups and is explicit about their limitations as well. Her research focused on five different Liberian reintegration programs, as

well as cases of ex-combatants who did not participate in a program, and provides a richly detailed account of how ex-combatants experienced the distinct processes. She identifies variation in political ideas and relationships and traces them back to the different program experiences and the mix of resource and procedural effects. She concludes that political attitudes of ex-combatants reflect a "politics of affection" whereby politics is driven less by issues of representation, accountability, and liberal democratic ideals but by the logic of emotion.

Söderström's interests emphasize political processes that begin during the post-conflict reintegration phase. There may be, however, more continuity between the kinds of rebel governance during the civil war and post-conflict political attitudes than this study suggests (see Mampilly, 2011). The language of "re-integration" implies that the ex-combatants are moving from an un-integrated status when in fact many were already integrated into powerful militarized networks that are explicitly political. The challenge of moving individuals from active members of a warring party into citizens participating in peacetime politics may require transformation of prior attitudes. Individuals integrated into insurgent groups must be integrated into alternative political institutions and networks. The political attitudes of ex-combatants likely will remain shaped by wartime experiences regardless of the efficacy and participatory nature of specific re-integration programs.

Political re-integration, therefore, may have more in common with the politics of insurgency than to democratic citizenship. By focusing on the literature on democracy and citizenship, Söderström looks for evidence of political involvement, tolerance of dissent, and inclusion. If, however, one sought to understand attitudes of ex-combatants relative to their experiences during the conflict, one might investigate attitudes toward insecurity, fear, and the use of violence. What Söderström characterizes as the "politics of

affection" may work on a neo-patrimonial logic where political integration is accomplished through establishing clientelistic relationships. Hydén's original concept of the "economy of affection" (1980) also draws attention to the social and political logic of such informal networks.

There has been a micro-political turn in recent scholarship on civil wars and a questioning of state-centric models (see for example Kalyvas, 2008; Humphreys & Weinstein, 2008). Some have relied upon large-N statistical studies of patterns of intra-state war but Söderström and others demonstrate that empirical research is possible and often results in conceptually rich findings. Söderström's work adds to this growing literature by disaggregating the category of "ex-combatant" and to focus on individual political attitudes rather than strategic decisions by elites.

The political attitudes of ex-combatants remain central to politics in Liberia. The shadow of the civil war clearly shaped the 2011 electoral campaign, the second since the conflict ended. Incumbent president Ellen Johnson Sirleaf was both one of the winners of the Noble Peace Prize (awarded just four days before the vote) and a candidate that the Liberian Truth and Reconciliation Commission placed on the list of those who should be barred from holding public office due to their association with former warring factions. Prince Johnson, one of the most notorious factional leaders of the early phase of the war, won a sizeable number of votes. Söderström's original research and nuanced argument helps us understand the fundamental processes of re-integration behind post-conflict politics in Liberia.

References

- Humphreys, Macartan & Weinstein, Jeremy M, 2008. "Who Fights? The Determinants of Participation in Civil War", *American Journal of Political Science* 52(2), p 436-455.
- Hydén, Göran, 1980. *Beyond Ujamaa in*

Tanzania: Underdevelopment and an Uncaptured Peasantry. Berkeley: University of California Press.

Kalyvas, Stathis N, 2008. "Promises and Pitfalls of an Emerging Research Program: The Microdynamics of Civil War", p 297–421 in Kalyvas, Stathis N, Shapiro, Ian & Masoud, Tarek (eds), *Order, Conflict, Violence*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mampilly, Zachariah Cherian, 2011. *Rebel Rulers: Insurgent Governance and Civilian Life During War*. Ithaca: Cornell University Press.

Terrence Lyons is Associate Professor, School of Conflict Analysis and Resolution and Co-Director, Center for Global Studies, George Mason University. Among his publications are *Politics from Afar: Transnational Diasporas and Networks* (2012), *Demilitarizing Politics: Elections on the Uncertain Road to Peace* (2005) and *Voting for Peace: Postconflict Elections in Liberia* (1999).

Rejoinder by Johanna Söderström

Just as during my defense, Professor Lyons' comments and questions invite a further probing and a continued discussion of some of the issues that are raised by my thesis, *Politics of Affection: Ex-Combatants, Political Engagement and Reintegration Programs in Liberia*. As I enjoyed the conversation then, I cannot help but continue it here as well. In my reply, I would like to focus on the issue of political reintegration, and in particular how we should understand the 're' prefix. I agree with Professor Lyons when he notes that there may indeed be a large degree of continuity between pre-war and war politics on the one hand, and post-war politics on the other. I do not deny that the war experience is likely to shape post-war politics among former combatants in important ways, although here our research community is yet to come to a consensus if this is of a positive or negative nature (see among others, Teigen 2006; Blattman 2009; Greenstein 1978; Jennings & Markus 1977). However, the purpose of my thesis was not to locate all *explanantia* for the politics of ex-combatants. Rather, the purpose was to explore whether the post-war experience, in this case reintegration programs,

have any role in shaping their political voice and the nature of that voice.

That said, I would like to add that the use of the prefix 're' in the literature dealing with political reintegration of ex-combatants is truly problematic as Professor Lyons indicates, which has been noted by others as well (see e.g. Kingma 2002: 183; Mitton 2009: 175; Maclay & Özerdem 2010: 345; Bøås & Bjørkhaug 2010). Professor Lyons notes that ex-combatants may have been "already integrated into powerful militarized networks that are explicitly political," and thus cannot be considered as 'un-integrated,' and this is one way in which the term reintegration becomes problematic. In addition, I have argued that the term suggests a return to pre-war levels or forms of politics, which for some ex-combatants is not even possible as they are too young to have participated in politics prior to the war. Because society itself has changed over the course of the conflict it may also be impossible to return to pre-war politics for the entire population. And even if this is possible, returning to pre-war types of politics may not be desirable, as it may often have been quite exclusionary (and undemocratic) and in fact fed the conflict itself. Simply put, the term *reintegration* is a misnomer.

Despite this, we continue to use the term. Why is this? I suggest that this may reflect the democratic ideals that often are implicit in the discussion of political reintegration. This is why I opted to investigate the ex-combatants' engagement in politics, not only in terms of the extent of their involvement, but also the nature of this involvement, and in particular scrutinize the extent to which they embrace democratic ideals such as equality and tolerance. I believe this offers a better point of comparison, and certainly a more explicit point of comparison than what the original term (political) reintegration offers us. What is clear is that in order to make sense of ex-combatants' political involvement, we also need to scrutinize the nature of that involvement, and not only its extent. This can be

achieved through contrasting their values and attitudes with democratic ideals, but certainly we can also contrast it with other ideals, such as authoritarian, romantic or militarized ideals. Understanding the transformation of politics, in particular related to former rebels, in post-war settings is crucial for facilitating both peacebuilding and democratization processes. Here, Professor Lyons and myself share an interest which I hope we will have the opportunity to continue to discuss in the coming years.

References

- Blattman, Christopher & Annan, Jeannie, 2009. "Child combatants in northern Uganda: reintegration myths and realities", p 103–125 in Muggah, Robert (ed), *Security and Post-Conflict Reconstruction: Dealing with Fighters in the Aftermath of War*. London & New York: Routledge.
- Boås, Morten & Bjørkhaug, Ingunn, 2010. "DDRed in Liberia: Youth Remarginalisation or Reintegration?", MICROCON Research Working Paper 28.
- Greenstein, Lewis J, 1978. "Impact of Military Service in World-War-I on Africans – Nandi of Kenya", *Journal of Modern African Studies*, 16(3), p 495–507.
- Jennings, M. Kent, & Markus, Gregory, 1977. "The Effect of Military Service on Political Attitudes: A Panel Study", *The American Political Science Review*, 71(1), p 131–147.
- Kingma, Kees, 2002. "Demobilization, Reintegration and Peacebuilding in Africa." p 181–201 in Newman, Edward & Schnabel, Albrecht (eds), *Recovering from civil conflict: reconciliation, peace and development*. London & Portland, Or: Frank Cass.
- Maclay, Christopher & Özerdem, Alpaslan, 2010. "'Use' Them or 'Lose' Them: Engaging Liberia's Disconnected Youth through Socio-political Integration", *International Peacekeeping* 17(3), p 343–360.
- Mitton, Kieran, 2009. "Engaging with disengagement: The political reintegration of Sierra Leone's Revolutionary United Front", in Berdal, Mats & Ucko, David H (eds), *Reintegrating Armed Groups After Conflict: Politics, violence and transition*. London & New York: Routledge.
- Teigen, Jeremy M, 2006. "Enduring effects of the uniform: Previous military experience and voting turnout", *Political Research Quarterly* 59(4), p 601–607.

Johanna Söderström is currently a visiting post-doc at the Chr. Michelsen Institute (CMI) in Bergen, and a researcher at the Nordic Africa Institute (NAI) and the Department of Government, Uppsala University. E-mail: johanna.soderstrom@statsvet.uu.se.

Engvall, Johan, 2011. *The State as Investment Market: An Analytical Framework for Interpreting Politics and Bureaucracy in Kyrgyzstan*.

Anmälan av Henry E. Hale

How should we understand the state? This question has been widely addressed for Western countries, but we know much less about what it is that we usually call "the state" once we travel east or south. Johan Engvall has written and defended an important dissertation addressing this question with respect to Kyrgyzstan, arguing that here and in similar countries, we can usefully understand the state as a kind of "investment market". This original proposition is sure to advance not only our understanding of post-communist transition, but to spark debate among theorists on the nature of the state and how best to understand the relationship between formal and informal authority, between states and markets, and between corruption and transitions from authoritarian to democratic rule.

Engvall begins by noting that standard treatments of the state found in the theoretical literature do not fit well with reality in Kyrgyzstan, a small remote country bordering China in post-Soviet Central Asia. It cannot be called a modern state, as recruitment into state offices is clearly not carried out according to merit. It sits uneasily with standard descriptions of the Soviet state since Kyrgyzstan's state is not all-encompassing. Examination of African states suggests the possibility of a "shadow" state dominated by clan and tribe, but Engvall shows that Kyrgyzstan's state involved far more than this.

The model Engvall advances is compelling, the idea that a state can itself be a kind of *investment market*. Specifically, he argues that access to state office is frequently determined not by merit or personal or clan connections, but instead by actual financial payment. Office typically goes to the highest bidder. Families and clans do play important roles, but these roles are primarily ones of mediating the process. That is, families and clans frequently facilitate access to the bidding process or act as a kind of filter regarding who gets to bid without being able to monopolize the process or prevent the highest bidder from taking the job.

The crux of Engvall's insight is that this payment is not simply a bribe, but actually constitutes a form of investment. Would-be officials buy offices to secure not just a single service or favor, as would be the case with a simple bribe, but to obtain access to a stream of income associated with an office for a particular period of time, not always clearly specified. Needless to say for those who know Kyrgyzstan, this stream of income is not so much the miserly official salary that the state provides, but the opportunity to use one's position to extract various kinds of rents. Office also comes with obligations, however, as Engvall shows that officials typically need to pay regular "fees" to superiors in the state hierarchy. The state, therefore, constitutes essentially a market where access to rent-seeking opportunities is auctioned off.

This has many implications for how we understand the behavior of the state. For one thing, it implies that state officials are primarily engaged in making money for themselves, for their families, and for their bosses. Since the purchased opportunities do not last forever, and indeed Engvall finds that turnover is fairly rapid, Kyrgyzstan's investors in the state tend to have short time horizons, seeking to steal as much as they can while they have the opportunity to do so, making sure to make good on their investment.

Needless to say, this has extremely negative

impacts on governance. Kyrgyzstan's citizens must deal with a state that is highly corrupt, provides public goods only at a low level, and privileges the wealthy in providing access to actual goods and services. It also facilitates political instability; this happens not only by creating popular dissatisfaction and cynicism, but also by creating a situation in which once the state starts restricting access to the bidding to too narrow a circle, other actors who want in tend to resort to violence.

Engvall's research is impressive. He focuses on what he calls the "core of the state" in Kyrgyzstan, looking at the cases of taxation, enforcement, and the judiciary, as well as considering the sphere of education. It is based on a year and a half spent on the ground in Kyrgyzstan – clearly, Engvall knows this country well. He has interviewed dozens of participants and experts and draws on a wide variety of documents and texts, each of which requires sophisticated reading since this is a secret investment market, even though it is the kind of secret that is widely understood to exist.

In terms of structure, the dissertation begins with a chapter on theory, then describes and defends the chosen method before giving a brief history of Kyrgyzstan. It then presents successive chapters on market access (recruitment to the state), motives for buying public office, how investors get their return, and implications for market stability and instability. The concluding chapter compares Kyrgyzstan with Georgia, which had a remarkably similar "investment market state" prior to reforms initiated shortly after its 2003 Rose Revolution.

This dissertation is sure to make a mark, and indeed already appears to have done so in Kyrgyzstan itself, where the recently elected President Almazbek Atambaev publicly referred to a Swedish doctoral dissertation documenting the systemic nature of corruption in Kyrgyzstan, indicating both a dire need to reform and that this would take

considerable time and effort (AKIpress Kyrgyzstan, May 3, 2012).

As with all strong research, the conclusions Engvall reaches raise a number of questions that should become the subject of future research. One is just how pervasive the investment activity Engvall documents is, which presents a major challenge since the activities are by their nature illicit and undocumented. This leaves open the possibility that at least some of this may be a kind of “fish story” that insiders enjoy telling since rampant corruption makes for a good story, although surely it does not usually present the tellers in the best possible light. And of course, is Kyrgyzstan an extreme case, or are there many other countries facing similar institutional blights? Engvall’s comparative case of pre-Rose-Revolution Georgia seems well chosen to demonstrate that Kyrgyzstan is not unique, as its office-selling in certain sectors (such as the traffic police) was not only well known, but reportedly even formalized to a surprising degree before the practice was largely eliminated under current President Mikheil Saakashvili. There is surely also research to be done on the origins of the investment market state, a question that is beyond the scope of Engvall’s dissertation.

The patterns of instability that this situation can engender also might give rise to fruitful theorizing. I wonder, for example, whether there might be a certain cyclic dynamic at work here: Once a president comes to power, he or she has incentive to increasingly concentrate access to these investments to a narrow circle of family and close friends, which in turn can lead others to mobilize to overthrow the president, only to lead once again to a new president, starting the process again.¹

Indeed, one of the important research

agendas that Engvall’s dissertation directs us to is how a country can transform its state from an investment market to a real state. Clearly, just getting rid of the old president will not do it, as Engvall notes this dynamic occurring both before and after Kyrgyzstan’s “Tulip Revolution” in 2005. As Engvall demonstrates, Georgia suggests that strong willed leadership and a strong strategy can do the trick for at least some institutions, like the traffic police. One thing that remains to be seen is whether a change in institutional form can have such an effect, in particular Kyrgyzstan’s decision (in the wake of yet another revolution in 2010) to end its strongly presidentialist system for a divided-executive system designed to prevent any one force from gaining a monopoly on formal and informal power. On one hand, this could have the effect of creating multiple centers of power that have incentive to thwart each other’s attempts to be the auctioneer who captures the investments made by people wanting to buy office. In addition, if people are unhappy with an investment market state, political competition has the potential to create at least some incentive for officials to genuinely reform it, the incentive to gain political points and brand the opposition as more corrupt. On the other hand, one might fear that dual executives (president and prime minister) could lead to even more competitive bidding and even shorter time-horizons, potentially increasing corruption. This will be an interesting subject for research as the years pass and we can evaluate the success or failure of Kyrgyzstan’s reforms.

Overall, Engvall’s is a dissertation well worth reading, one that will become a significant part of debates on theories of the state and corruption as well as the nature of postcommunism.

1 This might also be suggested by another outstanding recent dissertation, by Barbara Junisbai (2009), who finds that the concentration of a country’s state and non-state assets in the hands of a president’s own family tends to be one of the most potent predictors of when presidential

allies will break with the president and go into open opposition.

Literature

AKIpress Kyrgyzstan, May 3, 2012. "Президент недоволен работой по борьбе с коррупцией" [President not satisfied with anti-corruption efforts], available at <<http://kg.akipress.org/news:514651>>, accessed 18/5 2012..

Junisbai, Barbara, 2009. *Market Reform Regimes, Elite Defections, and Political Opposition in the Post-Soviet States: Evidence from Belarus, Kazakhstan, and Kyrgyzstan*. Bloomington, Indiana: Indiana University.

Henry E. Hale is associate professor of political science and international affairs at George Washington University. He is the author of *Why Not Parties in Russia?* (Cambridge, 2006) and *The Foundations of Ethnic Politics* (Cambridge, 2008), and is now completing a book manuscript under the working title *Great Expectations: Regime Dynamics in Eurasia 1992-2012 in Comparative Perspective*. E-mail: hhale@gwu.edu

Öhberg, Patrik, 2011. *Politiker med karriärambitioner – en omöjlig självklarhet. En studie om karriärambitionerens betydelse i den representativa demokratin*. Göteborg Studies in Politics 125. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Anmälan av Tommy Möller

SAMMANFATTNING AV AVHANDLINGEN

För att nå toppositioner inom politiken krävs en stark drivkraft. Det förstår alla. Men att belägga makthavares drivkrafter är metodologiskt komplicerat eftersom det är tabubelagt att öppet erkänna att man eftersträvar makt. Det gäller därför att kamouflera sina motiv att få makt, annars är det omöjligt att erövra positioner som ger makt. I svensk politik har detta varit särskilt tydligt när partierna ska utse partiledare. Dessa processer har fram till alldeles nyligen följt en särpräglad logik, där det säkraste sättet att misslyckas med att bli vald tycks vara att klargöra att man faktiskt vill bli vald.

Genom att uppmärksamma politiker med

karriärambitioner vill Patrik Öhberg i sin doktorsavhandling öka förståelsen för den representativa demokratis funktionssätt. Med avstamp i premissen om maktkampens centrala roll för den representativa styrelsen betraktas politikernas karriärambitioner som en grundbult för att demokratin ska fungera väl.

Öhberg konstaterar att redan de gamla grekerna intresserade sig för frågan. Exempelvis framhöll Aristoteles vikten av att ledarna har god karaktär, och den fråga vi alltid måste ställa oss när någon vill bli ledare är vilka motiv som driver den personen. Öhberg hänvisar till psykologisk forskning som visar att människor intuitivt kan se skillnad på personer som drivs av egna personliga maktmotiv och personer som drivs av altruistiska motiv. Följaktligen är det problematiskt om politiker som tillhör den förra kategorin dominerar våra beslutande församlingar. I förlängningen hotas, hävdas det, rentav demokratis legitimitet.

Avhandlingens syfte är således att vidga vår förståelse för "vilken roll de personliga drivkrafterna spelar i den representativa demokratin" (s. 24). Ett viktigt påpekande är dock att det är själva ambitionen, inte motiven bakom, som intresserar Öhberg. Men han finner teoribildningen kring motivintresseväckande och redogör i kapitel 2 för några inflytelserika teorier på området. Det finns sedan länge en överlappning mellan statsvetenskap och psykologi, där sådant som framstående politikere uppväxtförhållanden och självhävdebehov står i förgrunden. En pionjär är Harold Lasswell (1930), som var inspirerad av Freuds psykoanalytiska arbeten och betonade kopplingen mellan bekräftelsebehov och maktlystnad. Enligt Lasswell och en del efterföljare till honom är det framförallt människor med dåligt självförtroende, med ett starkt bekräftelsebehov, som kommer långt i den politiska världen. Hypotesen att makt är ett kompensatoriskt värde har sedermera verifierats av Alexander George

i en studie av den amerikanske presidenten Woodrow Wilson (George 1968).

Andra typer av förklaringsmodeller har dock dominerat forskningen. Sociologiska modeller, där omgivningen står i fokus istället för "the great man in history"-perspektivet, har betonat de kontextuella förutsättningarna. Mest tongivande har rational choice-modellen varit; med en träffsäker formulering skriver Öhberg att den rationalistiska aktörsteorin, som slog igenom med full kraft när Anthony Downs publicerade sin uppmärksammade bok *An Economic Theory of Democracy* (1957), blev partiforskningens motsvarighet till fysikens relativitetsteori. Sedan dess är det ett oomtvistat antagande att politiker är nyttomaximerande aktörer.

Öhberg vill alltså undersöka om det i Sveriges riksdag finns ledamöter som strävar efter att göra karriär. Och om det gör det, hur de agerar för att lyckas, samt om de lyckas. I amerikansk forskning ses karriärambitioner som något naturligt och nödvändigt. I svensk politik är det mer tveksamt om fenomenet karriärpolitiker överhuvudtaget finns, enligt tidigare studier på lokal nivå (Gidlund & Möller 1999). Eller snarare: i vilken utsträckning det finns karriärpolitiker och på vilket sätt detta kommer till uttryck. I vårt particentrerade system gäller det för ledamöterna att ställa in sig i ledet och vara lojal; Öhberg citerar en socialdemokratisk riksdagsledamot som i Barrling-Hermanssons avhandling (2004) förklarar att den som öppet visar intresse för ett uppdrag är politiskt död. Att den politiska kulturen i Sverige är påverkad av Jantelagen illustreras av Öhberg med ett citat av Birger Schlaug där denne gör gällande att hans enda kvalifikation att bli språkrör var att han bar fjällrävenjacka och hade skägg. Och i riksdagen finns den s.k. anciennitetsprincipen – lite vanvördigt kallad senilitetsprincipen – som innebär att lång och trogen tjänst är en nog så viktig merit som kompetens vid fördelningen av utskottsplatser.

Hur definieras då "politiker med karriärambitioner"? Det handlar alltså om en

strävan efter att göra karriär. Att komma in i riksdagen, och att nöja sig med det, räknas inte i det här sammanhanget. Avhandlingen riktar in sig mot de riksdagsledamöter som vill komma längre. Det handlar om huruvida dessa har ett långsiktigt mål att komma längre, om dessa ledamöter vidtar åtgärder (agerar) för att nå detta mål – och detta mål ska vara realistiskt men samtidigt svåruppnåeligt. Det centrala operativa kriteriet är att ledamöterna ska sträva efter att byta till en position med högre status.

Långsiktigheten innebär att tidsdimensionen är viktig och utesluter sådant som tillfälligheter och slump. En person som inte är inne i politiken men som plötsligt blir uppringd av statsministern – detta hände några gånger under Göran Perssons tid som statsminister – och erbjuds en statsrådspost är således ingen karriärpolitiker (åtminstone inte fram till dess).

Att en riksdagsledamot ska vara villig att byta till en institution med en högre status är en vanlig operationalisering i tidigare forskning om karriärambitioner. I denna avhandling handlar detta om att ledamoten siktar på att komma in i regeringen eller att bli EU-politiker (EU-kommissionär, parlamentariker, gruppleddare eller utskottsordförande i parlamentet).

Beslutsamhet är ett viktigt kriterium i definitionen. Ledamöterna ska vara bestämda när det gäller sina framtidsplaner. Öhberg vill kunna utesluta möjligheten att karriärambitioner är ett uttryck för ett "nykomlingsfenomen". Om karriärambitionen är ungefär lika stor både hos ledamöter som suttit länge och de som är nyvalda skulle det indikera att det finns en beslutsamhet.

Materialet som avhandlingen baseras på är hämtat från de riksdagsundersökningar som genomförts vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg. Det är ett unikt material, dels genom att det möjliggör longitudinella analyser av ett slag som inte är möjligt i något annat land, dels genom att svarsfrekvensen är exceptionellt hög (90 procent). Utgångspunkten

för den empiriska undersökningen är en fråga från 1996 års undersökning, som gällde ledamöternas framtidsplaner. "Vad skulle du helst vilja vara om 10 år?" Det visar sig att 18 procent av ledamöterna kan tänka sig något av de uppdrag som ingår som ett första led i avhandlingens definition av karriärambitioner (dvs. kan tänka sig statsrådspost eller EU-kommissionär/parlamentariker). Vanligast var att ledamöterna såg framför sig en statsrådspost; 14 procent närde förhoppningar om en sådan. Inbegrips även de som vill nöja sig med att göra karriär i riksdagen – som gruppledare eller utskottsordförande – tillkommer ytterligare 11 procent som har karriärambitioner. Men dessa ingår alltså inte i Öhbergs definition.

Vilka har då karriärambitioner? Utifrån socioekonomiska variabler urskiljs följande gärningsmannaprofil: karriärpolitikern är en person under 35 år, boende i Stockholmsområdet (inräknat Uppsala och Södermanland) och har medelklassbakgrund. Om dessa kriterier uppfylls är sannolikheten 80-procentig att det finns ambitioner att stiga i graderna. Råkar man dessutom vara miljöpartist stiger sannolikheten till 97 procent, vilket med tanke på de operationella indikatorerna är en intressant observation eftersom Miljöpartiet vid denna tidpunkt var motståndare till ett svenskt EU-medlemskap och det inom partiet ännu fanns en stark opinion som motsatte sig tanken på regeringsmedverkan.

Men hittills handlar det bara om *potentiella* karriärambitioner. Öhberg vill ju ta reda på om potentiella karriärister menar allvar. För att det ska vara fråga om reella karriärambitioner krävs att ledamöterna agerar så att de har chans att *förverkliga* sina ambitioner. Hur sker det? Eftersom forskningen om detta är knapphändig, och inte ger någon vägledning, väljer Öhberg att formulera två alternativa scenarier. Det första går ut på att ledamöterna som vill göra karriär ska ligga lågt. I vår particenterade och egalitära politiska kultur gäller det att inte sticka ut. Stöd för en sådan tolkning hämtas i ett antal utsagor från tidigare

ledamöter, som i olika sammanhang talat ut om livet i riksdagen. Det andra scenariot går tvärtom ut på att ledamöterna ska profilera sig, skapa sig ett utrymme. Öhberg knyter här an till Bernhard Manins tes om den representativa demokratis metamorfos; att vi håller på att få en publikdemokrati, där det är politiker med mediekompetens som styr.

Det är det andra scenariot som träder fram i materialet: ledamöter som vill göra karriär ligger inte lågt utan vill göra avtryck! De avviker (enligt egen uppfattning) oftare än genomsnittet från partilinjen, de talar mer än genomsnittet på gruppmötena. "Ledamöter med karriärambitioner är en grupp som betonar de egna åsikterna, ofta tar till orda och vågar utmana partiledningen" (s. 104). Det tycks finnas ett självförtroende bland karriärister. Ett intressant resultat är dock att gruppen "proffspolitiker" – de som var exempelvis ombudsmän eller politiska sekreterare när de invaldes i riksdagen – agerar enligt det första scenariot. Dessa ledamöter – som rimligen är de som har störst förtroendet med de egna partinormerna – tonar alltså ned betydelsen av att föra fram sina egna åsikter, ligger lågt på gruppmötena, och tenderar att vara kritiska till de kolleger som vill göra karriär.

Öhberg studerar även de ledamöter som (endast) vill göra karriär inom riksdagen och finner att de skiljer ut sig i förhållande till dem som vill göra karriär genom att byta till en institution med högre status (dvs. de som ingår i avhandlingens definition av "politiker med karriärambitioner"). Detta tas – på något oklara grunder – till intäkt för att den operativa definitionen uppfyller kravet på validitet: det hade, fastslås det, varit missvisande att i definitionen även inbegripa dem som vill bli gruppledare eller utskottsordförande.

Hur går det då för ledamöterna med "reella karriärambitioner"? Det sista steget i analysen handlar om att söka utröna i vad mån dessa ledamöter är framgångsrika. Det visar sig vara fallet: karriärambitioner leder till karriärframgångar. Ledamöter med karriärambitioner kommer till att börja med

snabbare in i riksdagen. Framförallt är de mer framgångsrika i riksdagsarbetet: genom att följa de ledamöter som var med 1996 och som återfinns 10 år senare kan Öhberg visa att de karriärpolitikerna är mest framgångsrika. Denna slutsats kommer Öhberg fram till genom att utgå från ledamöternas karriärstatus mandatperioden 1994-98 och jämföra de båda grupperna när det gäller "karriärpoäng" som de samlat på sig fram till 2006 (i form av statusuppdrag). Att ha karriärambitioner är således inte något som bestraffas i den svenska riksdagen.

Avhandlingens kanske viktigaste kapitel är kapitel 7, där Sverige jämförs med 10 andra Europeiska länder. Exakt samma fråga om karriärambitioner har ställts i 11 länder inom ramen för forskningsprojektet "Political Representation in Europe". Svartsbenägenhet varierade förvisso påtagligt – medan 90 procent av de svenska riksdagsledamöterna svarade var det bara 15 procent av de italienska parlamentarikerna som gjorde det – men bortsett från det framträder stora skillnader resultatmässigt. Sverige kommer näst sist med sina 18 procent karriärpolitiker medan grekerna vinner överlägset på 75 procent. Öhberg prövar om det är operationaliseringen av karriärambitioner som ligger bakom de stora skillnaderna. Genom att skilja mellan en bred och en smal definition (där den förra endast tar fasta på om respondenterna siktade på en regeringspost) framkommer att skillnaderna mellan länderna minskar något, men även med den smala definitionen är Sverige ett utpräglat lågambitionsland. Det är också i stort sett samma ordning mellan länderna.

Tre olika hypoteser testas till varför andelen karriärpolitiker varierar mellan länderna. Den första är att valsysteem med personvalsinslag gynnar ledamöter med karriärambitioner. Den andra är att låg omsättningshastighet i samband med parlamentsval stimulerar ledamöternas karriärambitioner. Den tredje hypotesen är att den politiska kulturen påverkar, och att en mer egalitär politisk kultur minskar karriärambitioner. Det visar sig

att den sista hypotesen går att verifiera. En regressionsanalys påvisar ett samband mellan politisk kultur och karriärambitioner; oavsett om den breda eller smala definitionen används visar det sig att jämlikhet förklarar skillnader mellan länder. Jämlikhet operationaliseras här genom att jämföra andelen kvinnor i parlamenten, men för att kontrollera om detta mått är tillförlitligt används också gini-koefficienter. De båda andra hypoteserna är inte lika robusta som den tredje i förhållande till andra bakgrundsfaktorer, men medan personvalshypotesen inte alls förklarar skillnader visar det sig att omsättningshypotesen till viss del förklarar, om den smala definitionen av karriärambitioner (komma in i regeringen) används.

OMDÖME

Patrik Öhbergs avhandling håller vid en samlad bedömning hög klass. Analysen bygger på en genomtänkt design; metodologisk noggrannhet paras med en oförtruten strävan att vända på varje sten. Öhberg är en forskare som hellre problematiserar sina resultat än driver teser. Genomgående demonstreras gott omdöme; läsarens förtroende för det sätt på vilket författaren genomför sin uppgift växer för varje sida.

Svårighetsgraden i denna avhandling är hög. Låt oss rekapitulera utmaningen. Att det finns (gott om) karriärpolitiker vet vi, och nog bör åtskilliga fler riksdagsledamöter än de som hamnat i Öhbergs grovmaskiga nät ges det epitetet. Den motsägelsefulla titeln på avhandlingen signalerar det faktum att det är en självklarhet med karriärambitioner (samtidigt formuleras dock detta – om det finns karriärpolitiker över huvud taget – som en empirisk fråga). Framförallt indikerar titeln det som är den vetenskapliga utmaningen i projektet: att belägga de ambitioner som kamoufleras av sluga och skickliga karriärister. Att Öhberg lyckas är en bedrift.

Men även om det är ett grovmaskigt nät som lagts ut – poster som gruppledare och utskottsordförande hade exempelvis kunnat

ingå i definitionen av karriärpolitiker – är det en överraskande låg andel karriärpolitiker. Hur ska detta förstås? Nästan nio av tio i undersökningen (86 procent) skulle alltså säga nej om de fick frågan att ingå i regeringen, och nästan alla (98 procent) skulle avböja erbjudandet att bli EU-kommissionär. Blyga violer, kan man tycka. Eller är det helt enkelt den svenska politiska kulturen som kastar sin Janteskugga över resultaten? Etnologisk forskning visar att det i Sverige finns en stark konformitetssträvan, ett arv från bondesamhället, som innebär avsaknad av tolerans mot individer som utmärker sig på kollektivets bekostnad (Daun 2005).

Begreppet politisk kultur kommer in i slutet av avhandlingen som en av tre hypoteser till varför variationerna mellan länderna är så stora. Begreppet operationaliseras genom "graden av jämlikhet", närmare bestämt genom att jämföra andelen kvinnor i ländernas parlament. Begreppslikt är det dock viktigt att skilja mellan jämlikhet (klassrepresentation) och jämställdhet (könsrepresentation).

Vissa av de antaganden som ligger till grund för avhandlingens operationaliseringar framstår som diskutabla. Ett exempel är antagandet att det är rationellt för dem som vill göra karriär att vara tyst på partiernas gruppmöten. Det bygger på ett uttalande av en riksdagsledamot som citeras i en studie av Magnus Isberg (1999). På basis av detta uttalande uttrycker Öhberg förvåning över ett av sina resultat, nämligen att "en överväldigande majoritet" av karriärpolitikerna (65 procent) bryter mot normen. Men då måste man förstå att innebörden av normen inte är att alltid vara så tyst som möjligt. Det är förvisso sant att talträngda ledamöter ofta ses med oblida ögon, särskilt i de stora partierna, där många ska samsas om talartid. Men gruppledarna i utskotten – som kan antas vara karriärpolitiker – har i uppgift att föredra ärenden inför gruppen, och måste alltså tala en hel del.

En del resultat förvånar och hade med fördel kunnat bli föremål för mer ingående

analys och reflektion. Att endast fyra procent av karriärpolitikerna anser att det är viktigt med bra medierelationer framstår som anmärkningsvärt och falsifierar inte bara Bernard Manins tes om att vi har fått en "publikdemokrati" utan den etablerade föreställningen om den medieanpassning som skett i politiken. Avhandlingen hade nog också kunnat vinna i teoretisk skärpa om Öhberg följt upp Joseph Schlesingers tes, som citeras i avhandlingens inledning, om betydelsen av karriärpolitiker för att säkerställa den representativa demokratins vitalitet (Schlesinger 1994). Implikationerna av tesen är ju att det är viktigt att de folkvalda har incitament att bli omvalda, annars riskerar det politiska systemets responsivitet att minska. Är det således, kunde Öhberg ha frågat sig, ett demokratiskt problem att det finns så få politiker med karriärambitioner (så som det här mäts) i Sveriges riksdag?

Avslutningsvis finns också, som i så många andra doktorsavhandlingar, en iver över att motivera behovet av just den forskning man själv ägnat sig åt genom att kritisera tidigare forskning på området. På flera ställen i avhandlingen skriver Öhberg att tidigare forskare framställt karriärambitioner som ett "anatema" i svensk politik (exempelvis s. 21, 140, 141 samt baksidestexten). Särskilt mycket forskning om detta finns dock inte, och den som finns medger inte en sådan bedömning. Patrik Öhberg hade inte behövt konstruera en halmdocka för att rättfärdiga sin utmärkta avhandling.

Litteratur

- Barrling Hermansson, Katarina, 2004. *Partikulturer: Kollektiva självbilder och normer i Sveriges riksdag*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala 159. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Daun, Åke, 2005. *En stuga på sjätte våningen*. Stockholm: Symposium.
- Downs, Antony, 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row.
- George, Alexander, 1968. "Power as a

- Compensatory Value for Political Leaders”, *Journal of Social Issues* 24(3), s 29–49.
- Gidlund, Gullan & Möller, Tommy, 1999. *Demokratins trotjänare*. SOU 1999:130.
- Isberg, Magnus, 1999. *Riksdagsledamoten i sin partigrupp. 52 riksdagsveteraners erfarenheter av partigruppernas arbets-sätt och inflytande*. Stockholm: Gidlunds förlag.
- Lasswell, Harold, 1930. *Psychopathology and Politics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Schlesinger, Joseph, 1994. *Political Parties and the Winning of Office*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Tommy Möller är professor i statsvetenskap vid Stockholms universitet. E-post: tommy.moller@statsvet.su.se

Prenumerera på Statsvetenskaplig tidskrift!
www.statsvetenskapligtidskrift.se